

“ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI”

mavzusidagi Respublika
ko'p tarmoqli, ilmiy
KONFERENSIYA

#16
MARCH
2024

TAHRIRIYAT A'ZOLARI

Berdialiev A. f.f.d., prof.
Nurullaeva Sh.U. ped.f.d., prof.
Tursunov K.Sh. ped.f.d., prof.
Babadjanova D. tarix.f.d., prof.
Ernazarova G.O. ped.f.d., prof.
Abduraximova D.A. ped.f.d., prof.
Madumarov T.T. yur.f.d., prof.
Mirzayeva C.P. fil.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Xolliyev A.E. bio.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Salaeva M.S. psi.f.n., dotsent
Salayeva M.S. ped.f.d., prof.
Tojiboyeva M.A. fil.f.d., dotsent
Sabirova N.E. fil.f.d., dotsent
Norboyeva U.T. bio.f.d., dotsent
Yarmatov R.B. ped.f.d., dotsent

Egamberdiyeva N.A. tarix.f.d., dotsent
Achilov N.K. fil.f.d., dotsent
Imomova G.M. fil.f.n., dotsent
Zakirova H.R. f.f.n., dotsent
Tuhtahujaev H.B. ped.f.f.d., dotsent,
TFA Akademik
Bakiyev Z.A. ped.f.n., dotsent
Razzakov H.K. tex.f.n., f.f.d., dotsent
Ortikov O.A. tex.f.f.d., dotsent
Djuraeva M.Y. f.f.f.d.
Nabikhodjaev A.A. iqt.f.n., dotsent
Otadjanova M.O. f.f.d.
Tajibaeva M.A. fil.f.d., dotsent
Hasanov A.M. fil.f.f.d.
Kholmurodov A.E. fiz.m.f.d., dotsent
Aripov O.A. iqt.f.d., dotsent
Safarova U.A. fil.f.d., dotsent

Mas'ul kotib: M.Yusupov

**THE JOURNAL OF
INTEGRATED EDUCATION AND RESEARCH
ISSN: 2181-3558**

**ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA
AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI
№ 16-SONLI RESPUBLIKASI KO'P TARMOQLI, ILMIY KONFERENSIYA
20-MART 2024-YIL**

**RESEARCH OF SCIENTIFIC RESEARCH, INNOVATION,
THEORETICAL AND PRACTICAL STRATEGIES
16th REPUBLIC OF MULTIFIELD SCIENTIFIC CONFERENCE
MARCH 20, 2024**

ALOE VERA ÓSIMLIGINE BIOEKOLOGIYALIQ XAREKTERISTIKA*Saparniyazova Gúlchexra Islambekovna**Qaraqalpaqstan awil xojalıǵı hám agrotexnologiyalar instituti 2-kurs talabasi.*

Annotatsiya. Aloe vera dárilik ósimlik. Onıń quramında kóplegen biogen zatlar bar, olar insan organizmi ushın paydali qasiyetke iye. Aloe vera xalıq medicinasında keń qollaniladi. Aloe vera saya súyiwshi ósimlik esaplanadi.

Gilt sózler: dárilik ósimlik, xalıq medicinası, kesellik, dekarativ, biogen, stemullyator ekstrakt.

Pútkil dunya ámeliy den-sawlıqtı saqlawda ósimlik dári zatlarına qızıǵıwshılıq artıw bariwi hám olardı medicınada qollawdıń kóp ásirlik tájiriyesi menen sáwlelenedi. Házirgi waqıtta ilimiy hám xalıq medicinasında 20000 ǵa jaqın ósimlik túrleri qollaniladi. Sebebi zamanagoy medicınada qollanılauǵın dárilik ónimniń 3ten 1 bóliminen kóplewin ósimlik preparatların payda etedi. Songı waqıtlarda aldın keń tarqalǵan dárilik ósimlik túrleri zapaslari qısqariwi jerlerdi sanaat hám awil xojalıǵın rawajlandiriw nátiyjesinde olardıń jasaw jerleriniń buziliwi sebeb bolmaqta.

Dárilik ósimliklerdi saqlaw hám olardı toliq paydalaniwda tiykarǵı usıl-olardı baqlap bariw hám olardan aqılǵa muwapiq paydalaniw. Kóplegen ósimlikler quramı úyrenilip dárilik preparatlar alinbaqta. Elimizde úy xanalarında dekorativ ósimlik sipatında ósiriletuǵın aloe verada dárilik ósimlik esaplanadi.

Bólmelerde kóbinese aloydıń terek tárizli alloy túri ósiriledi - Aloy arborecens Mill; Aloy lalalılar (Lilkraceal) tuqımlasına tiyisli bolıp, mudam terek tárizli jolı ot ósimlik. Paqal tik ósedi, tómengi bólegi bolsa shaqalangán. Japraqı jasil, qalıń, shireli, jumsaq, qılısh tárizli, joqarı tárepi oyıq, tómengi tárepi dón bolıp shıqqan, qırı tikenler menen oralǵan. Japraqlarınıń uzınlıǵı 20 -65 sm, qalıńlıǵı 12-15 mm.ga jetedi. Kóbinese paqalınıń joqarı bóleginde burglar ónim boladı. Gúlleri paqalınıń joqarı bóleginde jaylasqan top japıraq ortasından shıǵadı, olar uzın silindir tárizli bolıp tabıladı gúlogında jaylasqan shingilni payda etedi.

Xalıq medetsinasi aloy japraqıdan jáne onıń shiresinde túrli keselliklerdi: asqazan hám on eki barmaq ishek jaraları, ókpe silini hám basqalarni emlewde paydalanıladı. Aloy japraqı terin pıshaq yaki basqa zat menen kesip alǵan irinleb ketpewi ushın em boladı. Buniń ushın aloy japraqın ortasından uzanasına jarıp, usı kesilgen jarıp qoyıp baylanadı. Ilimiy meditsinada isletiw ushın aloy túrlerinen dárilik prepartalar tayarlanadı. Aloe - aloy túrleri japıraǵınıń keptirilgen shiresi. Ósiriletuǵın aloy japıraǵın jıynap alıp, presslew usılı menen shiresi ajratıladı hám bul shireni puwlatıp, aloe alınadı.

Afrikada hám Amerikada aloy túrleriniń úlken hám etli japıraqların kesip, kesilgen tárepi menen shuqırshalarǵa salıp qoyıladı. Aǵıp shıqqan suyuqlıq shuqırshaǵa salıp qoyılǵan nárse (mal terisi yaqı taxta) ústinde qurǵap, saburǵa sheńberdi. Bul process 6 saatqa shekem dawam etedi.

Aloe hár qıylı formadaǵı qara -qońır bólekshelerden ibarat bolıp, jaǵımsız iyis hám ashshı dámge iye. Aloe 60 % li spirtte jaqsı, efirde kem eriydi, xloroformda erimeydi. IXDF ǵa kóre aloe ıǵallıǵı 10 %, ulıwma kúli 4 % ten aspawı hámde suwda eriytuǵın ekstrakt zatlar muǵdarı 50 % ten kem bolmaslıǵı kerek.

Aloy japraǵını preslew usılı menen shire alınadı. Bul shire quritilmaydı. Shirege spirt qosıp konservatsiya etiledi. Shire jaǵımlı iyiske hám ashshı dámge hám de bakterisid ózgeshelikigine iye. Konservasiya etilgen shire menen qoyǵan jerdı, juqpalı, tropik, jaman jaralardı emlewde isletiledi. Keptirilmegen shire. Aloydıń jańa jıynalǵan japıraǵınan yaqı qaptal shaqalardan presslew usılı menen alınadı. Bul shireniń 80 bólimine 20 bólim spirt qosıp, konservaciya qılınadı. Shireniń iyisi jaǵımlı, dámi ashshı boladı.

Aloy japraǵıdan biogen stemulyatorlarǵa bay ekstrakt da tayarlanadı. Biogen stemulyatorlarǵa bay preparatlar organezmnıń kesellikke qarsı gúresiw qábiletin asıradı, organezmge kúsh-quwat beredi. Usınıń ushın aloy japraǵıdan tayarlangan biogen stemulyatorli ekstrakt kóz kesellikleri (konyunktivit, kóz gawharı tárizli qiralashishi hám basqalar) ni sozılmalı artrıt, as-qazan hám on eki barmaq ishek jarası hám de basqa keselliklerdi emlewda keń qollanıladı.

Biogen stimulyatorlarǵa bay preparatlar. Akademikalıq v. P. Filatovtıń kórsetiwinshe hár qanday ósimlik yaqı haywan toqımasın organizmnen ajratıp alıp, qolaysız (lekin óltirmeytuǵın) sharayatta saqlansa, toqımada shuqır bioximiyalıq ózgerisler júz beredi. Normal zatlar almasıwı processı buzıladı hám tirishilik tárizi sóne baslaydı. Toqıma óz tirishilik tárizin tiklew ushın arnawlı zatlar islep shıǵaradı. Mine usı zat biogen stimulyator dep ataladı. V. P. Filatov biogen stimulyatorǵa bay preparatlardı nawqas organizmine jiberip, alar organizm tirishiligi ushın qozǵatıwshań tásir kórsetkenin hám organizmniń kesellikke qarsı gúresiw qábiletin asırǵanın baqlaǵan. Alım bul preparatlar menen aldın kóz keselliklerin, keyinshelik basqa awır keselliklerdi hám emlewdi usınıs etti. Al aloy japıraǵınan biogen stimulyatorlarǵa bay preparat aldı. Bunday preparatlar, tómendegishe tayarlanadı: aloydıń kini menen kóshirip alınǵan jas japıraqları 4-8° de hám qarańǵı jerde 12 sutka saqlanadı. Soń japıraqlardı (tikenlerin alıp taslap) maydalap qırqıp, bankalarǵa salınadı. Bankalardaǵı japıraq avtoklavda 120° de sterilizaciya qılınadı. Áne usı japıraqlar implantaciya qılıw (teri astına túyiw) ushın saqlanadı. Bunnan tısqari, olardan inekciya ushın qollanılatuǵın ekstrakt hám tayarlanadı. Bunıń ushın sterilizaciya qılınǵan japıraqtı ezip, distillanǵan suw yaqı

natriy xloridni izotonik eritpesine salib qoyiladi (1:5 muqdarida). Aradan 1-2 saat vaqit otkennen soñ, al qaynayman degenshe qizdiriladi ham suzib alip jane 2 minut qaynatiladi, keyin filtrlep ampulalarga quyiladi. Ampulalar awzin kepserlab, avtoklavda 120° de bir saat sterilizaciya qilinadi.

Biogen stimulyatorlarga bay japiraqtan zaharli suyuq ekstrakt (ishiw ushin) ham japiraqtı keptirip tabletka tayarlanadi. Bul preparatlar ham ampulada shıgarılatuđın preparat ornında qollaniladi.

Aloy emulsiyasi. Bul preparatni biogen stemulyatorlarga bay aloy japraqlarğa kene kunjut may ham de evkalipt efir mayı qosıp tayarlanadi. Aloy emulsiyasi qurğaq ham hól epidermit ham de nur terapiyasi natiyjesinde II ham III därejeli küygen jerlardı emlewde isletiledi.

Soday qilip darilik osimlik bolgan Aloe vera osimligi xaliq medicinasında kóp qollaniladi. Ol óz quramında kóplegen ximiyaliq elementlerdi payda etedi. Aloe vera osimliginiñ darilik qasiyeti kóp bolgani ushin Germaniya mámleketinde plantatsiya qiliw jolğa qoyılmaqta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rita Elkins, Deanne Tenney: "Aloe vera"
2. Sajad H Wani: "Aloe vera a Medicinal Plant"
3. Anand Gupta: "Aloe vera plant"

JADID TARAQQIYPARVARLARI IJODIDA XOTIN-QIZLAR TA'LIMI MASALASINING TUTGAN O'RNI

Atabekova Saodat Baxtiyorovna
O'zbekiston tarixi davlat muzeyi filiali:
Toshkent tarixi muzeyi "XIX-XXI asrlarda
Toshkent tarixi" bo'limi kichik ilmiy xodimi.
+99899 816 39 54
Atabekovasaodat1986@gmail.co

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadid taraqqiyparvarlarining XX asr boshlaridagi milliy matbuotda chop etilgan xotin-qizlar ta'limiga doir chop etilgan maqolalari tahlil etilgan.

Аннотация. В данной статье анализируются опубликованные в отечественной прессе статьи современных прогрессистов о женском образовании в начале XX века.

Annotation. This article analyzes articles published in the domestic press by modern progressives on women's education at the beginning of the 20th century.

Kalit so'zlar: Jadidchilik, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon, G'oziy Yunus, Vadud Mahmud, Shokirjon Rahimiy, "Nashri maorif" jamiyati.

Bugungi kunda O'zbekistonda ham jadidchilik harakati va taraqqiyparvarlarning hayotini o'rganish borasida jadal ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Nega deganda, "Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boyligni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi" [1; 1]. SHu boisdan ham ushbu harakat va uning namoyondalarining hayot yo'lini o'rganish, tadqiq etish muhim vazifalardan hisoblanadi. Ayniqsa jadidlarning XX asr Turkiston milliy matbuotidagi xotin-qizlar maorifi to'g'risidagi maqolalarini tahlil etish dolzarb ahamiyatga egadir.

1918 yilda "Turkiston sho'rolar jumhuriyatidagi maorif ishlarining tashkiloti haqida qonun" qabul qilingan bo'lsada, biroq uning ijrosi qonunda yozilganidek amalda to'la-to'kis bajarilmadi. Xususan, ushbu qonunning "T" bandida keltirilgan "Nashri maoriflar ochish va ularni asosli buyruqlarg'a qarab idora etuv" [2; 1] degan so'zlarga binoan o'sha paytlarda darhol "Nashri maorif" uyushmalari ochilmadi. Ushbu band hukumat tomonidan bevosita qo'llab-quvvatlanmagach, taraqqiyparvarlarning o'zi "Nashri maorif" uyushmalarini 1923 yilga kelibgina ochishga muvaffaq bo'ldi [3; 35-49]. "Nashri maorif" uyushmalari ochilgan "Turkiston" gazetasining 1923 yilgi sonlarida uyushmani qo'llab-quvvatlash va uning hududlardagi bo'limlarini ochishga chaqirilgan da'vatnoma maqolalar ko'plab chop etildi. Bunday maqolalar Ahmadjon, Vadud Mahmud, Munavvar qori, Shokirjon Rahimiy kabi ziyolilar tomonidan e'lon qilindi [4; 3]. Xususan Munavvar qori o'zining "Nashri maorif" uyushmasining ahamiyati" nomli maqolasida madaniy mamlakatlarning har birida maorif va madaniyat ishlarini odatda xalqning o'zi olib borishligini, hukumat esa yolg'iz rahbarlik va yordamchilik vazifasinigina idora etib turishligini, shu sababdan ongli millatlar o'zar ilmiy, fanniy, adabiy va ijtimoiy uyushmalar va nashri maorif jamiyatlari tuzib hukumatlarining rahbarligi va millatlarining yordami orqasida xalqni maorif va madaniyat jihatidan yuori ko'tarishga oqartirishga xizmat va harakat qilayotganini ta'kidlaydi. Garchi Munavvarqori dunyo mamlakatlarida nashri maorif va madaniyat uyushmalari "hukumatlarning rahbarligi" ostida tuzilishini qayd etsada, haqiqatda esa Turkistondagi vaziyat tamoman teskari edi. Munavvarqori ushbu maqolasi bilan aslida millatga murojaat qilgandi [5;1].

1923 yilga kelib o'lka ziyolilari diqqat-markazida Turkiston xotin-qizlarining ham ta'lim olish masalasi markazga olib chiqildi, ularni ta'lim va tarbiya ishlariga keng jalb qilish masalasi dolzarb muammolardan biriga aylangan. Jumladan, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon 1923 yilda e'lon qilgan "Xotin-qiz maorifi" maqolasida ushbu zaruratning nechog'lik muhim va kechiktirib bo'lmas

vazifa ekanligini yoritib bergan. Cho‘lpon ushbu maqolasida “Xotin-qizlarimiz jamiyatimizdagi turmush tadoriklariga xizmatlari bilan ishtirok qilsalar ham, huquq jihatidan oddiy uy-hayvonlari va qora moldan farqlari yo‘qdir. Faqat, ularni hayvonlardan ayriladurg‘on bir farqlari bo‘lsa, ul ham alohida kishilarimizning hirs-ehtiyojlarini daf‘iy qilmoqdan iboratdir. Lekin, bu masalada qoramolnikidan ko‘ra battarroq va yomonroqdir” deb ayol-qizlarning huquqini ta‘minlashga va ularga maorif eshiklarini keng [6;2] ochishga da‘vat qildi.

G‘oziy Yunus ham xotin-qizlar maorifi masalasini matbuot sahifalariga olib chiqqan bo‘lib, adib uchun ushbu masala kelajak taqdirni hal qilguvchi muammolardan biri hisoblangan. G‘oziy Yunus uchun bunday masalaga beparvo tarzda qarash xalqning kelgusidagi ijtimoiy turmushini to‘g‘ri bir yo‘lga qo‘yishga hamda boshqalar kabi yuksalishga katta zarba beradi. Adib xotin-qizlar maorifi borasida Tatariston, Ozarbayjon kabi mamlakatlar Turkistondan ancha ilgari ketganligini qayd etib, “Buning sababi bu jumhuriyatlarda bo‘lg‘on yoshlarning xotunlar turmushi va xotunlar maorifi ustida jonbozliq ko‘rsatishlarining samarasidir” [7;2] deydi. G‘oziy Yunusni Buxoro, Xorazm, Turkiston hududlaridagi xotin-qizlar maorifi masalasi mutlaqo qoniqtirmaydi. Shu boisdan ham u “Buxoro, Xorazm, Turkiston jumhuriyati tilida bo‘lsa xotunlar harakati eski davridan hech bir jilgani yo‘q, dunyo o‘zgaradir, turmush osti ustiga bo‘ladir, boshqa millat xotun-qizlari erkaklar kabi butun aql va miyya egasi bo‘lib hayot o‘tkaza boshladilar. Biroq bizda xotun-qizlar turmushida, kun kechirishda o‘garish va ilgari jilish ko‘rinmaydir. Bu hol bizning o‘zgarish tariximizda eng ko‘ngilsiz sahifalardir. O‘zgarishimiz endi yoshliq davrini o‘tkazdi, xotun-qizlar maorifi degan muhim bir masalani qo‘zg‘atish uchun tamom hozirlanmoqqa ham keng yo‘l ochildi. Endi yoshlarning vazifasi xotun-qizlarimizg‘a yo‘lboshchilik qilish va ularni ham o‘zlari bilan birga harakat qildirish, bir erkak maktabi ochilar ekan bir qizlar maktabi ochish; bu dorulmuallimin yonida bir dorulmuallimiyn barpo qilish, chetka o‘qush uchun 10 ta o‘quvchi yuborilur ekan uning albatta 5 tasi xotun-qiz bo‘lishini ta‘min qilishdir. Bizga birgina erkaklarning bilimlik bo‘lishi kifoya qilmaydir. Erkaklar xotun-qizlar bilan bir butun tashkil qiladir, erkak ilmlik, xotun ilmsiz bo‘lsa biz yana ilgari bosa olmaymiz. Otamiz ilmlik bo‘lg‘onda onamiz ham ilmlik bo‘lsun. Akamiz-ukamiz o‘qig‘onda hamshiralalarimiz (singillarimiz) ham o‘qisun. Mana shunda ikki bag‘ri bir butun bo‘amiz, o‘shanda ilgari o‘rmaalaymiz” [8;3] deb qat‘iy ta‘kidlaydi.

Xulosa o‘rnida aytganda, bir guruh jadid taraqqiyparvarlari XX asrning yigirmanchi yillaridagi davriy matbuot sahifalarida maqolalari bilan faol tarzda ishtirok etib, Turkiston xotin-qizlarining maorifini yuksaltirishga, ularga berilayotgan ta‘lim sifatini yaxshilashga, eski usuldagi maktab tizimini tanqid

qilgan holda yangi usuldagi yevropa ta'lim-tarbiya tizimini o'lka ta'limiga olib kirishga da'vat etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. <https://president.uz/uz/lists/view/4057>
2. Turkiston sho'rolar jumhuriyatidagi maorif ishlarining tashkiloti haqida qonun // "Ishtirokiyun" gazetasi. 1918 -yil 13 dekabr. – № 55.
3. B. Irzayev. Germaniyada ta'lim olgan Turkiston yoshlari. – Istanbul.: Akademik kitaplar. – B. 35-49.
4. Ahmadjon. Kuch va quvva bekorga sarf etilmasin // "Turkiston" gazetasi. 1923 -yil 3 aprel/
5. Munavvar. "Nashri maorif" uyushmasining ahamiyati // "Turkiston" gazetasi. 1923-yil 4-mart. – № 79.
6. S. (Cho'lpon). Xotin-qiz maorifi // "Turkiston" gazetasi. 1923 yil 16 may. – № 132.
7. G'oziy Yunus. Xotin-qizlar maorifi // "Turkiston" gazetasi. 1923 yil 3 oktyabr. – № 180.
8. G'oziy Yunus. Xotin-qizlar maorifi // "Turkiston" gazetasi. 1923 yil 3 oktyabr. – № 180.

WHY THE GTM METHOD OF TEACHING CANNOT BE USED INDEPENDENTLY?

Mirsalikhova Robiya

Student of Uzbekistan State World Languages University

E-mail: mirsalikhovar@gmail.com

Abstract. Grammar-translation methods of teaching a language have been a traditional approach in language education for many years, but they are not without their drawbacks. In this article, the pluses and downsides of grammar-translation methods and their impact on language learning outcomes.

Key words: Grammar-translation methods, grammar drills rote memorization, practical situations, language proficiency, critical thinking and analytical skills

One of the main criticisms of the grammar-translation method is its focus on rote memorization and translation of vocabulary and grammar rules. This approach often leads to students memorizing isolated words and phrases without understanding their context or how they are used in real-life communication. As a result, students may struggle to apply their language skills in practical situations, such as speaking with native speakers or writing in the target language.

Another downside of the grammar-translation method is its emphasis on accuracy over fluency. By prioritizing correct grammar and translation, students

may become overly concerned with avoiding mistakes rather than focusing on effective communication. This can hinder their ability to develop natural language skills, such as intonation, idiomatic expressions, and colloquial language, which are essential for fluent and authentic communication. [1]

Additionally, the grammar-translation method tends to neglect the development of listening and speaking skills, which are crucial components of language proficiency. By primarily focusing on written exercises and translation tasks, students may not have enough opportunities to practice listening to and speaking in the target language. This can result in limited oral proficiency and difficulty understanding spoken language in real-world settings.

Furthermore, the grammar-translation method may not align with modern theories of language acquisition, such as communicative language teaching, which emphasize meaningful communication and interaction in the target language. By relying on outdated pedagogical approaches that prioritize grammar drills and translation exercises, students may miss out on opportunities to engage in authentic language use and develop their communicative competence.

To address these shortcomings, educators should consider incorporating more communicative and interactive activities into their teaching practices to promote holistic language development and enhance students' ability to communicate effectively in real-life situations.

The grammar-translation method (GTM) of teaching English, like any other instructional approach, has its own set of privileges and minuses. Let's explore both aspects:

Privileges of the Grammar-Translation Method (GTM) of Teaching English:

1. Focus on Grammar: GTM places a strong emphasis on grammar rules, which can help students develop a solid understanding of the structure of the English language. [2]

2. Vocabulary Expansion: Through translation exercises, students can build their vocabulary and learn how to use words in different contexts.

3. Reading Comprehension: GTM often involves reading texts in the target language, which can improve students' reading comprehension skills and expose them to different writing styles.

4. Analytical Skills: By dissecting sentences and analyzing grammar structures, students can develop critical thinking and analytical skills. [3]

Minuses of the Grammar-Translation Method (GTM) of Teaching English:

1. Limited Speaking Practice: GTM tends to focus more on written exercises and translation tasks, which may result in limited opportunities for students to practice speaking and develop oral proficiency.

2. Lack of Communicative Skills: The emphasis on translation and grammar drills may hinder students' ability to communicate effectively in real-life situations, as they may struggle with fluency and natural language use. [4]

3. Memorization Over Understanding: GTM often involves rote memorization of vocabulary and grammar rules without providing meaningful context, which can lead to surface-level learning and hinder deeper understanding.

4. Neglect of Listening Skills: GTM may not prioritize the development of listening skills, making it challenging for students to understand spoken English and engage in conversations with native speakers.[5]

In conclusion, while the grammar-translation method of teaching English has its advantages in terms of grammar focus, vocabulary expansion, and reading comprehension, it also has limitations related to speaking practice, communicative skills, memorization, and listening development. Educators should consider incorporating a variety of teaching methods to address these drawbacks and provide a well-rounded language learning experience for students.

References

1. <https://literariness.org/2020/11/09/grammar-translation-method/>
2. Al Enzy, S. (2015). The Effectiveness of the Grammar Translation Method in Teaching EFL/ESL. *Theory and Practice in Language Studies*, 5(12), 2545-2551.
3. <https://siobr.ru/grammatiko-perevodnoy-metod-obucheniya-inostrannomu-yazyku/>
4. <https://www.onestopenglish.com/tim-bowen/545.bio>
5. <https://www.tefl.net/methods/grammar-translation.php>

ШИЗОФРЕНИЯДА КОГНИТИВ БУЗИЛИШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ ВА ДАВОЛАШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАХОЛАШ

*Кўчқоров У.И.,
Ярашова.Б.Б*

Бухоро давлат тиббиёт институти, Бухоро ш.

Шизофрения прогрессив сурункали касаллик сифатида ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб, бу касаллик ногиронлик даражасининг юқориги ва беморларларнинг хаёт сифатга сезиларли таъсир кўрсатиши билан ажралиб туради. Когнитив функциялар шизофрения билан оғриган, беморларнинг меҳнат фаолияти ва ижтимоий мослашув даражасини белгилаб беради. Шизофрениaning турли шакллари ва оқимларида когнитив бузилишлар батафсил баён этилмаганлиги, беморларни даволашда дори воситаларнинг таъсир самарадорлиги ва хавфсизлиги ўрганилмаганлиги аниқланди.

Тадқиқот мақсади. Шизофрения билан оғриган беморларда когнитив бузилишларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш ҳаёт сифатини яхшилаш, даволашнинг самарадорлигини баҳолаш. Тадқиқот вазибалари. Шизофрениaning кечишига кўра когнитив бузилишларни ўзига хос хусусиятини аниқлаш ва уни учун самарали даволаш усулларининг янги йўналишларини ишлаб чиқиш. Тадқиқот материаллари ва усуллари. Тадқиқотга 76 нафар 40 ёшдан 50 ёшгача касаллик давомийлиги 5 йилдан 10 йилгача бўлган эркак ва аёл беморлар олинди. Беморларнинг руҳий ҳолати баҳолашиб клиник ва функционал текширув усуллари ўтказилди. Ҳар бир беморга ижтимоий-демографик кўрсаткичлар ва анемнестик маълумотлар киритилган сўровнома тўлдирилди. 30 нафар беморга - рисперидон, 20 нафар беморга - кветиапин ва 26 нафар беморга – оланзапин таркибли дори воситалар тавсия этилиб ҳолатидаги ўзгаришлар баҳолаб борилди. Кузатув давомийлиги 6 ой бўлиб, асосий гуруҳдаги беморларга (рисперидон, кветиапин, оланзапин) + ноотроп воситалар тавсия этилди ва назорат гуруҳидаги беморларга эса фақат анъанавий нейролептиклар буюрилди. Атипик нейролептиклар кунига 2-4 мг рисперидон, 100-300 мг кветиапин ва 10-20 мг оланзапин таркибли дори воситалар ўртача терапевтик дозаларда буюрилди. Натижалар ва уларнинг таҳлили. Узлуксиз шизофрения ташхиси қўйилган беморларда энгил когнитив бузилишлар нисбатан кўп кузатилиб 41,5% ни ташкил этди. Ўртача когнитив бузилиш ва энгил деменция шизофрения эпизодик кечиши ортиб бораётган нуқсон ташхиси қўйилган беморларнинг 28,3% ва 30,0% да аниқланди. Шизофрения эпизодик кечиши барқарор нуқсон ташхиси қўйилган 5,8% беморларда жиддий когнитив бузилишлар намоён бўлди. Когнитив бузилишларнинг намоён бўлиши касалликнинг оғирлигига ҳамда ички ва ташқи ижтимоий-экологик таъсирлар комбинациясига боғлиқлилик борлиги аниқланди. Касаллик қанча эрта бошланса, когнитив бузилишларнинг ривожланиш даражаси шунча юқори бўлиши кузатилди. Касаллик кечиши узлуксиз бўлиб бироз кечроқ, яъни 25 ёшдан кейин ривожланса, когнитив бузилишлар янада энгил даражада кузатилиши аниқланди. Касаллик қанча кеч, яъни 30-35 ёшларда бошланса когнитив бузилишларнинг ривожланиш даражаси шунча суст ва энгил бўлади. Касаллик кечиши эпизодик бўлса когнитив бузилишларнинг ривожланиши ўрта ва оғир даражага тезда етиб келиши кузатилди. MMSE шкаласи бўйича умумий ўртача гуруҳ балининг ўзгариши назорат гуруҳида дастлабки баҳолаш билан таққослаганда сезиларли бўлиб чиқди. Асосий гуруҳ беморларига атипик нейролептиклар тавсия этилгандан сўнг сезиларли даражада яхшиланиш қайд этилди ва бу даво курсининг охиригача давом

этди. Кўриш хотирасининг унумдорлиги ошди, хотира барқарорлиги 4-5 дан 7-8 сўзгача ташкил қилиб визуал хотиранинг унумдорлиги – 5-6 дан 7-8 баллни ташкил қилди. Хулоса. Когнитив бузилишлар шизофрения касаллигининг асосий муаммоларидан бири бўлиб, уни даволашда атипик нейролептиклар ва ноотроп воситаларни қўлланилиши беморларнинг ҳаётида ижобий ўзгаришларга сабаб бўлади.

СТРУКТУРА БОЛЬНЫХ ХРОНИЧЕСКИМ МИЕЛОЛЕЙКОЗОМ В УЗБЕКИСТАНЕ И ОЦЕНКА ОТДАЛЕННЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛЕЧЕНИЯ, АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ

*Каюмов А.А.,
Саидаманова С.*

*Республиканский специализированный
научно-практический медицинский центр
гематологии (РСНПМЦГ) МЗ РУз, г.
Ташкент, Республика Узбекистан*

Применение препаратов ингибиторов тирозинкиназы (ИТК) при лечении в позволило повысить выживаемость больных с хроническим миелолейкоза [1, с. 1-71]. Достаточно длительная история применения ИТК в Узбекистане позволяет сделать определенные наблюдения и выводы об эффективности и отдалённых последствиях проводимой терапии, что ставит вопрос о необходимости упорядочения накопленных за длительный период данных. Создание регистра больных с ХМЛ, у которых применяли терапию препаратами ИТК, позволит в дальнейшем совершенствовать протоколы лечения и повышать их эффективность.

Цель исследования явилось систематизировать, структурировать и представить информацию о половозрастной и региональной структуре больных хроническим миелолейкозом (ХМЛ) и отдаленных результатах терапии препаратами ингибиторами тирозинкиназы (ИТК).

В исследование было включено 1033 пациента с установленным диагнозом ХМЛ, получавшие препараты ингибиторы тирозинкиназ первого (Гливек) (991 пациент) и 42 пациента, принимавших препарат второго поколения (Тасигна) поколений из различных регионов Республики Узбекистан. Были проведены ретроспективные исследования результатов эффективности лечения.

Изучение распределения пациентов по регионам показало, что среди пациентов, получавших «Гливек» больные из регионов были представлены в различном соотношении. Так наибольшую долю составили больные из

Самарканда – 11,0%, из Хорезма – 9,2%, из г. Ташкента и Ташкентской области – по 8,8% и 8,9%, Кашкадарья – 8,4%, г. Намангана и Андижана по 8,0% и Сурхандарья 7,7%.

Меньше всего наблюдалось пациентов Сырдарьинской области – 2,6%, а также из Кашкадарьинской области – 1,1% и Наманганской областей – 0,2%. При этом в двух последних резкий разрыв между г. Кашкадарья и Кашкадарьинской области, как и в случае г. Наманган и Наманганской области, что связано обращаемостью населения в крупные областные клинико-диагностические центры.

Из общего количества пациентов с ХМЛ (n=1033) – 180 больных оказались резистентные к проводимой терапии.

78 из них получали препараты ИТК (Гливек и Тасигна).

В результате терапии препаратами ИТК резистентность развилась у 78 больных. Причем в 56 случаях причиной развития резистентности послужили сами препараты ИТК т.е. «Гливек» и «Тасигна» При этом у 47 пациентов были зафиксированы нарушения в схеме приёма препаратов и у 9 пациентов наблюдалась непереносимость препарата. В остальных 18 случаях были отмечены погрешности в приёме препаратов.

Из 78 резистентных к терапии онкогематологических пациентов 8 человек можно было отнести к «молодому» возрасту, т.е. в возрасте от 19 до 29 лет, 27 человек к «зрелому» возрасту – 30-44 года и 42 человека в возрасте старше 45 лет

Выводы

Проведенная работа позволит пополнить регистр полученными данными, а проведенный анализ структуры больных позволит расширить представление об особенностях структуры пациентов, дать полноценную оценку отдаленных результатов лечения данной категории, сформировать и развивать регистр больных с ХМЛ и онкогематологических пациентов в целом. Формирование такого регистра и его поддержка его на государственном уровне позволит визуализировать структуру исследуемой группы, контролировать эффективность терапии ХМЛ и повысить её эффективность.

ПОБОЧНЫЕ ЭФФЕКТЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ БОРТУЗОМИБА

*Каххарова Насибахон Ходжиакбаровна.,
Каюмов Абдурахмон Абдумавлянович
Республиканский специализированный
научно-практический медицинский центр гематологии*

Введение. Бортузомиб представляет собой первый в классе ингибиторов протеасом, одобренный для лечения рецидивирующей/рефрактерной множественной миеломы. Мишенью препарата является 26S-протеасома, ферментный комплекс, разрушающий поврежденные и ненужные белки в клетках [1]. Ингибируя протеасому, бортузомиб препятствует разрушению регуляторных белков, контролирующих клеточный рост и апоптоз, что приводит к гибели опухолевых клеток [2]. Помимо множественной миеломы, бортузомиб используется для лечения других гемобластозов, включая неходжкинские лимфомы.

Несмотря на высокую клиническую эффективность, терапия бортузомибом нередко осложняется развитием побочных эффектов. Согласно результатам клинических исследований, наиболее распространенными из них являются [3]:

- Периферическая нейропатия
- Тромбоцитопения
- Анемия
- Тошнота и рвота
- Диарея
- Утомляемость
- Лихорадка

Цель данного обзора - проанализировать частоту и механизмы развития основных побочных эффектов бортузомиба, а также подходы к их профилактике и лечению.

Основная часть. Частота и тяжесть основных побочных эффектов. По данным регистрационных исследований, частота побочных эффектов 3-4 степени тяжести при использовании бортузомиба в стандартных режимах (1,3 мг/м² два раза в неделю на протяжении 2 недель с последующим 12-14 дневным перерывом) составляет [4]:

- Периферическая нейропатия - до 35%
- Тромбоцитопения 23–33%
- Нейтропения 16–20%
- Анемия 20%

При этом тяжелая (3-4 степени) периферическая нейропатия является причиной снижения дозы или отмены бортузомиба примерно у 15–25% пациентов [5].

Частота других важных побочных эффектов составляет [4]:

- Тошнота 43%, рвота 32%

- Диарея 46%
- Утомляемость и слабость 37%
- Лихорадка не менее 38°C 11%

Ниже мы более подробно рассмотрим основные побочные эффекты бортузомиба.

Периферическая нейропатия. Наиболее характерным проявлением токсичности бортузомиба является развитие чувствительной периферической нейропатии. Обычно она развивается после 2–6 циклов терапии. Клинически проявляется жгучими болями, покалыванием, онемением в области дистальных отделов конечностей. Боль имеет симметричный характер, чаще поражаются стопы и кисти рук [6].

Распространенность тяжелой нейропатии достигает 30% среди пациентов, получающих бортузомиб, и является дозолимитирующим фактором [7]. Риск ее развития увеличивается при наличии сопутствующего сахарного диабета, предшествующей химиотерапии, возрасте старше 65 лет [8].

Механизмы развития нейропатии при применении бортузомиба до конца не ясны. Предполагается прямое токсическое действие на клетки шванна и нервные окончания, нарушение аксонального транспорта, усиление окислительного стресса, альтерация митохондрий и накопление токсичных метаболитов.

С целью профилактики бортузомиб-индуцированной нейропатии в настоящее время активно изучается подкожное введение препарата. Результаты исследований демонстрируют достоверное снижение частоты тяжелой нейропатии по сравнению со стандартным внутривенным введением. Другие профилактические стратегии в настоящее время разработаны недостаточно.

Тромбоцитопения. Бортузомиб, как правило, вызывает обратимую тромбоцитопению с nadиром на 8-11 день после введения очередной дозы. Механизм развития тромбоцитопении недостаточно ясен, предполагается прямое ингибирующее действие на мегакариопоз.

Тяжелая степень тромбоцитопения (менее 50×10^9 тромбоцитов/л) отмечается у примерно 30% больных, получающих бортузомиб. Риск геморрагических осложнений при развитии изолированной тромбоцитопении невысок, однако при сочетании с другими нарушениями гемостаза (антикоагулянтная терапия, снижение уровня факторов свертывания) повышается.

Для предотвращения геморрагических осложнений показан тщательный гематологический мониторинг, особенно в период максимального снижения тромбоцитов; при развитии тяжелой тромбоцитопении может потребоваться временная отмена бортузомиба и назначение гемостатической и трансфузионной терапии [3].

Анемия. Анемия, связанная с терапией бортузомибом, обычно носит нормохромный нормоцитарный характер. Механизм ее развития многофакторный: прямое ингибирование эритропоэза в костном мозге, нарушения метаболизма железа, повреждение эритроцитов под действием лекарственного препарата [4].

Развитие анемии усугубляет проявления общей слабости и утомляемости у пациентов, получающих бортузомиб, приводит к снижению толерантности к физическим нагрузкам [5]. Для лечения анемии могут применяться трансфузии эритроцитарной массы, эритропоэз-стимулирующие агенты.

Тошнота и рвота. Тошнота и рвота - одни из наиболее распространенных ранних побочных эффектов бортузомиба. Их патогенез связан с активацией рвотного центра химеотерапевтическими препаратами. Клинические проявления в виде дискомфорта в животе, тошноты, рвоты обычно возникают в первые часы–сутки после инфузии препарата [6].

Для профилактики тошноты и рвоты используются противорвотные средства – антагонисты серотониновых рецепторов (ондансетрон), блокаторы дофаминовых и H₁-гистаминовых рецепторов (метоклопрамид). Эффективность этих препаратов по данным исследований составляет 70-80% [7].

Диарея. Диарея отмечается почти у половины больных, получающих бортузомиб, и обычно развивается в первые циклы терапии. Клинически проявляется учащением дефекаций (до 10-12 раз в сутки) с изменением консистенции стула [8].

Механизм развития диареи при применении бортузомиба до конца не ясен, предполагается как прямое повреждающее действие на энтероциты, так и вторичный характер вследствие нарушения всасывания и моторики кишечника.

Для лечения диареи применяются препараты, замедляющие моторику и секрецию (лоперамид), энтеросорбенты, пробиотики для восстановления нормальной микрофлоры. При длительной и выраженной диарее может возникнуть необходимость временной отмены бортузомиба и дополнительной симптоматической терапии.

Утомляемость. Утомляемость отмечают до трети пациентов, получающих бортузомибсодержащие режимы. Клинически проявляется чрезмерной слабостью, снижением работоспособности, усталостью [4]. Механизм развития обусловлен накоплением токсических метаболитов на фоне нарушения детоксикационной функции печени, снижением уровня гемоглобина.

Лечение в основном симптоматическое, в тяжелых случаях возможно временное снижение дозы бортузомиба. Дополнительно назначаются анемизирующие препараты, гепатопротекторы.

Лихорадка. Одним из частых проявлений токсичности бортузомиба является лихорадка с подъемами температуры тела до 38°C и выше. Обычно она возникает в первые 48 ч после инфузии препарата и сопровождается ознобом, слабостью [2].

Механизм лихорадки связан с развитием воспалительной реакции и выбросом провоспалительных цитокинов под влиянием бортузомиба. Ключевую роль играет интерлейкин-6, уровень которого резко повышается в первые часы после введения препарата [3].

Лихорадочные реакции, как правило, носят самоограниченный характер и не требуют специфической терапии. В случае выраженного повышения температуры, озноба назначаются жаропонижающие средства (парацетамол, ибупрофен). При повторных эпизодах лихорадки может потребоваться профилактическое назначение нестероидных противовоспалительных препаратов перед очередным введением бортузомиба [5].

Заключение

Таким образом, бортузомиб обладает широким спектром побочных эффектов, наиболее значимыми из которых являются: периферическая нейропатия, тромбоцитопения, анемия. К другим распространенным проявлениям токсичности относят тошноту и рвоту, диарею, утомляемость, лихорадку.

Несмотря на значительную токсичность, бортузомиб является одним из ключевых компонентов терапии множественной миеломы и других гематологических заболеваний. Знание и своевременная профилактика побочных эффектов позволяет продолжить лечение и добиться максимального клинического эффекта. Дальнейшее изучение особенностей фармакокинетики бортузомиба, разработка оптимальных режимов и способов введения препарата будут способствовать повышению безопасности терапии ингибиторами протеасом.

Список литературы

1. Kisselev AF, Goldberg AL. Proteasome inhibitors: from research tools to drug candidates. *Chem Biol.* 2001 Aug;8(8):739-58. doi: 10.1016/s1074-5521(01)00056-4. PMID: 11514224.
2. Chen D, Frezza M, Schmitt S, Kanwar J, Dou QP. Bortezomib as the first proteasome inhibitor anticancer drug: current status and future perspectives. *Curr Cancer Drug Targets.* 2011 Mar;11(3):239-53. doi: 10.2174/156800911794519752. PMID: 21247388; PMCID: PMC3088077.
3. Moreau P, Pylypenko H, Grosicki S, Karamanesht I, Leleu X, Grishunina M, Rekhtman G, Masliak Z, Robak T, Shubina A, Arnulf B, Kropff M, Cavet J, Esseltine DL, Feng H, Girgis S, van de Velde H, Deraedt W, Harousseau JL. Subcutaneous versus intravenous administration of bortezomib in patients with relapsed multiple myeloma: a randomised, phase 3, non-inferiority study. *Lancet Oncol.* 2011 May;12(5):431-40. doi: 10.1016/S1470-2045(11)70081-X. Epub 2011 Apr 18. PMID: 21507716.
4. О.Л. Меньшикова и др. Клиническая эффективность и безопасность бортезомиба в лечении рецидивирующей и рефрактерной множественной миеломы. *Клиническая онкогематология.* 2010;3(1):72–78.
5. Bringhen S, Larocca A, Rossi D, Cavalli M, Genuardi M, Ria R, Gentili S, Patriarca F, Nozzoli C, Levi A, Guglielmelli T, Benevolo G, Callea V, Rizzo V, Cangialosi C, Musto P, De Rosa L, Liberati AM, Grasso M, Falcone AP, Evangelista A, Cavo M, Gaidano G, Boccadoro M, Palumbo A. Efficacy and safety of once-weekly bortezomib in multiple myeloma patients. *Blood.* 2010 Dec 2;116(23):4745-53. doi: 10.1182/blood-2010-07-294969. Epub 2010 Aug 13. PMID: 20709907.
6. Delforge M, Bladé J, Dimopoulos MA, Facon T, Kropff M, Ludwig H, Palumbo A, Van Osselaer A, Zojer N, Kropshofer G. Treatment-related peripheral neuropathy in multiple myeloma: the challenge continues. *Lancet Oncol.* 2010 Nov;11(11):1086-95. doi: 10.1016/S1470-2045(10)70217-4. PMID: 20965677.
7. Richardson PG, Briemberg H, Jagannath S, Wen PY, Barlogie B, Berenson J, Singhal S, Siegel DS, Irwin D, Schuster M, Srkalovic G, Alexanian R, Rajkumar SV, Limentani S, Alsina M, Orlovski RZ, Najarian K, Esseltine D, Anderson KC, Amato AA. Frequency, characteristics, and reversibility of peripheral neuropathy during treatment of advanced multiple myeloma with bortezomib. *J Clin Oncol.* 2006 Oct 1;24(28):3113-20. doi: 10.1200/JCO.2005.04.7779. Epub 2006 Sep 5. PMID: 16954542.

8. Badros AZ, Philip S, Niesvizky R, Zimmerman TM, Kolla SS, Rampersaud EN, Goloubeva O, Matous J, Javaid M, Harris C, Zheng M, Dimopoulos MA. Neurotoxicity of bortezomib therapy in multiple myeloma: a single-center experience and review of the literature. *Cancer*. 2005 Nov 15;104(10):2442-9. doi: 10.1002/cncr.21496. PMID: 16247775.

SOPOLLITEPA PIKTOGRAFIK YOZUVLARINING O'RGANILISHI TAHLILI BORASIDA AYRIM MULOHAZALAR

Normatova Feruza

Termiz davlat universiteti doktoranti

O'tmish sirlaridan guvohlik beruvchi, ajdodlar avlodlar o'rtasida muqim bog'lovchi sivilizatsiyaning asosiy belgilaridan biri bu yozuvdir. Kishilik jamiyati tarixini yozuvsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Insoniyatning ong va ong osti qarashlari tafakkurga, his etgan tushuncha va g'oyalarini so'zlashga va muhrlashga harakat qilar ekan yozuvga ehtiyoj sezadi va bu harakatlar ming yillar qaridan bugungi kunga aks sado beradigan robitadir. Uzoq yillar bizning yurtimiz ham arxeologik tadqiqotlarda sivilizatsiyaning asosiy belgilaridan shahar madaniyatida o'zini oqlab keldi, juda ko'p ilmiy izlanishlar natijasida bugungi kun taraqqiyotining shaharsozlikning va yozuvning paydo bo'lishi hamda rivojlanishiga asosiy hudud sifatida talqin etilmoqda. O'troq hayot tarziga o'tish, ikkinchi yirik mehnat taqsimoti dehqonchilikdan hunarmandchilikka o'tish omillari bronza davri madaniyati aholisining moddiy madaniyatidagi rivojlanishlar, hattoki, tabiat unsurlarini ilohiylashtirish, Janubiy O'zbekiston, Janubiy Tojikiston mintaq hududlarida qadimgi yozuv, ashyoviy yozuvning paydo bo'lishiga asosni Sopolli madaniyati aholisi o'zida aks ettira boshlaganini ko'rishimiz mumkin.

Akademik A. Asqarov so'nggi bronza davri aholi manzilgohi hisoblangan Sopollitepa yodgorligini fanga olib kirishi bilan bizning yurtimiz ham Jahon sivilizatsiyasida muhim o'rin tutishini yosh izlanuvchi tadqiqotchilar uchun muhim asosni bera oldi. Sopolli madaniyati mamlakatimizdagi ilk shahar alomatlarini o'zida namoyon etgan hudud sifatida ilmiy qarashlar paydo bo'ldi. Bugungi kunga kelib endi nafaqat ilk shahar balki, yozuv ham paydo bo'lib rivojlanish bosqichini o'zida namoyon etgan hududga aylandi. Xususan, o'tgan asrning 70-80 yillarida Sopollitepa madaniyatini o'rgangan olimlar sivilizatsiyaning belgilarini o'zida namoyon qilgan hudud ekanligiga asos bera olgan. Sopolli madaniyatining o'ziga xosligi biz ilgari surayotgan O'zbekiston hududida yozuvning paydo bo'lishiga zamin hozirlagan eng muhim manzilgohlardan biri va asosiysidir. Bu esa fanda ilmiy yangilik hamda izlanishga turtki bo'ladigan debochadir.

Urbanist olimlar tomonidan ilk sivilizatsiyalarning xarakterlari turlicha atab kelinmoqda. Xususan, ilk sivilizatsiya, birlamchi sivilizatsiya, ikkilamchi sivilizatsiya, protosivilizatsiya, shaharmonand sivilizatsiya, sivilizatsiyalarning eng qadimgi o'choqlari, ko'chmanchi sivilizatsiya va boshqalar. Ular dastlabki o'troq dehqonchilik jamoalari uchun qo'llaniladi.¹ Bronza davrining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy aloqalari xo'jalik yuritish shakllaridan Baqtriya va Marg'iyona hududlari uchun yuqorida keltirilgan sivilizatsiyaning belgilaridan asos bo'lgan shaharsozlik va yozuvning mavjudligini Sopollitepa yodgorligining hamda o'troq dehqonchilik jamoalarining keyingi manzillaridan asoslasak maqsadga muvofiqdir. Sopollitepa madaniyati dehqonchilik jamoasida harf tovushli yozuvning mavjudligiga urg'u bermaymiz, ammo 1969-1974 yillarda Sopollitepada taqdiqot olib borgan olim A.Asqarov chuqur ilmiy izlanishlar natijasida hududdan sopol idishlarning sirtiga chizilgan belgilar borligini fanga olib kirganligini hisobga oladigan bo'lsak, Sopolli jamoasi madaniyatida vatanimiz hududidagi ilk ashyoviy va piktografik yozuvlar mavjudligini izohlasak bo'ladi. Sababi Sopollitepa yodgorligini to'liq o'rganish jarayonida 8 tipga ajralgan katta patriarxal oila jamlanganligini va bu belgilarni shakllarga qarab, 8 tipga ajralganligini ularning har biri tipi bittadan katta patriarxal oila ekanligi va totem belgisi bo'lsa kerak degan xulosa aytilgan.² O'z navbatida Sopollitepa jamoasida kulolchilik buyumlarining barchasi emas, ayrim namunalarda uchrashi ya'ni xumlarda, yirik hajmli ko'zalarda va choynaklarda, qasqonlarning yuza qismida uchraganligi bu hudud madaniyatida mehnat taqsimotining yuzaga kelish asoslari borligi bilan izohlasak maqsadga muvofiq bo'ladi.

Sopolli madaniyatining barcha dastlabki bosqichlarida Sopollitepa, Jarqo'ton 1,2,3,4, Ko'zali, Bo'ston, Mo'lalidagi qabrlarlarida mitti predmetlarning uchrashi ashyoviy yozuvlarning o'ziga xos xarakterini ochib bergan. Sopollitepa yodgorligini 1967-1973 yillarda o'rgangan arxeolog A.Asqarov 29 ta belgi chizilgan idishlarni topgan va shakllariga qarab 8 ta guruhga bo'lganligi, har bir guruh shakllar uyg'unligi asosida sarhisob qilingan. Har bir guruhda belgilar quyidagicha: yarim oy shaklidagi 4 ta belgi, kamon shaklidagi belgi markaziga perpendikulyar to'g'ri chiziq, parallel 2 chiziq, bitta idishda ifodalangan ikkita aylanani birlashtiruvchi to'g'ri chiziq harakat vositasi arava ko'rinishida yarim oy ko'rinishida keyingi turda "A" harfini eslatuvchi belgilar ifoda etilgan ammo bu belgilar barcha topilmalarda uchramasligi bu o'z navbatida 8 ta patriarxal oilaning o'ziga tegishli deb hisoblansa ayni vaqtda boshqa Sopolli madaniyati manzillarida uchragan topilgan asoslarga ko'ra piktografik yozuv degan xulosaga kelamiz.³

¹Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Ташкент, 1977.

²Аскарлов А. Сапаллитепа. Ташкент, 1973, таб 31.

³Аскарлов А. Сапаллитепа. Ташкент, 1973, таб 31.

Sopollitepa sopollaridagi belgilarni ilk yozuv namunasi deb hisoblaydigan bo'lsak, albatta bu madaniyat vakillarining madaniy aloqalarini ham e'tiborga olish lozimdir.⁴ Xususan Qadimgi Sharq xalqlari tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, u xalqlarida ham misr, shumer, akkad xalqlarining yozuv uslubi ham toki harf ko'rinishiga kelgunga qadar bir necha tarixiy davrni bosib o'rganligini ko'rinishimiz mumkin xususan mixsimon yozuvlargacha bo'lgan jarayon. Rasmlar, simmollar, belgilarga nazar soladigan bo'lsak, Sopolli madaniyatidagi yozuv shunga o'xshash xarakter beradi. Yozuvda biz O'zbekiston hududida yozuvning paydo bo'lishi jarayonini Qadimgi Sharq xalqlari, xususan, Shumer xalqlari yozuvi bilan madaniy aloqalari natijasida shakllanishi va ularning har birini o'ziga xos yozuv tizimi mavjudligiga ishora qildik. Shunday bo'lsada, olim Afanaseva O'zbekiston hududida Sopolli madaniyatiga Andronova ko'chmanchilarining ta'siri bor degan asosni aytgan bo'lsa bu ilmiy qarash Oks sivilizatsiyasi hududlariga ega xulosani beradi, biz bu ilmiy qarashlarga keyinroq to'xtalgan holda Qadimgi shumer xalqlarining yozuv tizimi bilan bog'lab asoslamoqchimiz. Qadimgi Sharqning yozuv tizimidagi madaniy faollardan eng qadimgisi Shumer bo'lib, u janubiy Mesopotamiyada miloddan avvalgi 3100- yillarda paydo bo'lgan proto elam yozuvining shirflanmagan qismlari qismlari Elam markazi Suzaga to'g'ri keladi. Proto elam yozuv tizimining mustaqil kelib chiqishi haqidagi tushunchaga borish juda qiyindir, sababi Elam va Shumer shunchalik yaqin madaniy ta'sirga ega bo'lganki, bu asos butun tarixi davomida g'arbiy hududi bilan madaniy-ijtimoiy ta'sir o'tkazganligini aytish mumkin.⁵

Xulosa qilib aytganda, piktografik yozuvlar, rasmi yozuvlar insoniyat taraqqiyotining muhim bir bosqichida, o'z o'rniga ega bo'lgan va zamonaviy yozuv shakliga o'tish uchun zamin hozirlagan. Qadimgi Sharqning insoniyat sivilizatsiyasida yetakchi o'rinda turgan xalqlari ham ko'rib o'tganimiz kabi yozuvning paydo bo'lishi va rivojlanishida dastlabki yozuv turlaridan foydalangan va keyinchalik o'zlarining yozuv turini kashf etishgan. Xuddi shunday, asos ham O'rta Osiyo xalqlarining hayotida xususan O'zbekistonning janubiy mintaqada hududida Sopolli madaniyatida o'z aksini topgan. Sopolli madaniyati va Mesopoyamiya yozuv turida o'ziga xoslik piktografiya yozuv turida davriy taraqqiyotda farqlansada, lekin o'z madaniyatida xususan yozuv madaniyatida foydalanganligini o'rganib xulosa chiqarishimiz mumkin. Piktografik yozuv turidan qaysi xalqlar va qaysi tilda so'zlashishidan qat'iy nazar tasvirdagi ma'lumotni izohlay olishi va ijtimoiy-iqtisodiy, ma'muriy boshqaruv sohasidagi bilimlarni anglash imkonini beradi.

⁴Normatova F. Jarqo'ton-Shahdod piktografikasi yozuvlari: Taqqoslash, tahlil va xulosa// Tamaddun nuri. 2023-yil, 12-son (51). 164-169 b.

⁵Гельб И.Е. Опыт изучения письма. (основы грамматологии). V письмо. 2015.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аскарлов А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Ташкент, 1977.
2. Аскарлов А. Сапаллитепа. Ташкент, 1973, таб 31.
3. Choriyev Z., Shaydullayev Sh., Annayev T. O'zbekiston hududida yozuvning paydo bo'lishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007.
4. Гельб И.Е. Опыт изучения письма. (основы грамматологии). V письмо. 2015.
5. Normatova F. Jarqo'ton-Shahdod piktografikasi yozuvlari: Taqqoslash, tahlil va xulosa// Tamaddun nuri. 2023-yil, 12-son (51). 164-169 b.

**IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA BANK
XIZMATLARI OMMABOPLIGINI OSHIRISH YO'LLARI**

*Sultanov Suxrobjon Maratovich-
"Iqtisodiyot" yo'nalishi 4- kurs talabasi,*

*Teshaboyeva Zilola Toshpo'latovna-
"Iqtisodiyot" kafedراسи dotsenti, Andijon mashinasozlik instituti*

Ko'plab insonlar iqtisodiy faoliyatning faol ishtirokchilariga aylanib borayotgan zamonaviy sharoitlarda bank xizmatlarining ommabopligi iqtisodiyotni rivojlantirish va aholining turmush darajasini oshirishning asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Shu munosabat bilan bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish muammolari va imkoniyatlarini o'rganish alohida ahamiyatga ega.

Bank xizmatlari ommabopligi tushunchasi fuqarolar va korxonalarining o'zlari uchun qulay joyda va qulay vaqtda bank mahsulotlari va xizmatlarining to'liq ko'lamini olish imkoniyati sifatida belgilanishi mumkin. Bunga yetarlicha filiallar va bankomatlar mavjudligi va masofaviy xizmat ko'rsatish kanallaridan foydalanish imkoniyati kiradi.

Bank xizmatlarining ommabopligiga geografik joylashuv, aholi zichligi, infratuzilmaning rivojlanish darajasi va demografik xususiyatlar kabi turli omillar ta'sir qiladi. Bundan tashqari, mintaqadagi iqtisodiy faollik holati bank xizmatlariga bo'lgan talabga ham ta'sir qiladi.

Davlat bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki u bank faoliyatini tartibga soladi va kam ta'minlanganlarni qo'llab-quvvatlash choralari ishlab chiqadi. Bundan tashqari, davlat Internet-banking va mobil ilovalar kabi masofaviy xizmat ko'rsatish kanallarini rivojlantirishni rag'batlantirishi mumkin.

O‘zbekistonda, boshqa ko‘plab mamlakatlarda bo‘lgani kabi, bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish bo‘yicha ko‘plab chora-tadbirlar ko‘rilmoqda. Ulardan ba‘zilari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Masofaviy xizmat ko‘rsatish kanallarini rivojlantirish: O‘zbekistonda Internet-banking, mobil ilovalar va boshqa masofaviy xizmat ko‘rsatish kanallari faol rivojlanmoqda. Bu mijozlarga o‘z hisoblariga kirish va istalgan vaqtda va istalgan joyda operatsiyalarni amalga oshirish imkonini beradi.

2. Filiallar va bankomatlar tarmog‘ini kengaytirish: O‘zbekiston hukumati bank infratuzilmasini rivojlantirishga faol sarmoya kiritmoqda, butun mamlakat bo‘ylab filiallar va bankomatlar tarmog‘ini kengaytirmoqda.

3. Ixtisoslashtirilgan bank mahsulot va xizmatlarini ishlab chiqish: O‘zbekiston banklari turli toifadagi mijozlarning ehtiyojlarini qondira oladigan kreditlar, depozitlar, to‘lov kartalari va boshqa xizmatlarni o‘z ichiga olgan keng turdagi mahsulot va xizmatlarni taklif etadi.

4. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish: Mamlakatda aholining moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha turli tadbirlar, jumladan, maktab va universitetlarda o‘qish, shuningdek, axborot kompaniyalari o‘tkazilmoqda.

Bank tizimidan foydalanishda aholining faolligi sezilarli darajada oshdi. Agar 2023 yilning birinchi yarmida kredit portfelining 22,5 foizi jismoniy shaxslarga tegishli bo‘lsa, unda bir yil ichida ularning ulushi 6 foizga o‘sib, 28,6 foizni tashkil etdi va yuridik shaxslar soni mos ravishda 77,5 foizdan 71,4 foizga kamaydi.

O‘zbekiston bozorida 2023 yilning 1 yarim yilligi uchun jami pul tushumlari 295,4 trln so‘mni tashkil etib, 2022 yilning shu davriga nisbatan 30,7 foizga o‘sdi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma‘lumotlariga ko‘ra, pul tushumlarining umumiy summasida terminallar orqali tushumlar ulushi 2022 yilning birinchi yarim yilligidagi 32,6 foizdan 2023 yilning birinchi yarim yilligidagi 38,2 foizga o‘sdi. Savdo va xizmatlar sohasidan terminallar orqali tushumlar ulushi 2022 yilga nisbatan 37,5 foizdan 40,4 foizga oshdi [7].

Bank xizmatlarining ommabopligini oshirishga ta‘sir ko‘rsatuvchi muhim omil- bu qayta moliyalash stavkasidir. Qayta moliyalash stavkasi-bu mamlakat Markaziy banki tijorat banklariga kredit berish stavkasi bo‘lib, uning darajasi banklar o‘z mijozlariga taqdim etadigan kreditlar bo‘yicha foiz stavkalariga ta‘sir qiladi.

Asosiy stavka ko‘tarilganda, banklar yuqori foiz stavkalari bo‘yicha kredit berishni boshlaydilar, chunki ular o‘z xarajatlarini qoplashlari kerak. Bu kreditlarni aholi uchun, ayniqsa daromadi past bo‘lganlar uchun kamroq taqdim etishi mumkin.

Ammo, agar asosiy stavka pasaytirilsa, banklar kreditlarni past foiz stavkalari bo'yicha taklif qilishlari mumkin, bu esa qarz oluvchilar uchun yanada qulayroq bo'ladi.

Shunday qilib, asosiy stavka aholi uchun bank kreditlari ommabopligini aniqlashda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda Markaziy Bankning qayta moliyalash stavkasi 14 % darajasida belgilangan.

Bank xizmatlarining ommabopligini oshirishning quyidagi yo'nalishlarini taklif etish mumkin:

Bank filiallari va bankomatlar tarmog'ini kengaytirish:

- qishloq va chekka hududlarda yangi filiallar va bankomatlar ochish;
- naqd pulni komissiyasiz qabul qiladigan va chiqaradigan bankomatlar sonini ko'paytirish.

Mobil va Internet-bankingni rivojlantirish:

- bank hisoblarini boshqarish uchun qulay va xavfsiz mobil ilovalar va veb-platformalarni yaratish;
- mobil qurilmalar va kompyuterlar orqali turli xil bank operatsiyalarini (to'lovlar, o'tkazmalar, to'lovlarni to'lash) amalga oshirish imkoniyatini berish [5].

To'lovlar va tariflarni pasaytirish:

bank hisobvaraqlarini ochish va ularga xizmat ko'rsatish, naqd pul olish, pul o'tkazmalari va boshqa operatsiyalar uchun to'lovlarni kamaytirish yoki bekor qilish;

- aholining ayrim toifalari (nafaqaxo'rlar, talabalar, kam ta'minlanganlar) uchun imtiyozli shart-sharoitlarni ta'minlash.

Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish:

- aholining moliyaviy savodxonligini oshirishga qaratilgan ta'lim dasturlari va tadbirlarini o'tkazish;
- bank xizmatlari va mahsulotlari to'g'risida ma'lumotni arzon va tushunarli tarzda taqdim etish.

Banklarning bank bo'lmagan moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorligi:

- chekka hududlarda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun mikromoliya tashkilotlari, kredit uyushmalari va boshqa bank bo'lmagan moliya institutlari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish.

Innovatsion texnologiyalardan foydalanish:

- bank xizmatlaridan foydalanishni osonlashtirish va ularning xavfsizligini oshirish uchun biometrik identifikatsiya, sun'iy intellekt va blokcheyn kabi yangi texnologiyalarni joriy etish [4,6].

Davlat tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash:

banklarning aholiga bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish dasturlarini amalga oshirish uchun davlat organlari bilan hamkorligi.

Bank xizmatlaridan foydalanishning ko'payishi aholining moliyaviy integratsiyasiga, umuman mamlakatning iqtisodiy o'sishiga va rivojlanishiga yordam beradi.

Xulosa. Bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish iqtisodiy o'sishni ta'minlash va aholining hayot sifatini yaxshilash uchun zarur shartdir. Taklif etilayotgan chora-tadbirlarni amalga oshirish fuqarolarning turli toifalari va tadbirkorlik sub'yektlari uchun bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi, bu esa o'z navbatida moliya tizimini rivojlantirishga va jamiyat farovonligini oshirishga yordam beradi.

Adabiyotlar

1. Руслан Абатуров, Развитие экономики Узбекистана в 2023 г. <https://review.uz/post/razvitie-ekonomiki-uzbekistana-v-2023-g>
2. Кутлимурадов С. П. Банклар томонидан саноат корхоналарини кредитлаш амалиётини такомиллаштириш йўллари // Экономика и финансы (Узбекистан). 2012. №8
3. Норов, А. (2020). Инновацион лойиҳаларни молиялаштиришда тижорат банкларининг ролини ошириш. Экономика и инновационные технологии, (2), 1–7. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and
4. Тешабоева, З. (2022). Основные пути улучшения позиций республики Узбекистан в глобальном инновационном индексе. Экономика и образование, 23(4), 10–16. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/559>
5. Тешабоева, З., & Кобулова, М. (2021). Необходимость цифровизации и информатизации национальной экономики для повышения её эффективности. Экономика и образование, (6), 235–239. извлечено от <http://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/312>
6. Валиев А., Тешабоева З., Банки и их роль в эффективном развитии малого бизнеса// «Colloquium-journal» #2(195), 2024-с.66-69 <https://colloquium-journal.org/wp-content/uploads/2024/01/Colloquium-journal-2023-196-1.pdf>

TURIZM SOHASIGA OID TERMINLAR VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Laylo Toshboyeva
PhD student
Uzbekistan State World
Languages University
Tashkent, Uzbekistan

Annotatsiya. Maqolada terminologiya sohasi va uning nazariy masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda terminlarning paydo bo'lishi, 'ayniqsa, turizm sohasiga oid terminlar hamda ularning tarjima muommolari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: termin, atama, terminologik sistema, suffiksatsiya, leksika.

Hozirgi kunda vujudga kelayotgan jahon iqtisodiy va siyosiy tizimidagi shiddatli o'zgarishlar ko'pgina iqtisodiy jihatdan rivojlanayotgan va taraqqiy etayotgan davlatlarda mazkur jarayonlarni chuqur tahlil qilib, o'zlari uchun to'g'ri yo'lni tanlab olishlarini taqozo etmoqda. Chunki, mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy ahvoriga ta'sir etuvchi har qanday jarayonning mazmun va mohiyatini chuqur o'rganish tanlangan yo'lning nechog'lik to'g'ri yoki aksi ekanligini ko'rsatib beradi. Bugungi kunda turizm iqtisodiyotini isloh qilish va milliy taraqqiyot modelini mukammallashtirishga o'zining salmoqli hissasini qo'shuvchi tarmoq sifatida shakllanishi uchun muayyan shart-sharoitlar yaratilgan. Xususan, turizmni rivojlantirishning milliy modelining shakllanish xususiyatlari umummilliy, shuningdek, hududiy iqtisodiy taraqqiyotga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. O'zbekistonga kelayotgan turistlar yildan-yilga ko'paymoqda. Xususan, 2019 yilda mamlakatimizga 3 million nafardan ko'proq sayyoh tashrif buyurgan. Mamlakatimizda turizm sohasini yanada rivojlantirish va sayyohlarga ko'rsatilayotgan xizmatlar ko'lamini kengaytirish doimiy e'tiborda bo'lib kelmoqda.

Darhaqiqat, turizm sohasi o'z navbatida sayyohlik sohasining rivojiga bog'liq bo'lib, uning taraqqiyotini belgilovchi omil hisoblanadi. Chunki, olimlarning ta'kidlashicha, sayohat boshqa xalqlar haqida bilim beradi va masofaviy jihatdan uzoq bo'lgan davlatlarni ham bir-biriga yaqinlashtiradi. Shu bilan birga, turizm sohasi o'z navbatida mehmondorchilik sohasi bilan birgalikda mintaqalardagi xizmatlar, yalpi ichki mahsulot va investitsiyalarning tarkibidagi o'zgarishlarni amalga oshirishga o'z hissasini qo'shmoqda. Demak, turizm sohasi iqtisodiy ko'rsatkichlarning rivojlanishiga hissa qo'shishi natijasida respublikamizning mintaqalarini rivojlantirishga ham o'zining ijobiy ta'sirini o'tkazadi hamda mintaqalarning iqtisodiy salohiyati yaxshilanadi. Xususan, Xorazm viloyati mintaqasida turizm sohasini rivojlantirish sohadagi mavjud muammolarni hal qilishni taqozo qiladi, sohani keng taraqqiy qildirishning zamonaviy va yangi turlarini tadbiq qilishni talab qiladi. Bu esa Xorazm viloyat mintaqasida turizm sohasini rivojlantirish holati, ahvolini tahlil qilish, infratuzilma tarmoqlarining ta'siri va turizmni rivojlantirishning yo'nalishlari va istiqbollari o'rganish bilan bog'liq. Tanlangan mavzuning dolzarbligi ham bevosita ana shular bilan belgilanadi.

Turizm rivojlanayotgan mamlakatlarda soha sifatida to'la namoyon bo'lishi uchun uni har tomonlama o'rganish va turlicha mazmunini to'liq ochib berish hamda ta'sir doiralarini tadqiq qilish ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi. Bu borada aynan iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va atrof-muhit bilan bog'liq omillarni o'rganish talab etiladi. O'zbekistonda turizm sohasining barqaror rivojlanishini aniqlash bugungi kunda soha oldida turgan dolzarb masalalardan biridir.

Bugungi kunda mamlakatimiz tarix va zamonaviylik uyg'unlashgan qadimiy shaharlari, noyob madaniy-ma'naviy merosi, xalqimizning milliy o'zligini namoyon etuvchi urf-odat, an'analari va tabiiy salohiyati bilan dunyo sayyohlarining e'tiborini o'ziga tortmoqda. Yurtimizdagi tinchlik va barqarorlik, o'zaro mehr-oqibat va hamjihatlik muhiti, o'zbekona mehmondo'stlik, zamonaviy mehmonxonalar va dam olish maskanlari, yuksak sifatli xizmat turlari sayyohlarning mazmunli hordiq chiqarishi uchun qulay imkoniyat yaratmoqda.

Terminlar sinonimiyasi ma'lum fan va sohalarning to'xtovsiz rivojlanishi, yangi-yangi tushunchalarning, binobarin, terminlarning paydo bo'lishi mahsulidir. Biroq ilmiy uslubda, fanda terminlarning aniqligiga ehtiyoj kuchli bo'lgani sababli terminlar dubletligidan qochish uchun tabiiy intilish sezilib turadi. Shunga ko'ra terminologiyaga bag'ishlangan barcha adabiyotlarda terminlar sinonimiyasi terminologiyaning jiddiy nuqsoni deb ko'rsatiladi.

Turistik termin - turizm terminosistemasining elementi hisoblangan, turizm sohasidagi o'ziga xos tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi. Turistik terminosistema o'z ichiga sohaga oid terminlarni va terminoidlarni oluvchi tizim deya qayd etiladi. Tadqiqotchi terminoid deganda turizm sohasidagi kasbiy maxsus leksik birliklarni (профессионализм), kasbiy so'zlashuv tilida qo'llanadigan so'z va iboralarni (профессиональные просторечие) va kasbiy jargonlar (профессиональные жаргонизми) ni nazarda tutadi.

Turizm atamalarini o'rganish turizm biznesining jadal kengayishi munosabati bilan zarur bo'lib qoladi: "XX asrning ikkinchi yarmida xalqaro sayyohlar soni qariyb 28 barobar, xizmat ko'rsatishdan tushgan daromad esa 237 barobar oshdi". Xorijiy hamkorlar o'rtasidagi aloqalar faollashmoqda va ular turistik terminologiyadan foydalanishga majbur. Xuddi shunday, rus sayohatchilari turizm xizmatlari sohasida qo'llaniladigan atamalarni tushunish zarurati bilan duch kelishadi. Shu bilan birga, turizm fani jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda, ta'lim tizimida turizm va mehmondo'stlik bo'yicha yangi mutaxassisliklar aniqlandi. Biroq, hatto ilmiy doiralarda ham turizm sohasi shartlari bo'yicha tortishuvlar paydo bo'ladi: "Rossiya turizmidagi terminologiya mavzusi birdan qizg'in munozaralar mavzusiga aylandi va bu turli xil nashrlarning paydo bo'lishiga olib keldi" [4]. Bularning barchasi bizga "turizm" tizimi atamasi ommaviy

kommunikatsiya fakti ekanligini va uni o'rganish muvaffaqiyatli professional faoliyat va sayohatni tashkil etishning eng muhim sharti ekanligini aytish huquqini beradi.

Turizm, jahon iqtisodiyotining eng yuqori daromadli va jadal rivojlanayotgan tarmog'i sifatida va ko'plab mamlakatlar uchun iqtisodiy rivojlanishning eng muhim omili bo'lib, odatiy holga qaraganda jiddiyroq munosabatda bo'lishni talab qiladi, bu esa kirishni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarga ega. va ichki turizm. Shu bilan birga, davlat umumiy infratuzilmani rivojlantirishdagi o'z rolini asta-sekin anglab yetmoqda, keyin esa turistik infratuzilmani shakllantirish jozibador turizm resurslariga ega bo'lgan hududlarga investitsiyalar hisobidan amalga oshirilmoqda. Turistik bazani shakllantirishga qancha ko'p mablag' ajratilsa, ulardan samarali foydalanish muammosi shunchalik keskinlashadi. Shu bilan birga, turizm sohasida ilmiy izlanishlar olib borish zarurati ochib beriladi va fanda tez-tez sodir bo'lganidek, ushbu tadqiqotlar ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro tushunish muammosi birinchi o'ringa chiqadi.

Ilmiy tadqiqot samaradorligi ko'p jihatdan ilmiy hamjamiyat tomonidan professional muloqot tili sifatida qabul qilingan to'g'ri va adekvat konseptual va terminologik bazaning natijasidir. Shu munosabat bilan turizm kabi ko'p tarmoqli sohada ilmiy bilimlar holatini aks ettiruvchi muammolar mavjud. Turizmga yagona kontseptual va terminologik apparatga bo'lgan ehtiyojning ifodali ko'rsatkichi turli xil ta'riflarga ega turli atamalar va tushunchalar to'plamini o'z ichiga olgan lug'atlar va lug'atlarning ko'pligidir (lug'atlar ro'yxatiga qarang). Ulardagi qarama-qarshiliklar butun turizm fani va amaliyotiga og'ir yuk bo'lib, mutaxassislar o'rtasida asosan terminologik xarakterdagi nizolarni keltirib chiqaradi va o'quv jarayoniga chalkashliklarni keltirib chiqaradi.

Binobarin, turizm mahsuloti - bu turizm industriyasi tomonidan ishlab chiqarilgan va turistlar tomonidan iste'mol qilinadigan barcha xizmatlar, ishlar va tovarlar, shuningdek, tabiiy-iqlim, rekreatsion, ta'lim, ijtimoiy-maishiy resurslar, madaniy meros ob'ektlari va turistik namoyishning boshqa ob'ektlari, shu jumladan qo'riqlanadigan tabiiy hududlar, shu jumladan turistlarning ma'naviy va intellektual ehtiyojlarini qondira oladigan, ularning jismoniy kuchini tiklash va rivojlantirishga yordam beradigan, normal hayot va faoliyatni ta'minlaydigan davolash va rekreatsiya zonalari va kurortlar.

Shunday qilib, turizm mahsuloti deganda, birinchidan, turistlar tomonidan iste'mol qilinadigan xizmatlar, ishlar va tovarlar, ya'ni turizm industriyasi ob'ektlari tomonidan ishlab chiqariladigan barcha narsalar tushuniladi; ikkinchidan, turistlarni o'ziga jalb etadigan barcha narsa, ular uchun ular o'z ona yurtlaridan uzoqqa boradilar, barcha tabiiy-iqlim, rekreatsion, ta'lim, ijtimoiy-maishiy

resurslar, madaniy meros ob'ektlari va boshqa turistik ko'rgazma ob'ektlari ma'naviy va intellektual salohiyatini qondira oladi. turistlarning ehtiyojlari, ularning jismoniy kuchini tiklash va rivojlantirish, normal hayot va faoliyatni ta'minlash, shu jumladan alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, shu jumladan kurort va kurortlar. Yuqoridagi ta'rifning birinchi qismi turistik mahsulotning iste'mol qilingan qismiga (uni faol qism deb ataymiz), ikkinchisi - passiv qismiga tegishli, chunki qachondan boshlab, aytganda, "uning iste'moli" faol emas. U holda turizm industriyasi turistik mahsulot ishlab chiqarishning faol qismi sohasidir; turistik resurslar passiv qismini tashkil qiladi, turizm esa turistlar tomonidan turistik mahsulotni iste'mol qilish sohasidir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Saidova, M. U. (2019). Lexical Stylistic Devices and Literary Terms of Figurative Language. International Journal of Recent Technology and Engineering (IJRTE) ISSN, 2277-3878. <https://www.ijrte.org/wpcontent/uploads/papers/v8i3S/C10541083S19.pdf>. 9.
2. Saidova, Muhayyo (2021) "SEMANTIC ANALYSIS OF LITERARY TERMS BY LITERARY TYPES IN "THE CONCISE OXFORD DICTIONARY OF LITERATURE TERMS", " Philology Matters: Vol. 2021 : Iss. 1 , Article 11. DOI: 10.36078/987654486 Available at: <https://uzjournals.edu.uz/philolm/vol2021/iss1/11>
3. Ивина, Л . В . Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (например англоязычной терминологии венчурного финансирования): Учебно-методическое пособие [Текст] / Л . В . Ивина . — М .: Академический проект, 2013. —304
4. Сенин В.С. Краткий толковый словарь основных профессиональных терминов, понятий и определений, применяемых в туризме. - М., 2013.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FUQAROLIK SUD ISHLARINI
YURITISHNI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI**

Maxsudova Madina Maxsud qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti
Telefon raqami: +998990969996
Elektron manzil: mmakhsudova01@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan sud-huquq islohotlari, xususan, fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish masalalari ikki yo‘nalishda: ularning huquqiy asosi va amaliyotga tatbiq etilishi nuqtai nazaridan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, fuqarolik sud ishlari, audioyozuv, axborot texnologiyalari.

Mamlakatimizda mustaqil, ochiq va shaffof sud tizimiga erishish borasida olib borilayotgan islohotlar ko‘lami tobora oshib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek, “So‘nggi yillarda sud-huquq tizimida adolat o‘rnatish bo‘yicha ko‘p ish qildik. Shu bilan birga, odil sudlovni ta‘minlash bo‘yicha hali qo‘limiz yetib bormagan masalalar bor. Afsuski, hozir ham tergov sifati pastligi, sudlarda odamlarning ovoragarchiligi, sud qarorlari ijro etilmay qolayotgani bilan bog‘liq holatlar uchramoqda”.

Ma‘lumki, sudlarda ko‘rilayotgan ishlar soni ayniqsa, fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlarda ortib bormoqda.

Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, fuqarolik ishlar bo‘yicha sudlar tomonidan birinchi instansiyada 2021-yilda 518 087 ta ish ko‘rilgan bo‘lsa, 2022-yilda bu ko‘rsatkich 863 883 tani, 2023-yilda esa 943 892 tani tashkil etdi⁶.

Ko‘rilayotgan ishlar sonining ortishi nafaqat sudya, sudya yordamchisi shtatlari sonini oshirishni, balki fuqarolik ishlari bo‘yicha sudlar faoliyatiga ilg‘or texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda.

Ushbu yo‘nalishda bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi va ular asosida yangiliklar joriy etildi.

Fuqarolik sudlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va undan keng foydalanishga qaratilgan Hukumat qarorlari va chora-tadbirlarni amalga oshirish, shu yo‘l bilan fuqarolik sudlov tizimini yana-da takomillashtirish maqsadida 2013 yilda O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi va BMT TD tomonidan “E-SUD” Milliy elektron sudlov axborot tizimi ishlab chiqildi va joriy etildi. Tizim sudlarga sud faoliyati haqida ma‘lumotlarni to‘plash, ularni qayta ishlash va saqlash, da‘vo arizalari, iltimosnomalar va boshqa hujjatlarni elektron ravishda

⁶<https://stat.sud.uz/file/2024/31.01/%D1%20%D0%B9%D0%B8%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BA.pdf>

qabul qilish, ularni qayta ishlash va sud ishi ishtirokchilariga turli xatlar, chaqiruv qog'ozlari va boshqa hujjatlarni yuborish, sud aktlari, hisobotlar va boshqa hujjatlarni avtomatik ravishda shakllantirish kabi imkoniyatlarni beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.09.2020 yildagi PQ-4818-sonli" Sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi. Ushbu qaror bilan "2020 — 2023-yillarda sud hokimiyati organlari faoliyatini raqamlashtirish DASTURI" va "Sudlarning axborot tizimlarini davlat organlari va tashkilotlarining axborot tizimlari bilan integratsiya qilish bo'yicha "YO'L XARITASI"" tasdiqlandi.

Unga ko'ra:

-2021-yil 1-yanvardan boshlab barcha sudlarda sud majlislarini ish bo'yicha taraflarning iltimosnomasi va raislik qiluvchining roziligi bilan audioyozuvdan foydalangan holda qayd etib borish hamda sud majlislari bayonnomalarini ushbu tizimdan foydalangan holda shakllantirish;

-2021-yil 1-iyuldan boshlab apellatsiya va kassatsiya instansiyasi sudlarida ishlarni sudyalarda o'rtasida avtomatik ravishda taqsimlash;

-2021-yil 1-oktabrdan boshlab barcha ishtirokchilarni sud majlislarining vaqti va joyi haqida "SMS" xabar orqali bepul asosda xabardor qilish;

-2022-yil 1-yanvardan boshlab sud qarorlarini ish bo'yicha taraflarga onlayn tarzda, ularning iltimosnomasi bo'yicha esa qog'oz shaklida taqdim etish;

-2022-yil 1-iyulga qadar sud hokimiyati organlari faoliyatida, shu jumladan fuqarolar va tadbirkorlik subyektlariga odil sudlovga erishishda qulaylik yaratish maqsadida 10 ga yaqin interaktiv xizmatlar ko'rsatishni yo'lga qo'yish;

-2023-yil 1-yanvardan boshlab sud ishlarini davlat arxiviga elektron shaklda topshirish va qabul qilish;

-sudlar, Sudyalarda oliy kengashi hamda Sudyalarda oliy maktabida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasini yanada yaxshilash belgilandi.

Ushbu qarorda belgilangan vazifalar ijrosi doirasida qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan:

Oliy sud hamda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi tomonidan 2020 yil 16 oktyabrda "Audioyozuvdan foydalangan holda sud majlislarini o'tkazish uchun sud zallarini uskunalar bilan ta'minlash bo'yicha Texnologik loyiha" tasdiqlangan;

Oliy sud raisi o'rinbosari tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda "Sudlarda sud majlislarini audioyozuvdan foydalangan holda qayd etib borish tizimini o'rnatish va unga talab etiladigan mablag' bo'yicha 2020 yilga mo'ljallangan dasturi" tasdiqlangan;

tegishli Texnik topshiriq asosida dasturiy ta'minot ishlab chiqilib, faoliyatga to'liq joriy etilgan.

2021-yil 28-oktyabr holatiga 543 ta sud majlisi zallari sud majlislarini audioyozuvdan foydalangan holda qayd etib borish tizimi uchun tegishli uskunalar to'liq o'rnatilgan va ishga tushirilgan. Mazkur tizimdan foydalanish imkoniyati barcha sudlarda yaratilgan. Ushbu tizim orqali 3 797 ta sud majlisi o'tkazilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining , 21.02.2024 yildagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida PF-37-sonli Farmonining 5-ilovasi bilan "O'zbekiston — 2030" strategiyasining "Xavfsiz va tinchliksevar davlat" tamoyiliga asoslangan siyosatni izchil davom ettirish yo'nalishi bo'yicha 2024-yilga mo'ljallangan Amaliy tadbirlar rejasi" tasdiqlangan.

Ushbu rejaga ko'ra, "Sud hokimiyatining mustaqilligini kuchaytirish va uning faoliyatida ochiqlikni ta'minlash orqali odil sudlovga erishish darajasini oshirish. Fuqarolarga qulaylik yaratish maqsadida sud xarajatlarini to'lov tizimlari orqali sud binolarida onlayn tarzda amalga oshirish imkoniyatini yaratish" 86-maqsad sifatida belgilangan.

Raqamlashtirish bu globallashtirish jarayonida ijobiy tendensiya hisoblanadi. Shuning uchun ushbu jarayonni sud sohasida ko'rib chiqish ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki, raqamlashtirish jarayonini sudlar faoliyatiga tatbiq etish Odil sudlovni amalga oshirishda va sudlar faoliyatini osonlashtirishda yordam beradi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA SO'Z MA'NOSI USTIDA ISHLASH

Isaqov Zakirjon Soliyevich
Qo'qon DPI dotsenti, f.f nomzodi

Xidiraliyeva Feruza Ma'ruffjon qizi
Qo'qon DPI talabasi

Annotatsiya. Boshlang'ich ta'limda boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish, ularning lug'atini boyitish, muloqotga kirisha olish va fikr ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirishda so'z ma'nolari ustida ishlash masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: So'z ma'nosi, fikr, tafakkur, mashq, nutq, morfema, leksema, lisoniy birlik, leksik ma'no, o'zak va affiksial morfema.

Boshlang'ich sinflarning o'qish darslarida garchi ilmiy jihatdan bo'lmasa-da, amaliy jihatdan turli janrga mansub asarlar o'qib o'rganiladi. O'qish darsliklariga, asosan, hikoya, she'r, ertak, masal, maqol, doston, rivoyat va topishmoq kabi janrdagi asarlar kiritilgan. Bulardan tashqari, ilmiy-ommabop asarlar ham o'qitiladi. Turli janrdagi badiiy asarlar qurilishi, uslubi jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning o'quvchilarga ta'siri ham har xil bo'ladi. Tabiiyki, har bir janrga oid asar matni lingvistik jihatdan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Masalan, she'riy asarlar matni hikoya matnidani, ertak matni she'r matnidani, ilmiy-ommabop maqola matni masal janriga taaluqli asarlar matnidani tubdan farq qiladi. Topishmoqlar predmet, voqea-hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikni taqqoslash orqali o'zlashtirilsa, maqollar mazmuni hayotiy misollar vositasida sharhlashni taqozo etadi. Shunga ko'ra, turli janrdagi badiiy asarlarni o'qishda o'qituvchidan unga mos usullar tanlash talab etiladi. Boshlang'ich ta'limda so'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini o'stiradi. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlarning atamalari ham tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining ma'nosini tushuntirish bilan o'quvchilar predmet keng ma'noda qo'llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar. Bu ot, sifat, son, fe'l kabi atamalarni tez fahmlab olishda ularga yordam beradi. So'zning ma'nosini tushuntirish juda kam vaqt olishi va darsning asosiy mavzusidan o'quvchilar diqqatini chalg'itmasligi kerak. Buning uchun o'qituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida ma'nosi tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlarni, uni tushuntirishning eng qulay usullarini va darsning qaysi o'rnida tushuntirishni belgilab oladi. O'qish kitoblaridagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar ma'nosini bilmaydigan ayrim so'zlar matnni o'qishdan oldin tushuntiriladi.

So'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini o'stiradi. Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan fanlarning atamalari ham tushuntirilishi lozim bo'lgan so'zlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining ma'nosini tushuntirish bilan o'quvchilar predmet keng ma'noda qo'llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar. Bu ot, sifat, son, fe'l kabi atamalarni tez fahmlab olishda ularga yordam beradi.

-So'zning ma'nosini tushuntirish juda kam vaqt olishi va darsning asosiy mavzusidan o'quvchilar diqqatini chalg'itmasligi kerak.

-O'qish kitoblaridagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar ma'nosini bilmaydigan ayrim so'zlar matnni o'qishdan oldin tushuntiriladi.

-Matnni o'qish jarayonida so'z ma'nosini tushuntirishga chek qo'yish kerak. Agar biror so'zni matnni o'qish vaqtida tushuntirish zaruriyati tug'ilsa, matn mazmunidan o'quvchilar diqqatini chalg'itmagan holda shu so'z ma'nosi qisqacha tushuntiriladi.

-Ko'chma ma'noda ishlatilgan obrazli so'zlar va badiiy nutq oborotlari matn o'qilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning ma'nosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi. Ayniqsa, masallar o'qilganda, undagi allegorik, ko'chma ma'noda ishlatilgan so'zlarni asarni o'qishdan oldin yoki o'qish jarayonida tushuntirib bo'lmaydi.

O'quvchilarni so'z yasash xususiyatlarini tushunishga tayyorlash uchun o'qituvchi ularga muayyan bir yangi so'z qaysi so'zdan va qaysi morfema yordamida yasalganini aniqlashga qaratilgan topshiriq beradi. Masalan, o'qituvchi chegara otini aytadi va chegarani qo'riqlaydigan kishini bildiradigan o'zakdosh ot tanlashni topshiradi (chegarachi). Vazifani boshqacharoq berish ham mumkin: o'qituvchi so'zni va so'z yasovchi morfemani beradi. O'quvchining vazifasi yangi so'zni to'g'ri yasash va leksik ma'nosini tushuntirish hisoblanadi. Masalan, baliq so'zidan –chi qo'shimchasi yordamida yangi so'z yasash (baliqchi), uning leksik ma'nosini tushuntirish, qaysi so'z turkumi ekanini aytish topshiriladi. Ikkala topshiriqda ham o'quvchilar so'zni morfemik tahlil qiladilar. Bunda o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini hosil bo'lgan so'z qaysi morfema yordamida, qaysi so'z turkumidan yasalganiga, qanday ma'no anglatishi va qaysi so'z turkumi ekaniga qaratadi. Bunday mashqlarda tilda mavjud bo'lgan so'zlarning leksik ma'nosi bilan morfemik tarkibining o'zaro bog'liqligiga va biror so'z turkumiga xarakterli bo'lgan so'z yasalishi usuliga asoslaniladi.

Xulosa. Boshlang'ich ta'limda boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish, ularning lug'atini boyitish, muloqotga kirisha olish va fikr ifodalash

ko'nikmalarini rivojlantirish zarurdir. Shunday ekan, so'z ma'nosini tushuntirish ustida ishlash o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini ravonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: Universitet, 2006. – 476 b.
2. Tolipov Q., Usmonboeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – T.: Fan, 2005. – 205 b.
3. Xodiev B., Golish L. Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari. –T.: TDIU, 2010. – 87 s.
4. Zunnunov A. va boshq. Adabiyot o'qitish metodikasi. T.: O'qituvchi, 1992.
5. Rafiev A. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi va imlosi. T.: 2003.
6. G'ulomov A. Ona tili o'qitish printsiplari va metodlari. T.: O'qituvchi, 1992.

O'SIMLIKCHILIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN SAMARALI FOYDALANISHNING ILG'OR XORIJ TAJRIBALARI

J.P.Pirimqulov

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti tayanch doktoranti

Bugungi kunda mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda va aholining qishloq xo'jaligi mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini mavjud yer resurlaridan maksimal foydalangan holda o'simliklarni yetishtirishda zamonaviy texnologiyalarsiz qondirish mumkin emas. "Iqlim o'zgarishi, cheklangan yer va suv resurslari, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va global oziq-ovqat narxlarining o'zgaruvchanligi barqaror oziq-ovqat ishlab chiqarishga tahdid soladi"⁷. Shuning uchun raqobatbardosh hamda kasalliklarga chidamli o'simlik mahsulotlarini o'stirishda genetikaning ilg'or usullari, seleksiya va urug'chilik, kasallik qo'zg'atuvchilarini diagnostika qilish, o'simliklarni kompleks himoya qilish vositalari, eng yangi innovatsiyalarni qo'llash orqali amalga oshiriladi. O'simlikchilik mahsulotlarini yetishtirishda innovatsion texnologiyalarning vazifasi resurslardan oqilona foydalanish evaziga hosildorlikni oshirish hamda ko'proq hosil olish shuningdek, nav va duragaylar urug'larini ko'paytirish bilan birgalikda ularning xossalari va belgilarini saqlab qolishdan iborat. Eng yaxshi navlarning yuqori sifatli urug'lari kelajakdagi hosilning asosi hisoblanadi.

O'simlikchilikda innovatsion texnologiyalarni amalda qo'llash bo'yicha xorijdagi ayrim mamlakatlar yetakchi o'rinlarda turadi. Jumladan, AQSh bu borada juda katta tajribaga ega bo'lib, hozirgi kunda qishloq xo'jaligining eng ilg'or

⁷ <https://doi.org/10.1002/fsn3.3190>. D. Dou, F. Li, L. Li. Food Science and Nutrition. 2023. 11(3):1507–1520.

texnologiyalari – asalari vektorlash, lazerli qo‘riqchilar, aniq qishloq xo‘jaligi hamda avtomatlashtirish kabi bir qancha zamonaviy innovatsiyalari mavjud.

Hozirgi kunda rivojlangan davlatlar qishloq xo‘jaligida hosil yetishtirish haqida gap ketganda, asalarilar juda katta ahamiyatga ega. Bu hasharotlar odamlarning omon qolishi uchun zarurdir, shuning uchun asalarilarni himoya qilish va ularning changlatish qobiliyatini oshirishga yordam beradigan qishloq xo‘jaligi uskunalari tobora ko‘proq innovatsiyalar ishlab chiqilmoqda. AQSh bu hasharotlardan kimyoviy dorilar o‘rniga ekologik xavfsiz ekinlarni himoya qilish tizimi bilan almashtirib, changlatish yo‘li bilan ekinlarni nazorat qilish uchun tijorat maqsadida o‘stirilgan asalarilardan foydalanadi. Tizim suv purkash yoki traktorlarni talab qilmaydi. Buning o‘rniga, ilmiy jihatdan ishlab chiqilgan asalarilar uyasi yoki asalarilar uchun uyaga birlashtirilgan maxsus idishdan foydalaniladi natijada asalarilar uyadan chiqishda maxsus idishdagi tabiiy organik birikma ularning tanasiga yopishadi. Asalarilar gullarni changlatganda, organik birikma ularning tanasidan tushib, o‘simlik to‘qimasini himoya qiladi va mevani zararkunandalar va kasalliklardan asraydi⁸. Qishloq xo‘jaligi texnologiyasidagi ushbu yangilik barqaror dehqonchilikni, hosildorlikni va tuproq sifatini yaxshilashga yordam beradi. Kimyoviy yechimlarni talab qiladigan ko‘plab ekinlar, jumladan, ko‘katlar, kungaboqar, olma va pomidor uchun mos keladi va u barcha o‘lchamdagi fermer va dehqon xo‘jaliklari uchun ham mos keladi. Shuningdek, AQSh qishloq xo‘jaligida eng ko‘p tarqalayotgan innovatsion texnologiyalardan yana biri aniq qishloq xo‘jaligi texnologiyasi bo‘lib, mamlakat 1980-yillardan bu texnologiyani qo‘llay boshlagan. Bu qishloq xo‘jaligi resurslarini boshqarish, ma’lumotlarni to‘plash, qayta ishlash va baholashda fermer va dehqon xo‘jaliklariga tuproq sifati va unumdorligini optimallashtirish va oshirishga yordam berish uchun tushunchalar beradi. Natijada resurslardan foydalanish samaradorligi, barqarorlik, daromadlilik, hosildorlik hamda sifat ko‘rsatkichlarini kuzatib turish imkonini beradi. Hozirda AQSH dagi yirik fermer xo‘jaliklarining 15-40 foizi aniq texnologiyalarning ayrim shakllaridan foydalanadi. Bundan tashqari Kanada va Avstraliyalik fermerlarning 20 foizi, G‘arbiy Evropa mamlakatlarining kichik fermer xo‘jaliklarining 68 foizi, Shotlandiya va Buyuk Britaniya fermerlarining 85 foizi, Irlandiyalik fermerlarning 43 foizi, Daniyada bug‘doy va arpa yetishtiruvchi fermerlarning 80 foizi, moyli ekin yetishtiruvchilarning 30-40 foizi, Germaniyada fermerlarning 30 foizi, Vengriyada 9,9 foizi ushbu texnologiyadan foydalanishadi. Argentina, Braziliya, Turkiya va Janubiy Afrika kabi davlatlar so‘nggi o‘n yil ichida fermer xo‘jaligini

⁸ <https://www.bnnbloomberg.ca/bee-vectoring-technologies-uses-bees-to-safeguard-crops-with-all-natural-disease-fighting-solution-1.1948320>

boshqarish uchun ushbu texnologiyani qo‘llashni boshladilar. Xitoy, Hindiston va Indoneziyada aniq qishloq xo‘jaligidan foydalanish holatlari ancha kam qayd etilgan⁹. Qishloq xo‘jaligi texnologiyasidagi ushbu innovatsiya boshqaruv qarorlarini qabul qilishda katta ma‘lumotlardan foydalanadi va fermerlarga hosilni maksimal darajada oshirish uchun namlik darajasi, tuproq holati va mikroiklim kabi hosildorlik o‘zgaruvchilarini nazorat qilish imkonini beradi. U ekinlarning holatini yaxshilash va qishloq xo‘jaligi resurslarini optimallashtirish, natijada hosildorlikni oshirish uchun masofaviy zondlash tizimlari, dronlar, robototexnika va avtomatlashtirishga tayanadi. Grand View Research prognozlariga ko‘ra, 2030 yilga borib aniq qishloq xo‘jaligi bozori hajmi 24,09 milliard dollarga yetadi¹⁰. Natijada davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishining kuchayishi va ekinlarning holatini samarali monitoring qilish zarurati bozor o‘sishiga turtki bo‘ladi.

Qo‘shma Shtatlarda shirin makkajo‘xori muhim ekin hisoblanib, mamlakat dunyo bo‘yicha shirin makkajo‘xori sabzavotlar orasida ishlab chiqarish bo‘yicha birinchi o‘rinda, ishlab chiqarilgan miqdori bo‘yicha uchinchi va qiymati bo‘yicha yettinchi o‘rinda turadi (USDA, 2020)¹¹. Ammo mamlakatda bu o‘simlikni yetishtirishda bir qancha qiyinchiliklarga duch kelingandan so‘ng AQSh qishloq xo‘jaligida o‘simlikchilik mahsulotlarini yetishtirishda katta ahamiyat kasb etadigan yana bir innovatsiyalardan lazerli sensorlar yaratildi. Qushlar yoki kemiruvchilar ochiq maydonda ekinlarni yetishtirish uchun xavf tug‘dirishi mumkin. O‘tmishda dehqonlar bunday bosqinchilardan ekinlarini qo‘riqlash uchun an’anaviy qo‘riqchilarga tayangan. Ammo bugungi kunda fermer xo‘jaliklari egalari va rahbarlari qushlarni ekinlarni talon-taroj qilmaslik uchun harakat datchiklariga ega yuqori texnologiyali qurilmalarga murojaat qilmoqdalar. Qushlarning yashil rangga sezgirligini aniqlagandan so‘ng, Rod-Aylend universiteti tadqiqotchisi yashil lazer nurini chiqaradigan lazerli qo‘riqchi loyihasini yaratishga muvaffaq bo‘ldi¹². Yorug‘lik quyosh nurida odamlar tomonidan ko‘rinmaydi, lekin u ekinlarni yo‘q qilishdan oldin qushlarni qo‘rqitish uchun dala bo‘ylab aylanasiga 185 metr¹³ lazer nurlarini otishi mumkin. Lazerli qo‘riqchilar bilan o‘tkazilgan dastlabki sinovlar shuni ko‘rsatdiki, qurilmalar qishloq xo‘jaligi yerlari atrofidagi qushlar ko‘payishini 70% dan 90% gacha kamaytirish orqali hosilga yetkazilgan zararni minimallashtirishi mumkin¹⁴. Bu

⁹ <https://cid-inc.com/blog/>. precision-agriculture-policy-adoption-outlook-2023/ Vijayalaxmi Kinhal Science Writer, CID Bio-Science Ph.D. Ecology and Environmental Science, B.Sc Agriculture

¹⁰ <https://www.grandviewresearch.com/>. press-release/global-precision-farming-market

¹¹ <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261219421001228>. Robotic laser scarecrows: A tool for controlling bird damage in sweet corn

¹² <https://www.uri.edu/news/2019/08/>. uri-researcher-laser-scarecrows-successful-at-keeping-birds-from-eating-sweetcorn/

¹³ <https://newatlas.com/environment/>. laser-scarecrows-helps-keep-cornfields-clear-of-bird-pests/

¹⁴ <https://masschallenge.org/articles/>. agriculture-innovation/

innovatsiya har qanday davlat qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilari uchun ayniqsa, uzum, makkajo'xori, kungaboqar, sabzavot kabi qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchilarning hosilni saqlab qolishi uchun ajoyib yangilik bo'ladi.

Sug'orish odatda yog'ingarchilik kam bo'lgan lalmi yerlarni haydash uchun suv bilan ta'minlashning muhim usuli hisoblanadi. Biroq, bu yechim bugungi kunda dehqonchilikning muhim jihati bo'lsada, ko'plab fermerlar 4000 yil oldin Mesopotamiyaliklar qilganidek¹⁵, o'z dalalarini behuda miqdorda suv bilan sug'oradilar. Suvning uchdan ikki qismidan ko'prog'ini isrof qilish bilan bir qatorda, suv toshqini sug'orish o'simliklarni sug'orib, ularning o'sishiga ta'sir qilishi mumkin. Bundan tashqari, ortiqcha o'g'itlarni daryolar va ko'llarga olib, chuchuk suv manbalarini ifloslantirishi mumkin. Qishloq xo'jaligidagi innovatsiyalar fermerlarga o'simliklarni yetarli miqdorda suv bilan ta'minlashning yanada barqaror usullarini taklif qiladi. Bunda Isroil tajribasi katta ahamiyatga ega bo'lib, hozirgi kunda Isroilning suvga bo'lgan ehtiyojining 50% dan ortig'i qishloq xo'jaligi va bog'dorchilikka to'g'ri keladi. Tomchilatib sug'orish kabi ilg'or usullardan foydalangan holda Isroil suv miqdorini 30% dan ko'proq qisqartirishga muvaffaq bo'ldi. Mamlakat har yili chiqindi suvlarining taxminan 86 foizini qishloq xo'jaligida ishlatish uchun tozalaydi va qayta ishlaydi. Hozirgi kunga kelib Isroil oqava suvlarni qayta ishlash bo'yicha dunyoda birinchi, Ispaniya 17% bilan ikkinchi, Avstraliya 10% bilan uchinchi o'rinda turadi. So'nggi o'n yilliklarda isroillik fermerlar sug'orish uchun ishlatiladigan har bir kub metr suvdan qishloq xo'jaligi hosildorligini ikki baravar oshirishga muvaffaq bo'lishdi. Isroil, shuningdek, pomidor, qalampir va poliz kabi suvni ko'p talab qiladigan mahsulotlar eksportchisi hisoblanadi¹⁶. Ular ekinlar hosildorligini oshirish va suvdan foydalanishni kamaytirish uchun aniq qishloq xo'jaligi texnikasidan foydalanmoqda. Bu tuproq namligi, ekinlarning o'sishi va ozuqaviy moddalar darajasini kuzatish uchun sensorlar, dronlar va boshqa texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu innovatsiyalar va qayta ishlangan, o'rtacha narxdagi suvning katta ta'minoti bilan Isroil butun dunyodagi boshqa qurg'oqchil mamlakatlar va mintaqalar uchun namuna bo'ladi.

So'nggi o'n yilliklarda issiqxona sanoati asosan tadqiqot va estetik maqsadlarda foydalaniladigan kichik ob'ektlardan quruqlikdagi an'anaviy oziq-ovqat ishlab chiqarish bilan bevosita raqobatlashadigan juda katta ob'ektlarga

¹⁵ <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-09-23/how-microdrip-irrigation-systems-use-less-water-and-could-change-farming-forever?leadSource=verify%20wall>

¹⁶ https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/facts-about-israel-2018/en/English_ABOUT_ISRAEL_PDF_Water.pdf. Israel: A Global Leader in Water Management and Technology

aylandi. Katta miqyosli, kapital va shahar markaziga ega issiqxonalar tobora ko'payib bormoqda. Zamonaviy issiqxonalar o'sib borayotgan muhitni mukammal tarzda moslashtirish uchun LED yoritgichlar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlaridan foydalangan holda tobora ko'proq texnologik bo'lib bormoqda. Muvaffaqiyatli issiqxona kompaniyalari mahalliy oziq-ovqatga tobora ortib borayotgan talabdan foydalanish uchun o'zlarining o'sib borayotgan ob'ektlarini shahar markazlari yaqinida joylashtirishni sezilarli darajada kengaytirmoqdalar. Cheklangan yerlari va yomg'irli iqlimi bilan gollandlar issiqxonalar hamda vertikal dehqonchilik ustalariga aylanganlar. Bu davlat G'arbiy Yevropaning ko'p qismini sabzavot bilan ta'minlaydi. Gollandiya atigi 42500 kvadrat kilometr yer maydoniga ega bo'lishiga qaramay, pul qiymati bo'yicha AQShdan keyin ikkinchi yirik oziq-ovqat eksportchisi bo'lib, uning hajmidan 230 baravar ko'proq mahsulot eksport qiladi¹⁷. Mamlakatda deyarli 24,000 akr (9712 gektar) issiqxonalarda o'sadigan ekinlar mavjud. Gollandlar boshqariladigan muhitda ekinlarni yetishtirish uchun vertikal dehqonchilik texnikasidan foydalanmoqda. Bu ekinlarni yetishtirish uchun LED yoritgichlar, gidroponika va boshqa texnologiyalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Gollandiya fermer xo'jaliklari 1 kg pomidor yetishtirish uchun atigi 3,6 litr suvdan foydalanadi, aslida bu ko'rsatkich global o'rtacha esa 106 litrdan oshadi. Mamlakat issiqxonalarida yiliga qariyb million tonna pomidor yetishtiriladi, eksport esa yiliga qariyb 2 milliard dollarni tashkil etadi¹⁸. Gollandiyaning pomidor sanoati dunyoning boshqa joylaridan ko'ra kvadrat kilometr ga ko'proq pomidor ishlab chiqaradi va bu uni hosildorlik bo'yicha dunyoda yetakchiga aylantiradi. Mamlakat, shuningdek, qalampir, yashil qalampir va bodring bo'yicha birinchi, nok bo'yicha ikkinchi, sabzi, kartoshka va piyoz bo'yicha beshinchi o'rinda turadi¹⁹. Sholining gektariga o'rtacha hosildorligi 3-6 tonnani tashkil qiladi. Biroq, fermerlar yopiq vertikal dehqonchilikdan foydalanganda bu cheklovga duch kelishlari shart emas. Ushbu yopiq vertikal dehqonchilik yopiq va boshqariladigan muhitda bir-birining ustiga qo'yilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiradi. Texnologiya cheklangan joylarda hosildorlikni oshirish uchun vertikal ravishda o'rnatilgan o'sayotgan javonlardan foydalanadi. Ko'pincha javonlar tuproqqa muhtoj emas - ular gidroponika ya'ni o'simliklarni suvda va ozuqaviy eritmalarda o'stiradigan bog'dorchilik amaliyoti yoki aeroponika o'simliklarni tuproqsiz, nam havoda o'stirish bo'lib, o'simlik ildizlariga maxsus asboblardan yordamida vaqt vaqti bilan oziq moddalar purkab turiladi. Yopiq vertikal fermalar ishlab chiqaruvchilarga yorug'lik, harorat, suv va

¹⁷ <https://farmingfirst.org/2021/11/>. technology-and-talent-are-key-to-chinas-agricultural-modernisation-drive/

¹⁸ <https://www.washingtonpost.com/business/interactive/2022/netherlands-agriculture-technology/>. The Netherlands has used advances in vertical farming, seed technology and robotics to become a global model.

¹⁹ <https://education.nationalgeographic.org/resource/>. /punching-above-its-weight/#punching-above-its-weight

ba'zan karbonat angidrid miqdori kabi o'zgaruvchilarni nazorat qilish yordam beradi, bu esa ularga sog'lom va kattaroq hosil olish imkonini beradi. Texnologiyaning boshqa afzalliklari orasida energiyani tejaydigan 70% kamroq suv sarfi va hosilni yig'ish va ekish uchun robotlardan foydalanish tufayli mehnat xarajatlarini kamaytirish kiradi²⁰. Gollandiya bu natijalarga asosan issiqxonalarga tayanib erisha oldi, bu esa fermerlarga o'sish sharoitlarini yaqindan nazorat qilish va suv va o'g'it kabi resurslardan foydalanishni optimallashtirish imkonini beradi. Hidroponik dehqonchilik kabi innovatsiyalarni keng miqyosda qo'llash kabi kamroq mablag' bilan ko'proq ishlar amalga oshiriladi. Sun'iy intellekt va aqlli sensorlar kabi texnologiyadagi yutuqlar algoritmlarga iqlim sharoiti va kirishlarning maqbul darajasini boshqarish imkonini berish orqali hosildorlikni yanada oshirdi.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi xorij tajribalarining quyidagi innovatsion texnologiyalardan respublikamizning o'simlikchilik mahsulotlari yetishtiruvchi fermer va dehqon xo'jaliklari samaradorligini oshirishda foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz, jumladan:

- o'simlikchilik mahsulotlari yetishtiruvchi fermer hamda dehqon xo'jaliklarida asalari texnologiyasini katta miqyosda joriy etish, ya'ni paxta, g'alla, bog'dorchilik va sabzavot yetishtiruvchi xo'jaliklarda bu usul juda samarali hisoblanib, bu texnologiya joriy etilgan maydonlar hosildorligi ananaviyga nisbatan ancha yuqori sanaladi (AQSh tajribasi).

- qishloq xo'jaligida o'simlikchilik mahsulotlari yetishtirishda aniq qishloq xo'jaligi texnologiyasini joriy etish. U ekinlarning holatini yaxshilash va qishloq xo'jaligi resurslarini optimallashtirish, natijada hosildorlikni oshirish uchun masofaviy zondlash tizimlari, dronlar, robototexnika va avtomatlashtirishga tayanadi. Natijada davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishining kuchayishi va ekinlarning holatini samarali monitoring qilish zarurati bozor o'sishiga turtki bo'ladi (AQSh, Germaniya, Isroil, Buyuk Britaniya, Kanada tajribasi).

- respublikamizning suv tanqisligini hisobga olgan holda o'simlikchilik mahsulotlarini yetishtirishda barqaror suv resurslari bilan ta'minlash uchun oqova suvlarni qayta ishlash texnologiyasini joriy etish. Bu orqali hududlarning suvga bo'lgan talabini suv taqchil hamda qurg'oqchil yillarda ham maksimal qondirishga erishish mumkin (Isroil, Ispaniya, Avstraliya tajribasi).

- respublikamizning unumdor yer resurslarining cheklanganligini inobatga olgan holda yopiq vertikal dehqonchilik texnologiyasini hududlarda keng miqyosda joriy etish. Texnologiya cheklangan joylarda hosildorlikni oshirish uchun vertikal ravishda o'rnatilgan javonlardan foydalanadi. Yopiq vertikal

²⁰ <https://www.liveabout.com/.-what-you-should-know-about-vertical-farming-4144786>

fermerlarga yorug'lik, harorat, suv va ba'zan karbonat angidrid miqdori kabi o'zgaruvchilarni nazorat qilish yordam beradi, bu esa ularga sog'lom va kattaroq hosil olish imkonini beradi (Gollandiya tajribasi).

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://doi.org/10.1002/fsn3.3190>. D. Dou, F. Li, L. Li. Food Science and Nutrition. 2023. 11(3):1507–1520.
2. [https://www.bnnbloomberg.ca/](https://www.bnnbloomberg.ca/.). bee-vectoring-technologies-uses-bees-to-safeguard-crops-with-all-natural-disease-fighting-solution-1.1948320
3. <https://cid-inc.com/blog/>. precision-agriculture-policy-adoption-outlook-2023/
Vijayalaxmi Kinhal Science Writer, CID Bio-Science Ph.D. Ecology and Environmental Science, B.Sc Agriculture
4. <https://www.grandviewresearch.com/>. press-release/global-precision-farming-market
5. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0261219421001228>.
Robotic laser scarecrows: A tool for controlling bird damage in sweet corn
6. <https://www.uri.edu/news/2019/08/>. uri-researcher-laser-scarecrows-successful-at-keeping-birds-from-eating-sweetcorn/
7. <https://newatlas.com/environment/>. laser-scarecrows-helps-keep-cornfields-clear-of-bird-pests/
8. <https://masschallenge.org/articles/>. agriculture-innovation/
9. <https://www.bloomberg.com/news/features/2021-09-23/>
10. https://www.gov.il/BlobFolder/generalpage/facts-about-israel-2018/en/English_ABOUT_ISRAEL_PDF_Water.pdf. Israel: A Global Leader in Water Management and Technology
11. <https://farmingfirst.org/2021/11/>. technology-and-talent-are-key-to-chinas-agricultural-modernisation-drive/
12. <https://www.washingtonpost.com/business/interactive/2022/netherlands-agriculture-technology/>. The Netherlands has used advances in vertical farming, seed technology and robotics to become a global model.
13. [https://education.nationalgeographic.org/resource.](https://education.nationalgeographic.org/resource/) /punching-above-its-weight/#punching-above-its-weight
14. <https://www.liveabout.com/>. what-you-should-know-about-vertical-farming

INGLIZ XALQ ERTAKLARINING AN'ANAVIY BOSHLAMALARI VA ULARNING TUZILISHI

M.Payziboyeva
NamDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada ingliz xalq ertaklarining o'ziga xos bo'lgan boshlanma usullari, kirish qismi va ularning tuzilishi tadqiq qilingan. An'anaviy boshlamalardan namunalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ertak, kirish, boshlama, antagonist, protagonist, epos, struktur tahlil, xususiyat, kanon, maishiy ertak.

Annotation. The article examines the unique ways of beginning, introduction and their structure of English folk tales. Examples from traditional beginnings are cited.

Key words: tale, folk tale, introduction, beginning, antagonist, protagonist, epic, structural analysis, feature, canon, household tale

Аннотация. В статье рассматриваются своеобразные способы начала, введения и их структура английских народных сказок. Приводятся примеры из традиционного начала.

Ключевые слова: сказка, вступление, начало, антагонист, главный герой, эпопея, структурный анализ, особенность, канон, бытовая сказка

Ingliz xalq ertaklari boshqa xalqlar ertaklaridan murakkab qurilishga ega emasligi bilan ajralib turadi. Eng ko'p uchraydigan ertaklar bu bir syujetli ertaklardir (Tanbal Sohibjamol va uning xolalari, Dunyo chetidagi quduq), undan keyingi ko'p uchraydigan ertaklar bu ikki syujetli ertaklardir ("Malla Etti", "Baliq va uzuk"). Ko'psyujetlilik ingliz xalq ertaklariga xos bo'lmagan xususiyat bo'lib, kamdan-kam ertaklarda uchraydi ("Jek va loviya poyasi"). Bir qator ingliz ertaklarida she'riy kiritmalar mavjud bo'lib, ulardagi bu xususiyatlar kelt eposlaridan saqlanib qolgan. Masalan, "Malla Etti"dagi cho'ponning qo'shig'i, "Jek va loviya poyasi"dagi ulkan odamning so'zlari bunga misol bo'la oladi. Ulardan birinchisi qadimiy bashorat monologi bo'lsa, ikkinchisi esa "qotirib qo'yadigan qo'shiqlar"ning soddalashtirilgan variantidir. Bunday qo'shiqlar qadimiy Irland sagalarida uchraydi. Britaniya ertaklarining morfologiyasi ko'p tomonlari bilan an'anaviy kanonlardan uzoqlashib bormoqda. Masalan, ayrim juft funktsiyalarning yo'qolishi, xususan, ta'qib va qutilish, asossiz da'vo – "soxta qahramonning" fosh etilishi, shuningdek, qahramonning evrilishi va boshqalar. "Sovg'a hadya etuvchi" va "yordamchi"larning harakatlari doirasi qisqaradi ("Malla Etti", "Jek va loviya poyasi"), qahramonlar yo'l ko'rsatuvchi hamrohlarsiz safarga chiqadilar ("Tanbal Sohibjamol va uning xolalari", "Tom Tit

Tot”). Bularning hammasi sehrilikning roli kamayib borayotganidan dalolat beradiki, bu xususiyat ertaklar rivojlanishining so’nggi davriga to’g’ri keladi. Ikki syujetli ertaklarda voqealar rivoji oddiy tutashish yo’li bilan bog’lanadi (“Malla Etti”, “Jek va loviya poyasi”). Ko’pincha, motivlarning inversiyaga uchraganini ham ko’rish mumkin. Masalan, “nikoh” motivi ertak avvaliga o’tadi (“Takabbur malika”, “Tom Tit Tot”); antagonist bilan jang qiyin topshiriqni bajarish bilan almashadi (“Tom Tit Tot”, “Baliq va uzuk”). Ertaklar matniga realistlik xususiyatlar qo’shib boradi: psixologik motivatsiya (“Jek va loviya poyasi”), boshlama (“Dunyo chetidagi quduq”) va tugallama (“Tanbal Sohibjamol va uning xolalari”) formulalarda talqinning ratsionalizatsiya qilinishi. Tahmin qilib aytish mumkinki, ertaklarda kuzatiladigan yuqorida ko’rsatib o’tilgan o’zgarishlar ularning og’zaki shaklda mavjud bo’lganligi, badiiy jihatdan zaif bo’lgan epizodlar o’rmini muayyan vaziyatga ko’proq mos keladigan, turmush tarzi bilan bog’liq bo’lgan epizodlar egallashi bilan bog’liq. Bunday o’zgarishlar natijasida ertak janrida realistlik va badiiy elementlar chuqur ildiz otadiki, bu keyinchalik adabiyot tomonidan o’zlashtirib olinadi. Ana shu jarayonlarning hammasi ertak janrining tarixiy rivojlanishini o’zida aks ettiradi va shu bilan bir vaqtda Britaniya sehrli ertaklarining milliy o’ziga xosligini belgilab beradi. Ma’lumki, ertaklardagi voqea-hodisalarning o’zaro mantiqiy bog’liqligi protagonistning antagonist bilan o’zaro to’qnashuvi orqali ifodalanadi. Sehrli ertaklarda tasvirlangan voqea-hodisalar xayoliy, ayni paytda, mahobatli, jiddiy, mas’uliyatli, fantastik ko’lamda yuz beradi, bosh qahramoning bahodirlik belgilari aniq, to’liq tavsiflanadi. Ertak maishiy xarakterga ega bo’lsa, aks ettirilgan voqea-hodisalar hayotiy, sodda, hajviy ma’no kasb etib, yetakchi obrazning aql-idroki, tadbirkor, xushchaqchaq kayfiyatini belgilaydi [2, b. 114].

Ertaklarda syujet turli qismlardan tarkib topadi. Kirish syujetning alohida qismi bo’lib, uning mukammal namunasi, professional ertakchi repertuarida uchraydi. U boshlamadan oldin keladi, doimiy element emas, an’anaviy formula shaklini olgan. Britaniya ertaklarida ham, xuddi boshqa xalqlardagi kabi, kirish ertakning timsoliy ma’nosiga ishora qiladi:

Once upon a time when pigs spoke rhyme
And monkeys chewed tobacco,
And hens took snuff to make them tough,
And ducks went quack, quack, quack, O! (The Magpie's Nest) [1]

There was once a king and a queen, as many a one has been; few have we seen, and as few may we see. One winter's evening the sexton's wife was sitting by the fireside with her big black cat, Old Tom, on the other side, both half asleep and waiting for the master to come home.

Kirishning bunday turlari o'zining sajlangan shakl-shamoyili bilan ajralib turadi va uning vazifasi ertakning ta'sir kuchini oshirish, xayoliy fon yaratib, e'tiborni ertak tinglashga jalb etishdan iborat. Kirish asosan sehrli, maishiy ertaklarda qo'llanadi. U boshlama oldidan, o'rtasida yoki u bilan qorishiq holda keladi. Boshlama an'anaviy shakl olgan bo'lib, asosan voqea sodir bo'lgan zamon va makonni ifodalash uchun ishlatiladi.

Boshlama shakli tuzilishi jihatdan barqaror emas, balki o'zgaruvchan bo'lib, voqeaning "o'tgan zamonda" sodir bo'lganidan darak beradi:

Once upon a time...

Once on a time...

Once...

Once upon a time, and a very good time it was, though it was neither in my time nor in your time nor in any one else's time...

Once upon a time, and be sure 't was a long time ago...

One fine summer's day...

long years ago...

not long ago...

Last Sunday morning at six o'clock in the evening...

Long ago, in my grandmother's time...

Once in these parts, and not so long gone neither...

Once on a time and twice on a time, and all times together as ever I heard tell of...

Centuries of years ago, when almost all this part of the country was wilderness...

Once upon a time, when all big folks were wee ones and all lies were true...

Ayrim boshlamalar aniq bir vaqtga ishora qiladiki, ular orqali ertakning qaysi davrga oid ekanini aniqlash mumkin:

Long before Arthur and the Knights of the Round Table

When good King Arthur reigned...

In the days of the great Prince Arthur...

In the reign of the famous King Edward III...

Before the days of William the Conqueror...

In the reign of King John...

In the old days when London Bridge was lined with shops from one end to the other, and salmon swam under the arches

Boshlama ertak syujeti voqealari bilan aloqador bo'lmasdan, asosan xabar vazifasini bajaradi. Boshlama ba'zan voqea yuz bergan makondan xabar beradi. Bu hodisa ertakning paydo bo'lgan joyini anglatishi mumkin:

When good King Arthur reigned, there lived near the Land's End of England, in the county of Cornwall, a farmer who had one only son called Jack (Jack The Giant-Killer) [1]

In Bamborough Castle once lived a king who had a fair wife and two children, a son named Childe Wynd and a daughter named Margaret (The Laidly Worm of Spindleston Heugh) [1]

Once upon a time, there was a mighty baron in the North Countrie who was a great magician that knew everything that would come to pass (The Fish And The Ring) [1].

At Hilton Hall, long years ago, there lived a Brownie that was the contrariest Brownie you ever knew (The Cauld Lad of Hilton) [1].

Boshlamasiz kelgan ertaklarda harakat voqelikning o'zidan boshlanadi:

A lad named Jack was once so unhappy at home through his father's ill-treatment, that he made up his mind to run away and seek his fortune in the wide world (The Ass, The Table, And The Stick) [1].

Dame Goody was a nurse that looked after sick people, and minded babies. One night she was woke up at midnight, and when she went downstairs, she saw a strange squinny-eyed, little ugly old fellow, who asked her to come to his wife who was too ill to mind her baby (Fairy Ointment) [1].

A girl once went to the fair to hire herself for servant. At last a funny-looking old gentleman engaged her, and took her home to his house. When she got there, he told her that he had something to teach her, for that in his house he had his own names for things (Master Of All Masters) [1].

Ertaklardagi boshlama formulalarining mazmuni va funksional-pragmatik tomonlarini o'rganish an'anaviy formulalar tipologiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Mahalliy an'analarda xalq ertaklarining mavjudligining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish an'anaviy ertak formulalarini boshqa etnik madaniyatning ertak janridagi asarlarning bir xil elementlaridan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va tushuntirish imkonini beradi. Muayyan turdagi formulalarning mavjudligi yoki yo'qligi, ularning tuzilishi va funksiyasi etnik guruh mavjudligining madaniy va tarixiy sharoitlariga va ertak janri rivojlanishining genetik qonuniyatlariga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jacobs, J. English Fairy Tales. – London: David Nutt, 1890.
2. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2008. 114-bet.

**BOSHLANG'ICH SINIF ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI
DARSLARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI**

Yigitaliyeva Shohsanam Isog'ali qizi
Qo'qon DPI o'qituvchisi

Jo'rayeva Dilzodabegim Azamali qizi
Qo'qon DPI talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada dars jarayonida raqamli texnologiyalarning ahamiyati, fanlarni o'zaro integratsiyalash samarasi va foydali jihatlari bayon etilgan. Nafaqat bir nechta fanlarni balki fanlar ichida mavzularni o'zaro bog'lash ham yuqori samara berishi va o'quvchilarni darsga qiziqtirishga turtki bo'lishi haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, ilmiylik, ta'lim, samara dars, metod, amaliy, kurs, qiziqish,

Zamonaviy raqamli texnologiyalar butun dunyo bo'ylab barcha ta'lim muassasalarini rivojlantirish uchun yangi vositalarni taqdim etadi yani zamonavilashga asos bo'ladi. Raqamlashtirish, o'rganilgan saboq va bilimlarni almashish uchun imkoniyatlar yaratib, odamlarga ko'proq ma'lumot olish va kundalik hayotlarida yaxshi qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi. Yaqin kelajakda ta'lim muhitida raqamlashtirish bilan bog'liq katta o'zgarishlar yuz bermoqda.[1]

Hozirgi kunda ta'lim tashkilotlarining aksariyat qismida ta'limni raqamlashtirish jarayoning dastlabki shakli amalga oshirilmoqda. Bu o'quvchilarning o'quv materiallariga kirishini yengillashtirish, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lmagan o'quv yuklamasini kamaytirish, o'quv intizomi va o'quv jarayoni mazmuni ustidan nazoratni osonlashtirishga imkon beradi.

Boshlang'ich ta'limning o'rni to'g'ri anglansa, o'qituvchi tomonidan o'qish kitobidagi asarlarni to'g'ri idrok etishga yo'naltirilgan o'quvchi mustaqil ishlashga, uqib o'qishga, o'zgalarning fikrlarini ilg'ashga, o'zi va boshqalarning tuyg'ular olamini kuzatishga, o'zgani tuyishga o'rgana boradi. Olamni, Odamni va O'zligini kashf qiladi. O'z ichki "men"ning shakllanishida o'zi bevosita ishtirok etadi. [1, 35b]

Boshlang'ich ta'limda qo'llanishi lozim bo'lgan raqamli texnologiyalarning bir necha turlari mavjud. Bu borada raqamli texnologiyalarning eng asosiy quyidagi turlarini eslatib o'tish joiz: 1) kompyuterli dasturga asoslangan o'qitish raqamli texnologiyasi; 2) elektron-modulli texnologiya; 3) masofaviy ta'lim texnologiyasi; 4) mustaqil ta'lim texnologiyasi; 5) individual yondashguv texnologiyasi; 6) Internet ta'limi texnologiyasi; 7) milliy portallar texnologiyasi; 8)

mohir pedagoglarning shaxsiy texnologiyasi. Mazkur raqamli texnologiyalar turlaridan maktab muhiti va imkoniyatlariga asosan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi. Misol uchun, bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablari zamonaviy kompyuter jihozlari bilan ta'minlangan. Shu sababli boshlang'ich ta'limda kompyuterli dasturga asoslangan o'qitishning raqamli texnologiyasidan foydalanish qiziqarliligi, tezkorligi va samaradorligi bilan muhim ahamiyatga ega. Buning uchun quyidagilar amalga oshirilishi kerak bo'ladi: a) mavzularning kompyuterli variantlarini tayyorlash; b) kompyuterli variantlarni o'quvchilarga taqdim etish va ulardan foydalanish bo'yicha mexanizmlarini yaratish; v) virtual aloqa vositasida o'quvchilarga tegishli mavzular bo'yicha bilim va ko'nikmalar berish; g) tayyorlangan o'quv materiallarini animatsion va multimediyali tasvirlarga boy tarzda taqdim etish; d) o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini nazorat qilish metodikasini belgilab qo'yish. Bunday yondashuv boshlang'ich ta'lim o'quv fanlarini chuqurlashtirilgan tarzda o'qitish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalarning o'ziga xos imkoniyatlaridan biri o'quv materiallarini yangilab borish mavjudligidir.

Asosiy fanlarni o'zlashtirish va olamdagi bor narsalar qonuniyatlarini tushunishda predmetlar ichidagi va predmetlararo aloqalarini o'raatish ta'limni integratsiyalashga yondashuvning metodik asosidir. Bunga turh darslar tushunchalariga ko'p marta qaytish, ularni chuqurlashtirish va boyitish, shu yoshga tushunarli bo'lgan muhim belgilarni aniqlash orqali erishish mumkin. Shunday qilib, yaxshi shakllangan tuzihsh va o'tkazish tartibiga ega bo'lgan, tarkibiga shu o'quv predmetiga tegishli bo'lgan tushunchalar guruhi kiritilgan har qanday dars integratsiyaga asos qilib olinishi mumkin. Shu sababli keyingi paytlarda ta'limning barcha turlarida raqamli texnologiyalardan foydalanishga asosiy e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ona tili va o'qish savodxonligi darslarini o'ziga xos xususiyatlarini zamonaviy texnologiyalar asosida o'tish o'quvchilarga adabiyot namunalarini tushunish orqali o'quvchi ongosti uzvlaridagi strukturalarni o'zgartira oladi. Anglashlar asnosida harakterlar o'zgaradi, yaxshi fe'l-atvor, olijanob qarashlar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tiziminin 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni ijrosi yuzasidan ishlab chiqilgan umumiy do'idalar (3-sahifa).

2. B.To'xliyev, M.Shamsiyeva, T.Ziyadova. "O'zbek tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2006-y
3. A.G'ulomov, M.Qodirov "Ona tili o'qitish metodikasi" Toshkent. "Universitet" nashriyoti. 2001-y.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОСУДИСТО- ТКАНЕВЫХ СТРУКТУР ПОЧЕК ПОТОМСТВА САМОК КРЫС С ХРОНИЧЕСКИМ ТОКСИЧЕСКИМ ГЕПАТИТОМ

Чориева Зулфия Юсуповна

Ташкентская медицинская академия, Ташкент, Узбекистан

тел.: +99899 262 77 54

choriyevazulfiya014@gmail.com

Адилбекова Дилором Бахтияровна

Ташкентская медицинская академия, Ташкент, Узбекистан

тел.: +99893 580 92 72

dilorom.adilbekova 65@gmail.com

Введение. Рождение здоровых детей прежде всего зависит от состояния здоровья матери. Поэтому актуальны изучения влияния различных патологических состояний матери на плод и потомство (2,4,7). Вопрос о влиянии патологии печени матери на беременность и на потомство давно привлекает к себе внимание научных исследователей, потому что она часто является одной из причин гибели детей раннего возраста и нередко приводит к разнообразным тяжелым повреждениям внутренних органов потомства (7). Вопрос о влиянии хронических патологии печени матери на процессы постнатального развития и становление внутренних органов до настоящего времени недостаточно изучено (3, 9).

Целью исследования явилось изучение влияния хронического токсического гепатита у матери на морфологическое состояние сосудисто-тканевых структур почки потомства у экспериментальных животных.

Материалы и методы исследования. Объектом нашего морфологического исследования явились материалы из почек потомства, рожденные от матерей с хроническим токсическим гепатитом на 3, 7,14, 21-сутки постнатальной жизни. Экспериментальная модель токсического гепатита создавались шестикратным внутрибрюшинным введением алкалоида гелиатрина из расчета 0,5 мг/100 г веса животных. В работе использованы морфологические, морфометрические и вариационно-статические методы исследования.

Результаты. Наши исследования показывают, что у крысят, рожденных от матерей с хроническим токсическим гепатитом в микроструктуре почек у новорожденных крысят (7-сутки), отмечались более низкий уровень морфологической дифференцировки. Выявлялись тубулоинтерстициальный нефрит, лимфоцитарную инфильтрацию в почечной интерстиции. Выявляются большое количество формирующихся нефронов, которые в отличие от животных контрольной группы располагаются в 2-3 ряда. На поле зрения меньше сформированных клубочков. Большинство почечных телец находятся в более низкой стадии развития, ширина нефрогенного слоя больше, чем у животных контрольной группы. Большинство почечных телец находятся в более низкой стадии развития. Наружный листок капсул нефронов состоят из низкопризматического, а не из плоского эпителия, как у животных контрольной группы. Местами встречаются скопления призматических клеток без четкого разделения на клубочки и капсулы. На поле зрения меньше сформированных клубочков, по сравнению у животных контрольной группы. Местами встречаются скопления призматических клеток без четкого разделения на клубочки и капсулы. Внутриорганные сосуды с расширением и полнокровием. Менее выраженной зрелостью характеризуются и другие отделы нефронов. В мозговом веществе находятся прослойки соединительной ткани и небольшое количество собирательных канальцев.

Исследование гистоморфологического состояние почек крысят на 14-сутки постнатальной жизни показали, что процессы постнатального морфофункционального становления почек замедляется. Встречаются еще отдельные формирующиеся нефроны, в эти сроки у контрольных крысят морфофункциональное становление почек уже завершаются. Местами обнаруживаются сосудистые изменения в виде застойных явлений, резкое расширение междольковых артериол и капилляров. В паренхиме коркового и мозгового слоев обнаружены очаговые инфильтраты мононуклеарными клетками.

Обсуждение. Таким образом, хронический токсический гепатит у матери отрицательно влияет на постнатальный морфогенез структурных компонентов почек потомства. Вышеперечисленные патоморфологические изменения в сосудисто-тканевых структурах почки потомства имеет очень большое практическое значение (5,6). В механизме возникновения вторичных поражений почек потомства, рожденные от матерей с хронической патологией печени, связаны с повреждающим влиянием извращенных продуктов метаболизма, которые образуются большим

количестве в результате нарушения дезинтоксикационной функции печени матери, а так же из-за дефицита к пластическим и энергетическим материалам в внутриутробный период развития плода. Здесь так же имеет значение аутоиммунных и микроциркуляторных нарушений в организме матери, которые негативно повлияет на морфогенез внутренних органов потомства (1, 8, 9).

Литература

1. Адилбекова Д. Б. Морфологические аспекты постнатального становления органов желудочно-кишечного тракта и печени у потомства, рожденного и вскормленного самками с хроническим токсическим гепатитом: научное издание / Д. Б. Адилбекова // Вестник Ташкентской Медицинской Академии. - Ташкент, 2017. - №4. - С. 33-36.
2. Аушева Ф.Х. Развитие почек и процессы свободнорадикального окисления у новорожденных и детей раннего возраста, рожденных у матерей с неблагоприятным течением беременности / Ф.Х. Аушева, Г.М. и др. // Педиатрия (Журнал имени Г.Н. Сперанского). - М., 2007. - №6. - С. 15-20.
3. Гойибова Н.С., Лим В.И., Ишкабулова Г.Д., Хайдарова Х.Р. Функция почек у недоношенных новорожденных, родившихся от матерей с преэклампсией//Достижения науки и образования. - 2019. - № 10 (51). - С. 59-63.
4. Тулеметов С. К. Структурно-функциональные особенности постнатального развития почек у потомства в условиях хронической интоксикации материнского организма : научное издание / С. К.
5. Тулеметов, Т. А. Ашуров // Бюллетень Ассоциации врачей Узбекистана : научно-практический медицинский журнал / Ассоциация врачей Узбекистана. - Ташкент: ООО "DM NASHR SERVIS". - 2021. - N 2. - С. 121-126
6. Урунова Ф.С. Состояние почек у недоношенных новорожденных родившихся от матерей с преэклампсией: Молодежь и медицинская наука в XXI веке. Сборник материалов XIX Всероссийской научной конференции студентов и молодых ученых с международным участием. Под ред. Л.М. Железнова, М.П. Разина, Е.С. Прокопьева. - 2018. - С. 68-70.
7. Gooding J, Cao L, Ahmed F, Mwiza JM, Fernander M, Whitaker C, Acuff Z, McRitchie S, Sumner S, Ongeru EM. LC-MS-based metabolomics analysis to identify nephrin- β -associated changes in kidney tissue from mice with STZ-induced type 1 diabetes and diabetic kidney injury // Am J Physiol Renal

- Physiol.- 2019.- Oct 1; N 317(4).- F1034-F1046. doi: 10.1152/ajprenal.00166.2019. Epub 2019 Aug 14.
8. Ren H, Shao Y, Wu C, Ma X, Lv C, Wang Q. Metformin alleviates oxidative stress and enhances autophagy in diabetic kidney disease via AMPK/SIRT1-FoxO1 pathway // Mol Cell Endocrinol.- 2020.- Jan 15; N500:110628. doi: 10.1016/j.mce.2019.110628. Epub 2019 Oct 21.
9. Sousa LGF, Cortez LUAS, Evangelista JSAM, Xavier-Júnior FAF, Heimark DB, Fonteles MC, Santos CF, Nascimento NRF. Renal protective effect of pinitol in experimental diabetes // Eur J Pharmacol.- 2020.- Aug 5; N880.- P.173130. doi: 10.1016/j.ejphar.2020.173130. Epub 2020.,Apr 30.

ПОСТНАТАЛЬНОЕ МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОЧЕК ПОТОМСТВА ОТ МАТЕРЕЙ С ХРОНИЧЕСКИМ ТОКСИЧЕСКИМ ГЕПАТИТОМ

Чориева Зулфия Юсуповна

*Ташкентская медицинская академия,
Ташкент, Узбекистан
тел.: +99899 262 77 54
choriyevazulfiya014@gmail.com*

Адилбекова Дилором Бахтияровна

*Ташкентская медицинская академия,
Ташкент, Узбекистан
тел.: +99893 580 92 72
dilorom.adilbekova 65@ gmail.com*

Введение. Проблемы изучения влияния различных патологии матери на потомство являются одним их актуальных задач современной медицины (2,3). К сожалению, исследования интегративных отношений между материнским и детскими организмами до и после рождения, влияния неблагоприятных факторов внешней и внутренней среды на процессы их развития и становление единичны. В последние годы возникла настоятельная необходимость изучения этих взаимоотношений при заболеваниях матери и (или) отца, отягощающих течение беременности родов. Вопрос о влиянии патологии печени матери на беременность и на потомство давно привлекает к себе внимание исследователей, так как она часто является одной из причин гибели детей раннего возраста и нередко приводит к разнообразным тяжелым повреждениям внутренних органов потомства (5,6,7). Вопрос о влиянии хронического токсического гепатита матери на постнатальный

морфогенез почек потомства до настоящего времени недостаточно изучено (1, 4).

Цель исследования изучить морфологическое состояние почек потомства, рожденные от матерей с хроническим токсическим гепатитом в ранние постнатальные периоды развития их.

Материалы и методы исследования. Объектом нашего морфологического исследования явились материалы из почек потомства, рожденные от матерей с экспериментальным хроническим токсическим гепатитом на 3, 7, 14, 21 сутки постнатальной жизни. Экспериментальная модель хронического токсического гепатита создавалась шестикратным (1 раз в неделю) внутрибрюшинным введением алкалоида гелиатрина из расчета 0,5 мг/ 100г веса животных. В работе использованы морфологические, морфометрические, электронномикроскопические и вариационно-статические методы исследования.

Результаты. Наши исследования показывают, что у крысят, рожденных от матерей с хроническим токсическим гепатитом микроструктура почек у новорожденных крысят (3-7-сутки), имеет более низкий уровень морфологической дифференцировки. Отмечается тубулоинтерстициальный нефрит, лимфоцитарная инфильтрированность почечной интерстиции и отек. Выявляются большое количество формирующихся нефронов. Большинство почечных телец находятся в более низкой стадии развития. Наружный листок капсул нефронов состоят из низкопризматического, а не из плоского эпителия, как у животных контрольной группы. Местами встречаются скопления призматических клеток без четкого разделения на клубочки и капсулы. На поле зрения меньше сформированных клубочков, по сравнению у животных контрольной группы. Отмечается расширение и полнокровие капиллярных петель. Менее выраженной зрелостью характеризуются и другие отделы нефронов. В проксимальных извитых канальцах, выстланных более высоким, чем в контроле, эпителием, щеточные каемки отсутствуют. В мозговом веществе находятся значительные прослойки соединительной ткани и небольшое количество собирательных канальцев.

Исследование гистоморфологического состояния почек крысят на 14-сутки постнатальной жизни показали, что процессы постнатального морфофункционального становления почек замедляется. Встречаются еще отдельные формирующиеся нефроны, в эти сроки у контрольных крысят морфофункциональное становление почек уже завершаются. На фоне такой морфологической незрелости отмечаются умеренные дистрофические изменения, почечные канальцы расширены и заполнены слущенными

эпителиальными клетками. Местами обнаруживаются сосудистые изменения в виде застойных явлений, резкое расширение междольковых артериол и капилляров, агрегацией содержащихся в них эритроцитов. В паренхиме коркового и мозгового слоев обнаружены очаговые инфильтраты мононуклеарными клетками.

Обсуждение. Таким образом, хронический токсический гепатит матери приводят к изменению морфофункционального состояния важнейшего органа плода, как почка у новорожденного и развивающегося потомства. Выявленные патоморфологические изменения в сосудисто-тканевых структурах почки потомства в ранние периоды постнатального развития имеют очень большое научно-практическое значение. В механизме возникновения вторичных поражений почек потомства является негативное влияние в антенатальном и постнатальном периоде извращенных продуктов обмена, метаболитов, которые образовались в большом количестве в крови матери, из-за нарушений дезинтоксикационной функции её печени, а так же изменение качественных и количественных показателей грудного молока у матери, аутоиммунные нарушения, имеющее место при хроническом токсическом поражении печени матери.

Литература

1. Адилбекова Д. Б. Морфологические аспекты постнатального становления органов желудочно-кишечного тракта и печени у потомства, рожденного и вскормленного самками с хроническим токсическим гепатитом : научное издание / Д. Б. Адилбекова // Вестник Ташкентской Медицинской Академии. - Ташкент, 2017. - №4. - С. 33-36.
2. Аушева Ф.Х. Развитие почек и процессы свободнорадикального окисления у новорожденных и детей раннего возраста, рожденных у матерей с неблагоприятным течением беременности / Ф.Х. Аушева, Г.М. и др. // Педиатрия (Журнал имени Г.Н. Сперанского). - М., 2007. - №6. - С. 15-20.
3. Назарова М.Б., Адилбекова Д.Б. Морфологическое характеристика печени потомства и матери в условиях хронического токсического гепатита // Журнал: International scientific journal of Biruni Vol. 1, Issue 1. Aug. (2022),
4. Тухтаев К.Р., Зокирова Н.Б., Тухтаев Н.К., Тулеметов С.К., Амируллаев О.К. Постнатальное становление органов и систем потомства в условиях хронической интоксикации через организм матери// Проблемы биологии и медицины. -2013. - №3 (74). – С.93

5. Albertoni Borghese MF, Ortiz MC, Balonga S, Moreira Szokalo R, Majowicz MP. The Role of Endothelin System in Renal Structure and Function during the Postnatal Development of the Rat Kidney.//PLoS One. 2016 Feb 12;11(2):e0148866.
6. Almansour, M., Jarrar, Q.B., Battah, A., Jarrar, B Morphometric alterations induced by the toxicity of variable sizes of silver nanoparticles //International Journal of Morphology, 2015; 33(2), pp. 544-552
7. Bedir R, Tumkaya L, Mercantepe T, Yilmaz A. Pathological Findings Observed in the Kidneys of Postnatal Male Rats Exposed to the 2100 MHz Electromagnetic Field.//Arch Med Res. 2018 Oct;49(7):432-440.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ПРАКТИКА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРАТУРЫ

Инсопов Абдугаффор

*Доцент кафедры “Международных отношений и истории”
университета Альфраганус*

При обсуждении роли органов прокуратуры в жизни государства и общества необходимо исходить в первую очередь из национальной правовой системы. Если говорить об этом, то международный стандарт органов прокуратуры в мире - это бремя. Потому что каждое государство имеет в этом особое направление. Например, в таких странах, как США, Эстония, Казахстан, если прокуратура входит в состав исполнительной власти государства, то в состав судебной власти входит в таких странах, как Испания, Болгария, Латвия, Грузия. А во Франции, Италии, Румынии прокуратура занимает место между судебной и исполнительной властью. На сегодняшний день внутри системы государственных органов, исходя из позиции прокуратуры, можно разделить страны на четыре структуры²¹.

1. Государства, входящие в состав министерства юстиции прокуратуры (США, Польша, Франция, Бельгия, Нидерланды, Дания, Румыния, Израиль, Япония, Эстония, Сирия). Министр юстиции может одновременно стать генеральным прокурором.

2. Страны, входящие в судебную систему прокуратуры (Испания, Колумбия, Болгария, Латвия)²².

---

²¹ Корчинский П.П. “Прокуратура в системе конституционного права: сравнительно правовой анализ”. -М., 2020. -С. 31-32

²² URL: <https://hsti.uz/?p=27413>

3. Прокуратура является отдельной государственной властью, то есть странами, не входящими в состав исполнительной и судебной власти (Вьетнам, Китай, Корея; Демократическая Республика, Куба и Лаос).

4. В Великобритании институт прокуратуры вообще не существует. Гособвинение поддерживается Органом, называемым ГЧП). Следует отметить, что не во всех государствах прокуратура является конституционным институтом. Например, в Конституции США говорится только о наличии должности Генерального прокурора и порядке его назначения на должность. В эти страны входят государства, входящие в состав исполнительной или судебной власти прокуратуры. Здесь законодательно регулируется деятельность прокуратуры (Закон США 1870 года «Об исключении министерства юстиции»²³, МПС Италии 1930 года, МПС Франции 1958 года)

Деятельность и полномочия прокуратуры в Японии определяются декретом «О прокуратуре» 1944 года. В Германии закон 1877 года «О судебных структурах» регулируется законом. Правовые основы и основные задачи института прокуратуры в странах СНГ и Латинской Америки определены Конституцией. В них институту прокуратуры посвящены отдельные главы. Однако в некоторых странах прокуратура расценивается как продукт тоталитарного строя, которому не отведено место в конституции (Польша) или очень мало места (Литва, Словения, Словакия). Даже в Конституции России институту прокуратуры посвящено одно вещество (статья 129), в котором говорится не о функциях прокуратуры, а только о ее статусе и основаниях. Деятельность прокуратуры в Казахстане регулируется на основании Указа Президента «О прокуратуре», имеющего силу закона. В Таджикистане действует Конституционный закон «О прокуратуре». Практически во всех государствах органы прокуратуры являются самостоятельными, прокуроры действуют только в соответствии с законом. Вместе с тем в период своей деятельности они приостанавливают членство в политических партиях и действиях и не могут заниматься какими-либо видами деятельности, кроме основной работы. Они могут заниматься научной, просветительской и творческой деятельностью только в свободное от основной работы время. Запрещается вмешательство прокуроров в политику. Но в США ситуация иная. Прокурорство там часто служит основанием для достижения лицом высоких должностей в государственной власти. В некоторых штатах США прокурорам помимо основной работы

²³ URL: <https://www.netinbag.com/ru/education/how-do-i-become-a-federal-prosecutor.html>

разрешено заниматься частной юридической практикой. Теоретически задачи прокуратуры можно разделить на две:

1) контроль за исполнением законов;

2) осуществление уголовного преследования. Осуществление уголовного преследования, в свою очередь, делится на три: расследование преступлений, контроль за предварительным расследованием, поддержка государственного обвинения в суде. Именно эту задачу выполняет прокуратура во всех государствах, входящих в Европейский союз, и США. При осуществлении уголовного преследования на всех прокуроров возложено возбуждение уголовного дела и осуществление контроля за его возбуждением. Но во Франции, Германии и Японии это происходит иначе. Возбуждение там уголовного дела является исключительной компетенцией прокуратуры. В большинстве случаев законность возбуждения уголовного дела контролируется как прокуратурой, так и судом. Задачей зарубежных органов государственной прокуратуры также является проведение предварительного расследования. В Азербайджане, Армении, Грузии, Латвии, Литве и Эстонии из прокуратуры убрана обязанность по контролю за предварительным расследованием, сохранен только контроль за розыскной и оперативно-розыскной деятельностью.

В этих государствах одновременно и контроль за предварительным расследованием, и государственные обвинения в суде не поддерживаются. Централизованная или децентрализованная система прокуратуры во многом зависит от административно-нравственного устройства государства. Если государство по административному устройству является федеративным, то система прокуратуры не будет полностью децентрализована. Процесс назначения (избрания) прокуроров в зарубежных странах разнообразен.

Согласно Конституции Узбекистана Президент назначает на должности Генерального прокурора страны и его заместителей, а затем вносит их на утверждение Олий Мажлиса. В таких странах, как Беларусь, Германия, Козагистан, Азербайджан, Албания, Генеральный прокурор избирается в таком же порядке. А в Словакии Генеральный прокурор назначается Президентом по предложению парламента. В России и Грузии по приглашению главы государства назначаются Генеральным прокурором, парламентом или его верхней палатой. А в Болгарии президент назначается на должность по предложению Высшего судебного совета. Если Президент один раз не одобрит предложенную Верховным судебным советом кандидатуру и этот кандидат будет выдвинут повторно, Президент обязан в этот раз назначить его на должность Генерального прокурора.

В Турции Генеральный прокурор назначается президентом из пяти кандидатов, предложенных кассационным судом. В Польше, Эстонии и США Генеральный прокурор одновременно является министром юстиции и порядок их назначения совпадает с порядком назначения членов правительства на должности. В Молдавии Генеральный прокурор назначается парламентом по предложению председателя парламента. Срок полномочий прокурора действует в каждом государстве. В некоторых странах он назначается бессрочно, в некоторых - на определенный срок. Иногда он занимает эту должность до выхода на пенсию.

Подводя итоги, в мире отсутствует международный стандарт органов прокуратуры. Формирование органов прокуратуры осуществляется в каждом государстве исходя из его национальных, правовых основ ". Австрийская прокуратура официально входит в органы исполнительной власти прокуратуры Австрии. Вместе с тем, его деятельность больше связана с судебной властью. В австрийском Законе «О прокуратуре» прокуратура рассматривается как орган охраны прав. Назначение на должность прокурора осуществляется министром юстиции. Обязательное условие для кандидата - 2 года работы судьей, в Австрии прокурор не является составной частью внешней структуры судебной системы.

Прокурор ограничен в своей деятельности указаниями на него, но ограничения в отношении чиновников органов исполнительной власти находятся на скромном уровне. Иными словами, прокурор является одним из самых высокопоставленных чиновников. Любое указание федерального министра юстиции, адресованное обер прокурору, а обер-прокурору, находящемуся в его подчинении, в связи с определенным делом (оглашение обвинений, отмена возбуждения дела) должно быть надлежащим образом разъяснено, имеет письменную форму и обосновано. Прокурор, как и любой чиновник, вправе отменить не только указания, противоречащие уголовному законодательству, но и указания, которые, по его мнению, не могут быть предъявлены суду.

Прокурор обязан следовать указаниям министра юстиции. Задача прокурора Австрии - защита интересов государства в вопросах, связанных с назначением наказания при рассмотрении уголовного дела. В Австрии органы прокуратуры не осуществляют надзорные функции. Рассмотрение уголовных дел в суде в соответствии со статьей 2-§ 1 УПК Австрии начинается только по заявлению обвинителя (прокурора)²⁴.

²⁴ О.М.Мадалиев. Прокурор назорати. Тошкент.2009. 6.578.

Прокурор уполномочен возбуждать уголовное дело, объявлять обвинения, решать вопросы прекращения дела. Он также может снять обвинение с стадии судебной дискуссии по уголовному делу. Только прокурор решает вопрос о возбуждении или прекращении уголовного дела. Суд вправе наделить полномочиями возбуждать и рассматривать уголовное дело без возражений прокурора. В таких случаях только суд проверяет законность предъявления обвинения.

Объявление дополнительного обвинения может быть продолжено потерпевшим после прекращения работы прокуратуры. Препятствия подготовки обвинения в начальном следственном боссе осуществляется последовательно, но такая последовательность отличается от той, что была в Германии. В Германии следственные действия проводятся следственным судьей в судебном процессе. Однако следственный судья не участвует в качестве судьи, выносящего решения в открытом судебном процессе.

Главной задачей службы прокуратуры Дании является поддержка обвинения по уголовным делам. Прокуратура подчиняется Министерству юстиции. Сотрудники прокуратуры являются государственными сатириками, их зарплата четко определена. Прокуратура независима от властей на местах. Основными функциями службы прокуратуры Дании являются:

четкое разграничение полномочий службы суда, полиции и прокуратуры;

министр юстиции может изменить полномочия службы прокуратуры (система жалоб устарела), но она не вмешивается в оперативные и головные дела прокуратуры;

министр юстиции финансирует подведомственные ему структуры прокуратуры, распределяет между ними средства;

функции службы прокуратуры регулируются Законом «Об осуществлении правосудия»;

функции службы прокуратуры и полиции взаимосвязаны.

В Соединенных Штатах Америки Генеральный прокурор назначается Президентом сроком на 4 года и утверждается Сенатом. Также он может быть освобожден от должности Сенатом в конституционном порядке без решения Президента на основании решения Президента или в связи с совершением тяжкого преступления. Генеральный прокурор руководит деятельностью правоохранительных органов, одновременно наблюдая за четким и единообразным соблюдением законов на всей территории Соединенных Штатов.

Список использованной литературы

1. Корчинский П.П. “Прокуратура в системе конституционного права: сравнительно правовой анализ”. -М., 2020. -С. 31-32
2. О.М.Мадалиев. Прокурор назорати. Тошкент.2009. 6.578.
3. <https://hsti.uz/?p=27413>
4. <https://www.netinbag.com/ru/education/how-do-i-become-a-federal-prosecutor.html>

**O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIGA MAYDON NAZARIYASINING KIRIB
KELISHI**

Saydaliyeva Dilzodaxon Baxodirovna
Qo‘qon DPI o‘qituvchisi

Annotatsiya. Til inson uchun muhim hodisalardan biri bo‘lib, hayotimizning barcha sohalarida ishtirok etadi. Tilning tuzilishi haqidagi savollar uzoq vaqt davomida olimlarni qiziqtirib kelgan.

Kalit so‘zlar: lingvistika, maydon nazariyasi, sistema, struktura, fonema, harf, sema, mikromaydon.

Til kabi murakkab va serqirra hodisani tadqiq qilib, tilshunoslar bu hodisani, til ichidagi mavjud muammolarni tushuntirishga harakat qildilar, til hodisalarining rang-barangligini o‘rganishga, muayyan qonuniyatlarni aniqlashga harakat qildilar.

Ayniqsa, tilshunoslikning falsafiy masalalarini hal etishda, fonema va harf munosabatini belgilashda, lisoniy birliklarning mazmuniy tomonini yoritishda, uzviy tahlil usulining paydo bo‘lishida, alifbo va mazmuniy maydon asosidagi lugatlar tuzish tamoyillarining belgilanishida o‘zbek tilshunoslarining xizmatlari katta. Ajdodlarimiz qoldirgan madaniy merosni o‘rganish, ular yaratgan olamshumul ilmiy kashfiyotlarni ro‘y-rost bayon qilish imkoniyati faqat mustaqillik tufayligina vujudga keldi.

O‘zbek tilshunosligida til birliklarini onomasilogik nuqtayi nazardan o‘rganish Sh.Iskandarova, A.Sobirov, G.Ne‘matova, H.Hojiyeva, N.Nishonova, F.Safarov, M.Hakimova, D.Voqqosova, B.Qurbonova, M.Ergashova, L.Elmuradova singari bir qator olimlar tomonidan amalga oshirilgan²⁵.

Professor Sh.M.Iskandarovaning shogirdlaridan D.V.Voqqosova “O‘zbek tilidagi anemonimlarning semantik tahlili” (2005), G.N.Isaqova “O‘zbek tilidagi “qilmoq” fe‘lining leksik-semantik xususiyatlari” (2008), M.M.Kaxarova “O‘zbek etnografizmlarining sistemaviy tadqiqi” (2009), A.M.Rasulova “O‘zbek tilining

²⁵ Искандарова Ш. Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон асосида ўрганиш (шахс микромайdonи): Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент, 1999;

shart to'siqsizlik maydoni" (2018), Z.A.Djurabayeva "O'zbek tilida ekologik terminlar" (2018), M.N.Shokirova "O'zbek tilidagi "sport" sememali birliklarning struktur-semantik tadqiqi" (2020), D.Sh.Rahmatullayeva " "Ilm-ma'rifat" semali lug'aviy birliklarning struktur-semantik va tarixiy-funksional tadqiqi"(2020), R.A.Jo'rayeva "Muqimiy asarlarining leksik-semantik xususiyatlari" (2022) mavzularida olimlar izdoshlari sifatida tadqiqot ishlarini ilob borganlar.

O'zbek tilshunosligida so'z semantik maydonlarini tadqiq etish o'tgan asrning 80-yillarigacha hali boshlangan emas edi. Faqat ma'lum semantik maydonga so'zlarni ajratib olib, keyin semasiologiyaning o'nta boshqa yo'nalishlarida yondashishgan. Bunga D.Bozorovning kishi muchasi nomlariga, I.Abduraxmonovning ko'lam sifatlariga, R.Yunusovning o'rin bildiruvchi otlarga, T.T.Musayevning sezgi bildiruvchi fe'llarga bag'ishlangan nomzodlik dissertatsiyalari; I.D.Qo'chqortoyevning nutq fe'llariga bag'ishlangan doktorlik dissertatsiyasini misol qilib keltirish mumkin. Lekin ularning hammasi asosan mantiqiy-semantik tahlil etilgan ishlar hisoblanadi. Keyingi ikkitasida lingvistik-semantik tadqiqot ham o'z o'rnini topgan²⁶.

Maydon nazariyasi bo'yicha maxsus fikr bildirgan B.Yo'ldoshev "XIX asrga kelib fizikadagi maydon nazariyasi ta'sirida tilshunoslikda ham maydon tushunchasining nazariy talqini yuzaga kelgan va tilshunoslikda asosan mazmuniy maydon sifatida ro'yobga chiqqan"²⁷ ligini takidlaydi.

Lingvistik birliklarning gipo-giperonimik munosabati tilning iyerarxik, shajaraviy tuzilishini yoritishga qulay imkoniyat yaratib beradi. Shuning uchun ham o'zbek tilshunosligida tilni sistema sifatida, maydonlarga ajratish asosida tadqiq etish o'ziga xos samara bermoqda²⁸.

O'zbek tilida til birliklari o'rtasidagi mazkur munosabatlar bir qancha mutaxassislar tomonidan ilmiy o'rganib chiqilgan. Atoqli olim M.Mirtojiyev leksik ma'noning semasiologik tadqiqi to'rt yo'nalishda olib borilayotganini ta'kidlaydi:

1. Leksik ma'nolarni mantiqiy-semantik asosda tadqiq etish.
2. Leksik ma'nolarni semantik maydonlarga ajratish yo'nalishida tadqiq etish.
3. Leksik ma'nolarning sintagmatik munosabatini tadqiq etish.
4. Leksik ma'nolarning paradigmatic munosabatini tadqiq etish.²⁹

Sh.Iskandarova birinchilardan bo'lib o'zbek tilshunosligiga leksikani mazmuniy maydon asosida o'rganish muammosini olib kirdi. U o'zbek tili

²⁶ Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – Б.12.

²⁷ Yo'ldoshev B. Maydon nazariyasining tilshunoslikka ta'siri haqida // O'zbek filologiyasi masalalari. –Navoiy, 2001. – B.43-44.

²⁸ Исқандарова Ш., Шокирова М. "Спорт" архисемали лексемаларнинг компонент таҳлили // O'zbek tili va adabiyoti. 2011. – №6. – Б.101.

²⁹ Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – Б.5.

leksikasining qanday mazmuniy maydonlardan tashkil topganligi, bu mazmuniy maydonlarning ichki tuzilishi va maydon birliklarining o'zaro munosabati kabi masalalarni o'rganib, funksional-semantik maydon nazariyasini rivojlantirishga hissa qo'shdi. Bu usul asosida leksikani o'rganish katta ahamiyatga ega bo'lib, o'zbek tili leksikasini mikromaydonlarga ajratish ideografik, tezaurus lug'atlar tuzishda katta samara beradi. Buni olimaning qarashlari ham izohlaydi: "Olamning lingvistik manzarasini yoritishda, ideografik lug'atlar tuzishda leksemalarni maydon sifatida o'rganish juda qulay imkoniyat yaratadi. Leksikografiyada keng tarmoq otayotgan ideografik lug'atlar tuzish tamoyillari G.Shuxardt nomi bilan bog'liq. Uning onomasiologiya bo'yicha olib borgan tadqiqotlari tillarning lug'at tarkibini so'zlar nomlagan narsalar guruhi asosida o'rganish va shu asosda lug'at tuzish metodi va vazifalarini asoslashga imkon beradi³⁰."

Shuningdek, o'zbek tilshunosligiga lisoniy birliklarni mazmuniy maydon asosida o'rganish ham kirib keldi. Dastlab bu g'oya o'zbek tilshunosligida I.Qo'chqortoyev tomonidan bayon qilingan bo'lsa, Sh. Iskandarovanning o'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon asosida o'rganish tamoyillariga, H.Shamsutdinovning o'zbek tilida funksional-semantik sinonimlar, H.Hojiyevanning o'zbek tilida hurmat maydoni tadqiqiga bag'ishlangan maxsus monografik tadqiqotlari maydonga keldiki, bu asarlar o'zbek tili lingvistik birliklarini mazmuniy maydon, funksional-semantik guruhlariga bo'lib o'rganishning afzalliklarini namoyon qildi va sistemaviy-struktur tadqiq usullarini kengaytirdi³¹.

So'z semantik maydonlarini lingvistik-semantik asosda o'rganish o'tgan asrning 90-yillaridan o'zbek tilshunosligiga keng ko'lamda kirib kela boshladi. Bunga R.Rasulovning holat fe'llariga, Sh.M.Iskandarovanning otlardagi shaxs mikromaydoniga, N.R.Nishonovanning "hayvon" arxisemali leksemalar maydonining mazmuniy tahliliga, S.H.Muxammedovanning harakat fe'llari semantikasiga, X.Dojimatovning sifat semantikasiga bag'ishlangan dissertatsiyalarini misol qilib keltirish mumkin³². O'z doktorlik ishining I bobida R.Rasulov holat fe'llari, S.H.Muxammedova harakat fe'llari semantik maydonini tahlil etganlar. X.Dojimatov nomzodlik dissertatsiyasida sifat turkumiga oid so'zlarni to'rt semantik maydonga ajratib, to'rt arxisema atrofida umumlashuvini asoslagan. Sh.M.Iskandarova doktorlik dissertatsiyasida shaxs mikromaydonidagi otlarni, N.R.Nishonova nomzodlik dissertatsiyasida "hayvon" arxisemali otlarni tahlil etib, bu ishlarning har birida leksemalarning bir arxisemaga umumlashishi,

³⁰ Искандарова Ш., Шокирова М. "Спорт" архисемали лексемаларнинг компонент таҳлили // О'zbek tili va adabiyoti. 2011. – №6. – Б.101.

³¹ Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – В.189.

³² Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – Б.14.

turli integral semalar ostida guruhlanishi va differensial semalar bilan o'ziga xoslanishi izchil holda tadqiq etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Искандарова Ш. Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон асосида ўрганиш (шахс микромайдони): Филол. фан. докт... дисс. автореф. – Тошкент, 1999;
2. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – Б.12.
3. Yo'ldashev B. Maydon nazariyasining tilshunoslikka ta'siri haqida // O'zbek filologiyasi masalalari. –Navoiy, 2001. – B.43-44.
4. Искандарова Ш., Шокирова М. “Спорт” архисемали лексемаларнинг компонент таҳлили // O'zbek tili va adabiyoti. 2011. – №6. – Б.101.
5. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.189.

ALKOGOLDAN ZAHARLANGAN UCH OYLIK KALAMUSHLARNI ZAYTUN MOYI QABUL QILISHI NATIJASIDA MORFOMETRIK KO'RSATGICHLARINI O'ZGARISHI

Ziyodullaev Maqsud Maxmudovich,
Assistent (Ichki kasalliklar kafedrası)
ziyodullayevmaqsud3@gmail.com

Ilyasov Aziz Saidmuradovich
Doctor of science (anatomy va klinik anatomy (OXTA) kafedrası)
azizilyasov63@gmail.com

Butun Jahon Sog'liqni Saqlash tashkilotining xabar berishiga qaraganda, 2012 yil spirtli ichimlikni ko'p istemol qilish oqibatida 3,3 mln kishi halok bo'lgan. Bu ko'rsatgich jahonda umumiy o'lim sababining 5,9 % ni tashkil qiladi. Bunda o'limning asosiy sababi qon yurak qon – tomir tizimi kasalliklaridir.

Shuni qayd etish zaytun moyi yurak - qon tomir kasalliklarini oldini olishda alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu zaytun moyi tarkibida yurak qon – tomir tizimiga tasir qiluvchi ko'plab foydali ingradyentlar borligi bilan tushuntiriladi.

Tadqiqot maqsadi O'n ikki oylik alkogoldan zaharlangan kalamushlarni zaytun moyi bilan korreksiyalash orqali yurakning makroanatomik o'zgarishlarni aniqlash.

Tadqiqot materiallari va uslublari Tadqiqot 3 oylik kalamushlarni alkolizatsiya qilish va ularni zaytun moyi bilan korreksiyalash orqali amalga oshirildi. Bunda kalamushlar nazorat, eksperimental va korreksiyalash guruhlariga bo'lindi. So'ngra kalamushlar yuragida bo'ladigan makroanatomik o'zgarishlar

aniqlandi. Morfometrik ko'rsatgichlarni aniqlashda Avtondilov usulidan foydalanildi.

Natijalar Ilmiy tekshiruvlar davomida alkogoldan zaharlangan uch oylik kalamushlarni zaytun moyi bilan detoksikatsiyasi qilish natijasida, ularning tana vaznini 7% ga, yurak og'irligini 9,5% ga, yurak uzunligini 5,9% ga, yurak kengligini 7% ga, yurak hajmini 5,8% ga tiklanishi kuzatildi. Kalamushlar detoksikatsiyasining bu davrida yurakning og'irlik indeksi 0,27% ga va hajm indeksi 1,82% ga tiklanishi kuzatildi. Shuni qayd etish joizki alkogoldan zaharlangan uch oylik kalamushlarni bir oy davomida zaytun moyi qabul qilishi natijasida ellipssimon yurak formasini 1% ga, sharsimon yurak formasini 3% ga kamayishi va konussimon yurak formasini esa 4 % ga oshishi aniqlandi.

Xulosa Surunkali etanoldan zaharlanganda yurakning morfometrik o'lchamlari, kengligi, qalinligi va yurakning qon haydash hajmini kamayganligi aniqlandi. Zaytun moyi bilan detoksikatsiya qilingandan so'ng bu ko'rsatgichlar oshishiga yordam beradi, bu esa tasir qilish dozasi va vaqtiga bog'liq.

ALKOGOLLI ZARARLANGAN YURAK CHAP QORINCHASI DEVORIGA ZAYTUN MOYINING DETOKSIKATSION TA'SIRI

Ilyasov Aziz Saidmuradovich

Doctor of science (anatomiya va klinik anatomiya (OXTA) kafedrası)
azizilyasov63@gmail.com

Ziyodullaev Maqsud Maxmudovich

Assistent (Ichki kasalliklar kafedrası)
ziyodullayevmaqsud3@gmail.com

Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining bergan ma'lumotiga ko'ra har yili butun dunyoda 1,5 mln kishi ichkilikbozlik oqibatida o'ladi. Alkogol istemol qilish insonlarning mexnat qilish qobiliyatini 15-30 gacha kamaytiradi.

Hozirgi kunda o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatyaptiki, yurak - qon tomir kasalliklarini fitoterapiya va kimyoviy vositalardan foydalangan holda davolash samarasi ancha yuqori hisoblanadi. Shuningdek zaytun moyi yurak - qon tomir kasalliklarini oldini olishda alohida ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu zaytun moyining qon tarkibidagi to'yinmagan yog' kislotalari miqdorini, yog'larning oksidlanib parchalanishini kamaytirishi, insulin retseptorlarini sezuvchanligini oshirishi bilan bog'liq hisoblanadi. Shu bilan birga to'g'ridan to'g'ri yoki oksidlanish jarayoniga ta'sir qilish orqali qonni suyultiruvchi, endoteliyni mustaxkamlovchi, qon bosimini tushuruvchi va yallig'lanishga qarshi ta'sir

ko'rsatadi. Shu bilan birga yurak remodellashishini va qandli diabet yuzaga kelishini oldini oladi.

Maqsad Tajribada alkogoldan zaharlangan va zaytun moyi bilan detoksikatsiyalangan kalamushlar yuragini gistologik jihatdan o'rganish.

Tadqiqot materiallari va uslublari Eksperimental tadqiqotlar o'n ikki oylik kalamushlar ustida amalga oshirildi. Bunda kalamushlar uch guruhga nazorat, eksperimental va korreksiyalash guruhiga bo'lindi. Kalamushlar yuragi chap qorincha devoridan gistologik namunalar tayyorlanib o'rganildi.

Natijalar Gistologik tekshiruvlar davomida etil spirtidan zaharlangan o'n ikki oylik kalamushlar zaytun moyi bilan detoksikasiya qilinganda yurak chap qorinchasi devorining epikard qavatini, epikardning tashqi plastinkasini 6%ga va uning ichki plastinkasini esa 5% ga tiklanishi kuzatildi. Shu bilan birga miokard qavatining qalinligini 5% ga tiklanishi qayd etildi Kalamushlar detoksikasiyasining bu davrida yurak chap qorinchasi devorining endokard qavatini, endokardning endotelial qatlamini 5%ga va uning subendotelial qatlamini esa 6% ga tiklanishi aniqlandi.

Xulosa Eksperimental tajribada alkogoldan zaharlanish natijasida yurak chap qorinchasi devorining miokard qavatlarining ingichkalashishi va zaytun moyi bilan korreksiyalash natijasida bu o'zgarishlarni qisman tiklanishi aniqlandi.

АДАПТАЦИЯ МЕТОДА ВЫЯВЛЕНИЕ МУТАЦИИ Т315І У БОЛЬНЫХ С ХРОНИЧЕСКИМ МИЕЛОЛЕЙКОЗОМ В УЗБЕКИСТАНЕ

*Саидаманова Сайёра Саидусмановна,
Каюмов Абдурахмон Абдумавлянович
РСПМЦ Гематологии МЗ РУз.*

Резистентность к терапии иматинибом у больных хроническим миелолейкозом – следствие сочетания различных факторов. Целью данного исследования явилось внедрение метода определения и изучение частот выявления мутации Т315І среди больных с ХМЛ в Узбекистане. Материалы и методы. Исследование проведено в РСПМЦГ. Выполнен ретроспективный проспективный анализ клинических данных 118 больных ХМЛ, у которых проводили выделение геномной ДНК. Полученные результаты. В начальном этапе нашей работы был усовершенствован методический подход к детекции мутации гена Т315І. Полученные результаты исследования показали, что из 118 больных мутация Т315І гена выявлена у 16 (13,55%) больных. Адаптирован способ выявления мутации гена Т315І, при этом частота данной мутации составила 13,55% среди обследованных больных, что на 1,5 раза меньше средне статических

литературных данных. Следует отметить, что необходимы долгосрочные исследования на большой выборке больных с использованием сверхчувствительных методик определения мутации T315I, чтобы глубже изучить её особенности.

Цель данного исследования явилось внедрение метода определения и изучение частот выявления мутации T315I среди больных с ХМЛ в Узбекистане. Исследование проведено в РСНПМЦГ. Выполнен ретроспективный проспективный анализ клинических данных 118 больных ХМЛ, в период с октября 2020 г. по октябрь 2023 г. Медиана возраста составила — 49,3 года (18–74), медиана времени от начала терапии до выявления мутации – 3,6 года (0,4– 10,6 года). Установление диагноза ХМЛ проведено согласно критериям международных стандартов. Диагностика включала морфологическое исследование периферической крови и костного мозга, иммунофенотипическое исследование аспирата костного мозга и периферической крови, рентгенологическое исследование, общего и биохимического анализов крови, цитогенетические, молекулярно генетические исследования.

В начальном этапе нашей работы был усовершенствован методический подход к детекции мутации гена T315I, повышающего резистентность. С этой целью нами была проведена работа по адаптации молекулярно-генетического способа детекции мутации T315I. На первом этапе мы осуществили подбор специфических систем олигопраймеров для детекции мутации T315I. На дальнейших этапах исследования мы оптимизировали температурный режим работы систем олигопраймеров для ПЦР исследований. Затем была проведена оценка диагностической специфичности, чувствительности и контрольное тестирование. На заключительном этапе – проведен молекулярно-генетический анализ мутации T315I. Диагностическую специфичность тест-системы определили, как процент здоровых людей, имеющих отрицательную мутацию гена T315I. Диагностическая специфичность (ДС) была оценена в эксперименте при исследовании 5 образцов ДНК от здоровых доноров. ДС находилась на достаточно высоком уровне (5/5) и составила - 0.999%.

Таким образом, нами удалось адаптировать способ выявления мутации T315I, которая обеспечивает генетическую резистентность к терапии ингибиторов тирозинкиназ. Диагностическая эффективность не отличалась более чем на 0.01%. Данный способ детекции методом ПЦР, по сравнению с прототипом, снижает трудоемкость и уменьшает себестоимость анализа и может быть использован для проведения скринингового обследования на

носительство мутационного варианта T315I. Следующим этапом нашей работы было определение частоты встречаемости мутации гена T315I среды больных с резистентностью к терапии ингибиторами тирозинкиназ первого поколения. Полученные результаты исследования показали, что из 118 больных мутация T315I гена выявлена у 16 (13,55%) больных.

У больных исследуемой группы была выявлена мутация T315I. Не было отмечено негативного влияния мутации T315I на ОВ и БРВ. Более того однолетняя ОВ среди больных, у которых была обнаружена данная мутация, была равна 48.0%.

Согласно нашим данным, в группе фармакологической терапии показатели ОВ в зависимости от лечения после выявления мутации T315I достоверно не отличались [7,8].

Выводы. Адаптирован способ выявления мутации гена T315I, при этом частота данной мутации составила 13,55% среди обследованных больных, что на 1,5 раза меньше средне статических литературных данных. Следует отметить, что необходимы долгосрочные исследования на большой выборке больных с использованием сверхчувствительных методик определения мутации T315I, чтобы глубже изучить её особенности. Полученные в ходе нашего исследования данные подтверждают версию авторов о том, что вероятность прогрессирования в ФА и БК у больных с описываемой мутацией T315I не возрастает, по сравнению с пациентами, резистентными к иматинибу, с другими видами мутаций в киназном домене или без таковых.

Лечение с применением ИТК первого и второго поколения, применяющаяся в настоящее время для лечения пациентов ХМЛ с данной мутацией неэффективна. Алло-ТГСК, выполненная у больных ХМЛ с мутацией T315I, можно считать эффективным методом терапии, приводящим к выздоровлению, при недоступности препарата «Понатиниб». Однако, при проведении Алло-ТГСК общая выживаемость при этом составляет от 37% до 57%. Результаты исследования показывают, что для полного и/или очень хорошего ответа на терапию, требуется разработка принципиально нового метода лечения, отличающегося от применяемых в настоящее время протоколов.

Список литературы

1. Куликов, С.М. Заболеваемость хроническим миелолейкозом в 6 регионах России по данным популяционного исследования 2009-2012 гг // С.М.Куликов, О.Ю.Виноградова, Е.Ю.Чельшева и соавт. // Терапевтический архив. – 2014. – Т.86, №7. – С.24-30.

2. Туркина, А.Г. Эффективность терапии иматиниба мезилатом (гливекком) в хронической фазе миелолейкоза / А.Г.Туркина, Н.Д.Хорошко, Г.А.Дружкова и соавт. // Терапевтический архив. – 2003. – Т.75, №8 – С.62-67.
3. Туркина.А.Г. Российский регистр по лечению хронического миелоидного лейкоза в рутинной клинической практике: итоги многолетней работы / А.Г.Туркина, А.Ю.Зарицкий, В.А.Шуваев и соавт. // Эффективная фармакотерапия. – 2015. - №10. – С. 8 – 13.
4. Фоминых, М.С. Прогнозирование эффективности таргетной терапии на основании биологических характеристик хронического миелолейкоза: дис. ... канд. мед. наук // М.С.Фоминых. – СПб., 2016. – С. 78-81.
5. Чельшева, Е.Ю. Мутации киназного домена гена BCR-ABL при хроническом миелолейкозе / Е.Ю.Чельшева, О.А.Шухов, О.В.Лазарева и соавт. // Онкогематология. – 2012. – Т.5, №1. – С. 13-21.
6. Ahn, J.S. Coexisting with Clonal Evolution and BCR-ABL Mutant in CML Patients Treated with Second- generation Tyrosine Kinase Inhibitors Predict the Discrepancy of in vitro Drug Sensitivity / J.S. Ahn, Y.K.Kim, S.R.Lee et al. // Cancer Res. Treat. – 2010. – Vol. 42, №1. – P. 37-41.
7. Barret, A.J. The of stem cell transplantation for chronic myelogenous leukemia in the 21st century / A.J.Barrent, S.Ito // Blood. – 2015 May 21. – Vol. 125, №21. – P.3230-3235.
8. Baccarini, M.Chronic myeloid leukemia: an update of concepts and management recommendations of European LeukemiaNet / M.Baccarini, J.Cortes, F.Pane et al. // JCO. – 2009. – Vol.27, №35.- P.6041-6051.

IQTISODIY SIYOSATNING RIVOJLANISHIDA PUL-KREDIT SIYOSATINING AHAMIYATI

Ikramov Elyor Baxramovich
Bank moliya akademiyasi tinglovchisi
+99897 731-33-00

Annontatsiya. Mazkur maqolada pul-kredit siyosatining o'ziga xos xususiyatlari, uning amaldagi muammolari va ularni hal qilish yo'llari, ushbu siyosatning vositalari, moliyaviy tizimning rivojlanishi va boshqa ko'plab muhim masalalar bilan birga O'zbekistonda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda pul-kredit siyosatining imkoniyatlari keng o'rganiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, davlat moliyasi, pul kredit siyosati, pul muomolasi, banklar, foiz stavkalari, inflatsiya.

Katta miqdordagi kapital oqimi bo'lgan taqdirda, markaziy bank pul massasini qisqartirish uchun qisqaruvchi pul-kredit siyosatini amalga oshirishi mumkin. Aksincha, kapitalning katta oqimi bo'lsa, markaziy bank pul massasini oshirish uchun ekspansion pul-kredit siyosatini olib borishi mumkin. Pul massasining qisqarishi yoki kengayishi ichki foiz stavkalarining oshishi yoki pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, bu o'zgarishlar foiz stavkalaridagi farqlarni oshiradi yoki kamaytiradi, bu esa o'z navbatida xorijiy kapitalning kirib kelishini ham, chiqib ketishini ham rag'batlantiradi. Bu holat pul-kredit siyosatining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining yuqori harakatchanligi markaziy bankni pul-kredit siyosatini mustaqil olib borishga qodir emasligiga olib keladi. Shu bilan birga, kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining harakatchanligi valyuta kursi rejimiga va mamlakat amal qiladigan valyuta rejimiga bog'liq.

Shunday qilib, valyuta kursi rejimi va valyuta rejimini tanlash, shuningdek, pul-kredit siyosatini amalga oshirishning mustaqilligi pul-kredit sektoridagi tadqiqotlar e'tiborini qaratgan uchta strategik masaladir. Umuman olganda, agar mamlakatda qat'iy valyuta kursi tizimi mavjud bo'lsa va chet el kapitalining kirib kelishi/chiqishi bo'lsa, pul-kredit siyosati baribir valyuta kursini oldindan belgilangan darajada ushlab turishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shuni hisobga olgan holda, pul-kredit siyosatini o'z-o'zidan amalga oshirish qiyin, chunki pul-kredit siyosati kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishi natijasida kelib chiqadigan pul massasini o'zlashtirishga yoki ko'paytirishga qaratilgan bo'ladi. Boshqa tomondan, agar mamlakat suzuvchi valyuta kursi tizimidan foydalansa, uning pul-kredit siyosati valyuta kursini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan emas, shuning uchun pul-kredit siyosatini mustaqil ravishda olib borish mumkin.

Nazorat qilinadigan valyuta kursi rejimi sharoitida kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining harakatchanligi pasayish tendentsiyasiga ega bo'lib, bu pul-kredit siyosatini mustaqil amalga oshirishga yordam beradi. Buning sababi shundaki, markaziy bank kapitalning kirib kelishi va chiqishi natijasida kelib chiqadigan pul massasini kengaytirish yoki qisqartirishga muhtoj emas. Ayni paytda, agar erkin valyuta tizimi qo'llanilsa, kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining harakatchanligi ortadi. Natijada, markaziy bank kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishi natijasida kelib chiqadigan pul massasi miqdorini oshirish yoki kamaytirishga to'g'ri keladi. Shunday qilib, u pul-kredit siyosatini amalga oshirishning mustaqilligini xavf ostiga qo'yishi mumkin. Moliyaviy barqarorlik va uni tahlil qilish markaziy banklar hamda moliya tizimini tartibga soluvchi organlarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bank sektori O'zbekiston moliya tizimining eng muhim bo'g'ini bo'lganligi sababli, uning barqarorligini

ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Markaziy bank bank tizimidagi o'zgarishlarni kuzatib boradi va baholaydi, shuningdek, tizimli xavflar to'planishini kamaytirish va bank tizimining barqarorligini ta'minlash choralari ko'rib boradi. Markaziy bank yiliga ikki marta Moliyaviy barqarorlik sharhini chop etadi, unda bank tizimining barqarorligi, makromoliyaviy zaiflik va xatarlar tahlil qilinadi va baholanadi. Ushbu sharhni chop etishdan ko'zlagan asosiy maqsad – jamoatchilik xabardorligini hamda bu sohada Markaziy bankning shaffofligi va hisobdorligini oshirishdan iborat.

Pul-kredit siyosati markaziy banklar tomonidan iqtisodiy barqarorlikka erishish

uchun foydalaniladigan muhim vositadir. Bu siyosat iqtisodiyotdagi pul va kredit taklifiga ta'sir ko'rsatishga mo'ljallangan, bu esa, o'z navbatida, foiz stavkalari, inflyatsiya va iqtisodiy o'sishga ta'sir qiladi.

Mamlakat "sog'lom" iqtisodiyotining eng samarali ko'rsatkichi uning moliyaviy holatidir. Zero, moliya tizimi nafaqat iqtisodiyotda zarur o'zaro bog'lanishlarni ta'minlaydi, balki makroiqtisodiy tartibga solishning eng samarali dastaklaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham har bir davlatning ijro etuvchi hokimiyatining faoliyati jahon moliya bozorlari beqarorligi sharoitida ham moliya-kredit tizimi va umuman moliyaviy ahvolning barqarorligini ta'minlashga qaratilgan.

Hozirgi kunda kun tartibida davlat moliyasining barqaror rivojlanishi masalalari ko'proq ko'tarilmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri shundaki, postindustrial jamiyat, globallasuv va jahon bozorining rivojlanishi davrida milliy iqtisodiyot murakkab dinamik tizimni tashkil etuvchi juda ko'p sonli omillar ta'sirida qolmoqda. O'z o'rnida, davlat moliyasini barqarorligini ta'minlashda pul-kredit siyosati mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu siyosat, mamlakatning moliyaviy tizimini rivojlantirish, moliyaviy iste'molni boshqarish, yangi ish o'rinlari yaratish va boshqa ko'plab maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'larni ta'minlashda yordam beradi.

Pul-kredit siyosatining mazmun mohiyati uning davlatning iqtisodiy xulq-atvorini belgilab berishidadir, u nafaqat mamlakatdagi aholi farovonligiga, balki davlatning jahon miqyosidagi o'rniga, uning iqtisodiy va milliy xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi mamlakat iqtisodiyotining turli tahdidlardan himoyalani darajasini belgilaydi. Ushbu tahdidlarning amalga oshirilishi milliy iqtisodiyotning normal ishlashini buzishi, davlatning iqtisodiy manfaatlariga zarar yetkazishi, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga to'sqinlik qilishi, shuningdek, davlatning boshqa davlatlar,

birlashmalar va xalqaro iqtisodiy tashkilotlar bilan iqtisodiy o'zaro hamkorligini murakkablashtirishi mumkin. Shunga ko'ra, pul-kredit siyosati iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish quroli sifatida davlatning iqtisodiy xavfsizlik tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu holat pul-kredit siyosati va iqtisodiy xavfsizlik tizimi – davlat moliyasining barqaror rivojlanishini o'rganishning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Milliy valyuta kursini shakllantirishning bozor tamoyillarini joriy etgan holda ichki valyuta bozorini bosqichma-bosqich liberallashtirish borasidagi amaliy qadamlar bu yo'nalishdagi asosiy qarorlardan biri bo'ldi. Valyuta kursining butunlay yangi tartibi, o'z navbatida, Markaziy bankning asosiy e'tibori va sa'y-harakatlarini faqat ichki bozorda narxlar barqarorligini ta'minlashga qaratib, pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish uchun zarur zamin yaratadi.

Monetar siyosat tushunchasi inglizcha sanaladi aslida. Bizda esa pul-kredit siyosati deb talqin qilinadi. Pul-kredit siyosati — pul-kredit organlarining makroiqtisodiy siyosati, pul bozori shart-sharoitlari (qisqa muddatli foiz stavkasi, nominal valyuta kursi yoki joriy likvidlik darajasi) orqali yalpi talabni boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Bank sektorining yakuniy kombinatsiyasiga erishish, jumladan, narxlar barqarorligi, barqaror ayriboshlash kursini saqlab qolish, moliyaviy jihatdan ham barqarorlik va muvozanatli iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish hamdir.

Pul-kredit siyosati bevosita va bilvosita vositalar orqali amalga oshiriladi:

1. Bevosita vositalar — moliyaviy institutlardagi moliyaviy aktivlar narxlari (foiz stavkalari)ni yoki ular hajmini to'g'ridan to'g'ri boshqarish orqali olib boriladi. Markaziy bank tomonidan tijorat banklaridagi mavjud depozit ko'rinishidagi pullarni hamda ular tomonidan beriladigan kreditlar narxlari va hajmini ham nazoratda tutadi.

2. Bilvosita vositalar — Markaziy bank tomonidan moliyaviy institutlar resurslarita bozor mexanizmlari (majburiy zahira talablari, ochiq bozordagi operatsiyalar, tijorat banklarini qayta moliyalash va Markaziy bankning hisob stavkasi, tijorat banklaridan depozitlarni qabul qilish va boshqalar) orqali iqtisodiyotdagi pul massasiga ta'sir etadi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki bugungi kunda iqtisodiyot jadal rivojlanib borayotgan bir vaqtida 2017 yilda boshlangan iqtisodiyotni liberallashtirish va bozor mexanizmlari rolini oshirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichi o'rta muddatli istiqbolda bank tizimi va pul-kredit siyosatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu yo'nalishdagi muhim qarorlardan biri milliy valyuta almashuv kursining bozor mexanizmlari asosida shakllanish tamoyillarini joriy etish orqali ichki valyuta

bozorini bosqichma-bosqich liberallashtirilishi bilan bog'liq amaliy qadamlar bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. A.V.Vahobov., T.S.Malikov.Moliya. «NOSHIR».Toshkent-2012. 636-
2. Mayexl N., Monetar siyosatni qo'llash:Rivojlanayotgan monetary rejimlarga ega mamlakatlardagi operatsion masalalar(XVF).
3. <https://cbu.uz/uz/monetary-policy/concept/>
4. https://banki.ru/wikibank/denejno-kreditnaya_politika/

YANGILANAYOTGAN JAMIYAT MA'NAVIY TARAQQIYOTIDA XOTIN-QIZLAR FAOLLIGI

Qahhorova Nodiraxon Mirzapayasovna
Toshkent tibbiyot akademiyasi tyuteri.

Har qanday mamlakat taraqqiyoti, jumldan, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi bevosita xotin-qizlarning ilmi, ma'naviyatli va ma'rifatli bo'lishlari bilan chambarchas bog'liq. Kishilik jamiyati ijtimoiy jarayonlar ta'sirida rivojlanib kelmoqda. Jamiyatdagi barqaror munosabatlarni saqlab turish uchun davlat tomonidan o'rnatilgan qonun-qoidalar amalda o'z tasdig'ini topishi zarur. Ijtimoiylashtirishning asosiy institutlari sirasiga oila, maktab, tengdoshlar guruhi, atrofdagilar, jumladan qo'shnihilik munosabatlari, ota-ona, do'stlar va boshqalar kiradi. Umuman olganda, tegishli madaniy-me'yoriy andozalarni o'zlashtirish, qabul qilish va ifodalash jarayoni sodir bo'ladigan muhitdir. Ijtimoiylashuv jarayonlarini shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar borki, ular aynan sodir bo'layotgan jarayonlarni qay yo'sinda borishi va istiqboldagi rejalarini belgilab beradi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng Respublikada qisqa davr ichida juda ko'p sifat o'zgarishlari sodir bo'ldiki, bular iqtisodda, ijtimoiy jarayonlarda va ayniqsa, xotin-qizlarning jamiyat va oiladagi mavqeyida o'z ifodasini topdi. O'zbekistondagi yangi siyosiy tizimda shaxs va davlatning o'zaro munosabatlariga ustuvorlik berilib, ular bir-biri bilan huquq va majburiyatlar vositasida chambarchas bog'liq. Ijtimoiysiyosiy va huquqiy munosabatlarni mutanosiblashtirishning asosiy mexanizmi budemokratiya, O'zbekiston hududida istiqomat qilayotgan barcha aholining huquqlarini kafolatlariga qaratilgan. Xususan, 1999-yil 14-apreldagi 760-I-sonli "Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2003 yil 29-avgust "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risidagi" Qonunning 22-moddasi, shuningdek, 1995-yil 2-mart PF-1084-sonli "O'zbekiston Respublikasining davlat va ijtimoiy qurilishida xotin-qizlar rolini oshirish choralari

to'g'risida" Prezident Farmoni, 2010-yil 30-sentabrdagi PF4245-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" hamda 2004- yil 25-may PF-3434-sonli "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llabquvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" farmonlarida xotin-qizlar huquqlarining ta'minlanishi, ularning jamiyat siyosiy va madaniy qatlamidagi ishtiroki, ayollar huquqlari kamsitilishiga qarshi ko'riladigan chora-tadbirlar mustaqilligimizning ilk yillaridanoq o'z samarasini ko'rsatdi. Bu islohotlar so'nggi yillarda O'zbekistonda onalik va bolalikni muhofaza qilish, ayollarning jamiyatdagi mavqeyini oshirish, oilani mustahkamlash borasida bir qator muhim qarorlar: 2018- yil 2-fevral PF- 5325-son "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2004- yil 25-may PF3434-sonli "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmon va boshqa normativhuquqiy hujjatlar qabul qilinganligi bilan diqqatga sazovordir. Yurtimizda olib borilayotgan bu kabi islohotlar xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan oilani mustahkamlash, ayniqsa, nikohning barqaror bo'lishi, onalik va bolalikni muhofaza qilish, farzand tarbiyasida ota-onaning huquq va majburiyatlari nafaqat O'zbekiston Respublikasi balki, Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari siyosatining o'ziga xos jihati sifatida qaraladi. Mustaqillikdan keyingi islohotlar natijasi o'laroq, O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari ichida birinchilardan bo'lib, Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya" (The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women) ga qo'shildi.

1995-yilda "Tinchlik, taraqqiyot va tenglik" shiori ostida Pekin shahrida o'tkazilgan Butunjahon xotin-qizlarining konferensiyasida mamlakatimiz xotin-qizlari vakillari ishtirok etib, xotin-qizlar ahvolini yaxshilashga qaratilgan Pekin deklaratsiyasi platformasi (dastur) ga qo'shildi. Xotin-qizlar teng huquqliligi va gender masalalarining iqtisodiy hayot bilan uzviy bog'liqligini BMT Bosh Assambleyasining 2000-yil iyun oyidagi "Ayollar 2000: Gender tenglik, rivojlanish va jahon XXI asrda" maxsus sessiyasiga tayyorgarlik chog'ida Jahon banki tomonidan o'tkazilgan tadqiqot doirasida ham isbotlab berilgan. Xususan, O'zbekistonda ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi jihatidan barcha mehnat resurslarining 48% tashkil etadi. 2019-yil holatiga ko'ra Markaziy Osiyoda mamlakatlarida siyosiy sohadagi ishtiroki parlamentdagi o'rinlari bo'yicha Tojikiston eng past ko'rsatkich- 14,7% ni tashkil qiladi.4 Qozog'iston- 23%,

Qirg'iziston- 23% bilan farqlanadi. Bu ko'rsatkich O'zbekiston Oliy Majlis Qonunchilik palatasi tarkibida 22%, Senatda 15% ni ayollar tashkil etadi. Bu ko'rsatkichlar bugungi kunda ijobiy tomonga o'zgarib xususan, O'zbekistonda Qonunchilik palatasida 32%, Senatda 25%ga ko'tarilgan⁵. Shunga doir islohotlar natijalari jamiyatda hukm suryotgan farovonlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 17-avgustdagi "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonuni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini rivojlantirish to'g'risida"gi PF5325 sonli Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2019-yil 7-martdagi "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni
4. Saidov A.X. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – T.: Adolat. 2004.
- A. Saidov. "Ayollar huquqlari bo'yicha bo'yicha xalqaro va milliy qonun hujjatlari rivojlanishining asosiy yo'nalishlari", T.:1999 y. b-82
5. Tansiqboyeva G. Ayollarning diskriminatsiya qilinishini bartaraf etish – ularning amaldagi tengligining zaruriy sharti//Ayol huquqi va erkinliklari. – T.: Adolat, 2002.

QISHLOQ HUDUDLARIDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING HUQUQIY ASOSLARI

Marasulov Sardorbek Muxammadmurod o'g'li
Toshkent davlat agrar universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning huquqiy asoslari, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan qarorlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashning bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: tadbirkorlik, kichik biznes, huquqiy asoslar, qishloq, hudud, ustuvor yo'nalishlar, bozor mexanizmlari.

O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan izchil islohotlar natijasida aholi faravonligi oshirish va ularning bandligini ta'minlash tadbirkorlikka alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa qishloq joylarida tadbirkorlik

faoliyati bilan shug‘ullanuvchi aholi soni ortib bormoqda. Shu bois, tadbirkorlikni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashda huquqiy-me‘yoriy hujjatlarni takomillashtirish, rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganish va ularning ilg‘or tajribalarini respublikamizda joriy etishni taqozo etadi. Iqtisodiyotda ro‘y berayotgan turli makroiqtisodiy o‘zgarishlar ko‘p jihatdan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Tadbirkorlik davlatning muhim ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy muammolarini hal etishi uning hozirgi globallashuv jarayonida naqadar muhim soha ekanligidan dalolat beradi.

Tadbirkorlik faoliyati (kichik tadbirkorlik) – tadbirkorlik faoliyati sub’ektlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, o‘zi tavakkal qilib va o‘z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyatidir.

Mamlakatimizda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish, oilaviy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning biznes g‘oyalarini amalga oshirishga har tomonlama ko‘maklashish borasida qator choralar ko‘rilmog‘da. Hududlarda oilalarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilishga, ularning barqaror va qo‘shimcha daromad manbaiga ega bo‘lishiga, milliy hunarmandchilik yanada rivojlanishiga, xotin-qizlarning tadbirkorlik tashabbuslari amalga oshirilishiga, yosh tadbirkorlarning istiqbolli g‘oyalari va loyihalari ro‘yobga chiqishiga hamda shu asosda aholining bandligi ta‘minlanishiga zamin yaratilmoqda. Shu bilan birga, aholining mehnat orqali daromad topishga bo‘lgan qiziqishini keskin oshirish, ayniqsa muhtoj oilalarning hunarmandchilik, kasanachilik va boshqa tadbirkorlik faoliyatini, shuningdek, hududlarda foydalanilmayotgan binolarda ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatishni, aholi tomorqalari va bo‘sh ekin maydonlaridan unumli foydalangan holda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishni kengaytirish bilan bog‘liq loyihalarni imtiyozli shartlarda moliyalashtirishni tizimli ravishda davom ettirishni taqozo etmoqda.

Respublika hududlarida aholining daromad topishga qaratilgan muayyan mehnat faoliyati bilan shug‘ullanishiga, oilaviy tadbirkorlik rivojlanishiga har tomonlama ko‘maklashish va mazkur yo‘nalishdagi ishlarni tizimli tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4231-son qarori qabul qilindi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi “Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5242-son Farmoni, 2018-yil 7-iyundagi ““Har bir oila — tadbirkor” dasturini amalga

oshirish to'g'risida"gi PQ-3777-son va 2018-yil 14-iyuldagi "Aholi bandligini ta'minlash borasidagi ishlarni takomillashtirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3856-son qarorlari asosida imtiyozli kreditlar berish tizimi yaratildi. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish, qulay shart-sharoit yaratish, qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish va aholi bandligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida»gi O'RQ-328-son Qonuniga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritilib, takomillashtirilib kelinmoqda. Bu esa, o'z navbatida huquqiy-me'yoriy hujjatlarni soddalashuvi natijasida qishloq hududlarda mulkdorlar sinfi kengaydi.

Yangi O'zbekistonni barpo etishda aholining tadbirkorlik tashabbuslarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, birinchi navbatda, mahallalarda kichik biznes va tadbirkorlik muhitini yanada yaxshilash, yoshlar va xotin-qizlarni daromadli mehnat bilan band qilish borasidagi tadbirlarni tizimli ravishda davom ettirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-yanvardagi "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-39-son qarori qabul qilindi. Ushbu qarorga ko'ra oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va ushbu tizimni samarali faoliyat olib borishi uchun 2023 yildan boshlab quyidagi mexanizmlar joriy etildi.

kreditlar ustuvor ravishda dasturlar bo'yicha avval kreditlardan foydalanmagan aholi va tadbirkorlik subyektlariga ajratiladi;

agrар tarmoqda o'z biznesini tashkil etishga ko'maklashish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirishda dehqon xo'jaliklarining ulushini oshirish maqsadida uzoq muddatga qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yer maydonlarini ijaraga olib, belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tgan dehqon xo'jaliklari va kichik tadbirkorlik subyektlariga 50 mln so'mgacha garovsiz kredit beriladi;

tadbirkorlik subyektlarining mahallalarda, shu jumladan tashkil etilgan mikromarkazlarda ishlab chiqarishni, xizmat ko'rsatish sohasini va hunarmandchilikni hamda aholi bilan kooperatsiya va kasanachilikni kengaytirishga yo'naltirilgan loyihalari uchun hokim yordamchilarining tavsiyanomasi asosida ajratiladigan kreditlar miqdori amaldagi 225 million so'mdan 300 million so'mgacha oshiriladi. Bunda, tashabbuskor loyihada kamida o'ttiz foiz ulush bilan ishtirok etishi lozim;

dasturlar doirasida ilgari olgan kreditlaridan samarali foydalanib, tadbirkorligini yo'lga qo'ygan va kredit to'lovlarini o'z vaqtida amalga oshirgan kichik tadbirkorlik subyektlariga faoliyatini yanada kengaytirishi uchun mazkur kreditlardan takroran foydalanishga ruxsat etiladi;

imtiyozli kreditlardan foydalanib, daromad topishga qaratilgan faoliyat bilan shug'ullanayotgan fuqarolar qonunchilikda belgilangan yo'nalishlar bo'yicha o'zini o'zi band qilgan shaxs sifatida tasniflanadi;

hokim yordamchisining tavsiyasiga ko'ra kredit summasining 10 million so'mgacha bo'lgan qismi (hunarmandlar uchun 20 million so'mgacha) bank kartalariga o'tkazib beriladi;

ajratilgan kreditlarni o'z muddatida qaytarmagan fuqaro va tadbirkorlik subyektlariga dasturlar doirasida yangi kreditlar berilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Albatta ushbu yaratilgan tizim o'zining ijobiy natijasini berib, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik sub'ektlari va fermer xo'jaliklarining eksport salohiyatini yanada kengaytirish, ularga zamonaviy, chet el bozorlarida raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirishda va uni eksportga chiqarishda zarur huquqiy, moliyaviy va tashkiliy yordam ko'rsatish, mamlakatimizning eksport qiluvchi tadbirkorlarini tashqi bozor kon'yunkturasi o'zgarishlari xavf-xatarlaridan ishonchli himoya qilishni ta'minlaydi (1-jadval).

1-jadval

2023 yilning yanvar-dekabrida kichik tadbirkorlik subyektlarining soni har 1000 aholiga nisbatan hududlar bo'yicha ko'rsatkichi

№	Hudud nomi	birligi
1	Toshkent shahri	29,2
2	Navoiy viloyati	21,0
3	Sirdaryo viloyati	17,3
4	Jizzax viloyati	16,4
5	Buxoro viloyati	16,3
6	Toshkent viloyati	15,2
7	Xorazm viloyati	14,3
8	Qoraqalpog'iston Respublikasi	13,7
9	Farg'ona viloyati	11,8
10	Qashqadaryo viloyati	11,7
11	Samarqand viloyati	11,7
12	Namangan viloyati	9,6
13	Andijon viloyati	9,5
14	Surxondaryo viloyati	9,5

Ushbu jadval ma'lumotlariga ko'ra, 2023 yilning yanvar-dekabrida kichik tadbirkorlik sub'ektlarining soni har 1000 aholiga nisbatan hududlar bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichi Toshkent shahrida 29,2 birlik, Navoiy viloyatida 21,0 birlik, Sirdaryo viloyatida 17,3 birlik, Jizzax viloyatida 16,4 birlik va Buxoro viloyatida 16,3 birlikni tashkil etgan.

Xulosa qilib aytganda, qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning huquqiy asoslarini takomillashuvi kichik biznesni rivojlanishi va

tadbirkorlikni yanada barqaror o‘shirish sur‘atlariga ega bo‘lishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘RQ-328-son Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-yanvardagi “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-39-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4231-son qarori.
4. D.S.Qosimova “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” Darslik. Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi nashriyoti. Toshkent-2020.: 328 bet.
5. <https://www.stat.uz/>.

INVESTITSION LOYIHALARNI QABUL QILISHDA VUJUDGA KELADIGAN RISKLAR

Xodjayev Sardor A‘zamjonovich
O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
Akademiyasi BHAN 23-27-guruh magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola investitsiya tarixi uning turlari va mohiyati haqida yozilgan. Yangi O‘zbekistonni qurishda investitsion jozibadorlikning ahamiyati, uning dolzarbligi to‘g‘risida. Mamlakatimizga kiritilayotgan investitsiyalarning turlari moliyaviy manbalari haqida so‘z boradi. Qolaversa milliy qonunchiligimizda ichki va tashqi investitsiyalarni boshqarish va tartibga solishning huquqiy asoslari haqida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: davlat, jamiyat, iqtisodiyot, milliy investitsiya, xorijiy investitsiya, kapital, investor, investitsion faoliyat turlari, mahalliy lashtirish.

Investitsiya bu kelajakka ishonch, ishonchli hamkorlik, faol iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik demakdir. Har qanday davlat o‘z istiqbolini investitsiyalar jalb etmay turib, xalqaro moliyaviy institutlar bilan mustahkam aloqalar o‘rnatmasdan qura olmaydi, albatta. Davlatning ustunlaridan biri bu iqtisodiyot bo‘lib iqtisodiyotni investitsiyalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu o‘rinda investitsiya o‘zi nima ekanligiga to‘xtalib o‘tsak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga murojaatnomasida “iqtisodiy o‘shirishga, avvalo, raqobatdosh sanoat zanjirlarini

yaratish hamda bunday loyihalarga investitsiyalarni ko‘paytirish orqali erishiladi” deb ta’kidlab o‘tgan edi.

Milliy iqtisodiyotda iqtisodiy resurslar unumdorligi va tejamkorligini oshirish, qulay investitsion va ishbilarmonlik muhitini shakllantirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb etish, iqtisodiyotni texnik-texnologik jihatdan yangilash orqali modernizatsiya qilish, investitsion jarayonlarni raqobatbardosh yuqori texnologik bilimlar iqtisodiyotiga yo‘naltirish asosida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish maqsadga muvofiq. Xorijiy investitsiyalarni respublika iqtisodiyotiga jalb etish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratilishi muhimdir, u, qachonki, qaysi mamlakatda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va huquqiy shart-sharoitlar mavjud (ijobiy) bo‘lsagina o‘sha davlat iqtisodiyotiga qo‘yilishi mumkin. Ma’lumki, prezidentning 2021-yil 19-iyuldagi Farmoniga muvofiq, Strategik rivojlanish agentligi tashkil etilgan edi. Bu agentlikka investitsiyalarni jalb etish va loyihalarni amalga oshirishning strategik masalalarini o‘rganish, investitsiya faoliyatining istiqbolli yo‘nalishlarini aniqlash, xalqaro tajriba asosida iqtisodiyot tarmoqlarini isloh qilish va hududlarning investitsiya salohiyatini oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish kabi ko‘plab vazifalar yuklatilgan. Aytilishicha, bugungi kunda agentlik boshqarmalari shakllantirilgan, ularga yetakchi xorijiy universitetlarda o‘qigan, tashabbuskor va bilimli mutaxassislar jamlangan. Agentlikning bu yilgi rejasi 18 ta muhim tadbirdan iborat. Investitsiya loyihalarini ilgari surishning yangi mexanizmini joriy etish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish orqali investitsiya muhitini yaxshilash, investitsiya muhiti bo‘yicha hududlar reytingini yo‘lga qo‘yish, tadbirkorlarning tizimli muammolarini aniqlash va hal qilish bo‘yicha onlayn platformani ishga tushirish, Jahon banki bilan birgalikda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilish strategiyasini ishlab chiqish shular jumlasidan.

O‘zbekistonda 2021-yilda jami 10 milliard dollardan ortiq, jumladan, 8,1 milliard dollar to‘g‘ridan to‘g‘ri xorijiy investitsiya o‘zlashtirilgan. Buning natijasida 318 ta yirik va 15 mingdan ziyod hududiy loyiha amalga oshirilib, 273 mingdan ortiq ish o‘rni tashkil etilgan. Yangi korxonalar jami 1 milliard dollardan ziyod eksport va 530 million dollarlik import o‘rnini to‘ldirish imkoniyatiga ega. Xususan, 2020-yilda mamlakatda eksport miqdori 9 milliard dollardan oshgan bo‘lsa, 2021-yilda 12 milliard dollarni tashkil etgan. E’tiborlisi, bunda tayyor va yarim tayyor mahsulotlar ulushi sezilarli ko‘paygan. Tadqiqot natijalari: 2022-yilning yanvar-mart oylarida O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni rivojlantirish uchun jami moliyalashtirish manbalari hisobidan 50,1 trln. so‘m o‘zlashtirildi. Dollar ekvivalentida 4,6 mlrd. AQSH doll. o‘zlashtirilgan

bo'lib, 2021-yilning mos davriga nisbatan 126,3 %ni tashkil etdi. 2022-yilning yanvar-mart oylarida asosiy kapitalga investitsiyalarning 61,1 %i yoki 30,6 trln. so'mi jalb etilgan mablag'lar hisobidan moliyalashtirilgan bo'lsa, korxonalar, tashkilot va aholining o'z mablag'lari hisobidan 38,9 % yoki 19,5 trln. so'm moliyalashtirildi. Jami investitsiyalar hajmida, markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan moliyalashtirilgan asosiy kapitalga investitsiyalarning ulushi, 2021-yilning mos davridagi ulushiga nisbatan 5,1 % punktga kamayib, 6,9 %ni yoki 3,5 trln. so'mni tashkil etdi. Mos ravishda, markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan 46,6 trln. so'm yoki jami investitsiyalarning 93,1 % investitsiyalari o'zlashtirilib, 2021-yilning mos davridagi ko'rsatkichga nisbatan 5,1 % punktga ko'paydi²⁶. Tadqiqot natijalari tahlili: 2022-yilning yanvar-martida Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari hisobidan amalga oshirilgan yirik investitsiya loyihalari: - Quyuv-prokat majmuasini qurish.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Shovot-Qorao'zak yangi temir yo'l liniyasini hamda Amudaryo ustidan o'tuvchi temir yo'l va avtomobil yo'li qo'shma ko'prigini qurish. Respublika budjetidan moliyalashtiriladigan asosan iqtisodiy va ijtimoiy soha infratuzilmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiyalar hajmi 2021-yilning mos davriga nisbatan 95,1 %ni yoki 1,5 trln, so'mni tashkil etdi. Shuningdek, Suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan investitsiyalar 2021-yilning mos davriga nisbatan 2,2 martaga oshib, 0,3 trln. so'mni tashkil etdi. Respublika budjeti hisobidan investitsiyalar ulushi qisqardi va Suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimini rivojlantirish jamg'armasi hisobidan investitsiyalar ulushi esa ko'payib, mos ravishda 3,0 va 0,6 %ni tashkil etdi. Davlat budjeti mablag'lari hisobidan asosiy kapitalga yo'naltirilgan investitsiyalar hududiy tarkibida eng yuqori ko'rsatkichlar Toshkent shahrida – hududdagi jami investitsiyalarning 5,3 %ini, Surxondaryo viloyatida – 4,9 % va Qoraqalpog'iston Respublikasida – 4,0 % kuzatildi. Korxonalar va tashkilotlarning o'z mablag'lari hisobidan investitsiyalar bo'yicha eng yuqori ulush Toshkent shahrida kuzatilib, bu hududda o'zlashtirilgan investitsiyalarning 60,5 %ini tashkil etdi. Shuningdek, Jizzax viloyatida 41,7 % va Toshkent viloyatida 39,9%ni tashkil etdi. Statistik ko'rsatkichlarga izohlar: Nomoliyaviy aktivlarga kiritilgan investitsiyalar – real mablag'larni yaratishga yo'naltirilgan investitsiyalar bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi: asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar, kapital ta'mirlashga xarajatlar, nomoddiy aktivlarga kiritilgan investitsiyalar (patentlar, litsenziyalar, dasturiy mahsulotlar, yer maydonlaridan va tabiiy resurslardan foydalanish huquqlari va boshqalar). Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalarga barcha turdagi qurilish ishlariga qilingan xarajatlar; asbob-uskunalarni montaj qilish

bo'yicha xarajatlar; mashina, asbobuskunalar (montaj talab etiladigan va talab etilmaydigan), transport vositalari, jihoz va xo'jalik inventarini sotib olish; boshqa kapital ishlar va xarajatlar kiradi. Asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmlari to'g'risidagi ma'lumotlar, ilgari boshqa tashkilotlarning asosiy fondlarida hisobga olingan asbob-uskunalar, binolar va inshootlar (yoki ularning ehtiyot qismlari)ni sotib olishga qilingan xarajatlarsiz keltirilgan. Chet el investitsiyalari – asosan kelgusida foyda olish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi hududidagi korxonalar va tashkilotlarga kiritilgan chet el kapitali. Investorlar – yuridik va jismoniy shaxslar bo'lib, qarorlarni qabul qiluvchi va o'z mablag'lari, qarz mablag'lari yoki jalb qilingan mablag'larni investitsiya ko'rinishida investitsion loyihalarga kiritishni amalga oshiruvchi hamda ulardan maqsadli foydalanilishini ta'minlab beruvchi investitsion faoliyat subyektlari hisoblanadi. To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar – korxonaga to'liq egalik qiluvchi yoki korxonalar aksionerlik kapitalining 10 foizidan kam bo'lmagan qismini nazorat qiluvchi, ya'ni korxonani boshqarishda ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan, to'g'ridan to'g'ri xorijiy investor yuridik yoki jismoniy shaxs tomonidan kiritilgan investitsiyalar. Buyurtmachilar – investitsion jarayonning qatnashchilari. Buyurtmachi sifatida investorning o'zi, shuningdek, investor tomonidan amaldagi korxonalarni, binolarni, inshootlarni yangi qurilishi, qayta ta'mirlash, kengaytirish va texnik qayta qurollantirishni amalga oshirishlari uchun vakil etib tayinlangan jismoniy va yuridik shaxslar faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Shu bilan birga buyurtmachi investitsion jarayon qatnashchilarining tadbirkorlik va boshqa faoliyatiga, agarda ular orasidagi shartnomada nazarda tutilmagan bo'lsa, aralashmasliklari lozim. Pudratchi – kapital qurilish uchun pudrat shartnomasi asosida bino va inshootlarni qurish bo'yicha qurilish-montaj, qayta ta'mirlash, kapital ta'mirlash hamda texnologik va boshqa uskunalarni montaj qilish, sozlash va boshqa pudrat ishlarini bajarish bilan shug'ullanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasining investitsiya muhitini rivojlantirish borasida tegishli huquqiy asoslar yaratilgan bo'lib, kafolat va imtiyozlarni o'zida aks ettiruvchi bir qancha me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Ularda xususiy mulkning davlat tomonidan himoyalaniishi va raqobat muhitiga sharoit hamda zarur investitsiyaviy infratuzilmaning yaratilishini nazarda tutuvchi normalar belgilab qo'yilgan. Shuningdek, mamlakatimizda hukm surayotgan siyosiy barqarorlik hamda boy tabiiy mineral resurslarning mavjudligi investitsiya muhitini rivojlantirish uchun imkoniyatlar eshigini keng ochadi. Biroq zamon bilan hamnafas ravishda taraqqiy etish uchun bularning o'zi kifoya qilmaydi. Chunki shiddat bilan rivojlanayotgan dunyo hamjamiyati reytinglarida munosib o'rinlarni egallash uchun yangi zamonaviy g'oyalarni o'ylab topish zarurati yuzaga

kelmoqda. Xorij investitsiyalarini keng miqyosda jalb qilish — iqtisodiyotda tarkibiy oʻzgarishlarni amalga oshirish, mamlakatning eksport salohiyatini mustahkamlash, yuqori texnologik raqobatdosh tarmoqlarni yaratish, ilgʻor xorij texnologiyalari, nou-xau va boshqaruv tajribalarini tatbiq etish imkonini beradi. Investitsiya faoliyati bu har qanday jismoniy va yuridik shaxslar, shuningdek xorijiy davlat fuqarolari va yuridik shaxslari kabi investitsiya subyektlari tomonidan daromad olish, mavjud kapitallarni koʻpaytirish yoki boshqa foydali natijalarga erishish maqsadida turli faoliyat sohalariga kapitallarni joylashtirish va ularni boshqarish yuzasidan amalga oshiriladigan amaliy harakatlar majmuidir. Shu nuqtayi nazardan aytish joizki, investitsiya faoliyat tushunchasining mazmunida investitsiyalash maqsadi, obykti va uning yoʻnalishlari, investitsiyalash bilan bogʻliq tashkiliy-huquqiy harakatlar va nihoyat, muayyan ijobiy samara (foйда) olish motivi yotadi. Investitsiya faoliyatining tasniflanishi esa investorlar tomonidan kapital qoʻyilmalarning maqsadini hamda obyektini aniqlashda, kapital qoʻyilayotgan soha yuzasidan aniq tasavvurga ega boʻlishga, ular xususida kengroq obyektiv maʼlumotlar olishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning 2020-yil 29-dekabrdagi Oʻzbekiston Respublikasining Oliy Majlisga murojaatnomasi. www.prezident.uz
2. Mustafakulov Sh.I. (2017). Investitsion muhit jozibadorligi: ilmiy-amaliy qoʻllanma. – T.: Baktria press.
3. Investitsion muhit va investitsion jozibadorlikni oshirish masalalari: ilmiy maqola. Lazizjon Aziz oʻgʻli Ermatov Mirzo Ulugʻbek nomidagi Oʻzbekiston Milliy Universiteti Iqtisodiyot fakulteti 2-kurs magistranti
4. <https://stat.uz/> Oʻzbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati

BANK MAJBURIYATLARI HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Rahimova Hamida Feruz qizi
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
Akademiyasi BHAN 23-27-guruh magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolda asosan iqtisodiy o'zgarishlar aytilgan bo'lib, bank majburiyatlarini hisobini takomillashtirish mavzusida gap boradi.

O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni tayyorlash jarayonini jahon miqyosida takomillashtirish, dunyoning yetuk rivojlangan mamlakatlaridagi buxgalteriya hisobi va audit sohasiga oid ilg'or tajribalarini hamda Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari(MHXS)ni o'rganish va amaliyotga tadbiiq qilishni taqozo etmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotining taraqqiyoti va rivojida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar majburiyatlari miqdorini kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar majburiyatlari ularning moliyaviy holatiga va to'lov qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli ularning darajasini aniqlash va qaytarish muddatlariga rioya qilish masalalari muhim sanaladi. Davlat sektori aktivlari va majburiyatlarini hisobga olish va boshqarish dunyo bo'ylab e'tiborni tobora ko'proq jalb qilmoqda. Bizning turli xil davlat xizmatlarining narxi hatto qo'shnilarimizga qaraganda yuqoriroq. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi 2004 yilda milliy, mintaqaviy, mahalliy boshqaruv organlari va tegishli idoralar uchun davlat sektori uchun xalqaro buxgalteriya standartlarini (IPSAS) chiqargan. Buyuk Britaniyada va boshqa rivojlangan mamlakatlarda bu tashkilot moliyaviy hisobot, balans va boshqa hisobotlarni tayyorlaydilar. Dunyo miqyosida davlat aktivlarini ko'paytirish uchun soliq tushumlarini ko'paytirish bo'yicha yig'imlar mavjud, ammo bizning soliq tushumimiz dunyodagi eng past ko'rsatkichlardan biridir. Xususiylashtirish va davlatning kamomadini va xo'jalik sub'ektlarining majburiyatlarini kamaytirish uchun zarar keltiradigan korxonalarni isloh qilish dolzarb muammolardan biridir. Hozirgi kunda byudjet tashkilotlarida majburiyatlar hisobini o'rganishda eng avvalo ularning xususiyatlarini o'rganish masadga muvofiqdir. Majburiyatlar uchta asosiy xususiyatga ega:

- majburiyatni keltirib chiqargan voqea o'rinli bo'lishi kerak;
- majburiyatlar boshqa subyektga faqat aktivlarni o'tkazish yoki xizmatlar ko'rsatish yo'li bilan qondirilishi mumkin;
- majburiyatlar bahs-munozaraga sabab bo'lmasligi kerak.

MHXS bo'lib o'tgan voqea-hodisadan kelib chiqadigan majburiyat mavjud bo'lganda foydalanishni bekor qilish to'g'risidagi qoidalarni tan olishni talab qiladi va shartnomada ko'rsatilgan mol-mulkni yoki boshqa uzoq muddatliaktivni tiklash

kelgusi xarajatlar hisobidan amalga oshirilishi ehtimoli bor. MHXS majburiyatni qayd etishni talab qiladi, hatto rejalashtirilgan yoki shunga o'xshash faoliyatni amalga oshirishning belgilangan shakli bilan tuzilgan konstruktiv majburiyat mavjud bo'lsa ham. Bundan tashqari, MHXS bo'yicha majburiyatni hisob-kitob qilish bir necha jihatdan farq qiladi, majburiyat uchun xos bo'lgan joriy diskont stavkasidan foydalanish va daromadlar to'g'risidagi hisobotda foizlar xarajati sifatida chegirmaga qo'shilishi shular jumlasidandir. Majburiyat berilgan ta'rifga muvofiq qabul qilinganda, u darhol tan olinishi va buxgalteriya yozuvlariga kiritilishi kerak. Moliyaviy majburiyatlarni aniqlash va ularning alohida tarkibini moliyaviy hisobotda ifodalash uchun ular quyidagi kamida uchta mezon bo'yicha tasniflanadi:

1. Huquqiy asos bo'yicha, ya'ni kreditorning o'ziga tegishli bo'lgan miqdorni qaytarib olish uchun qonuniy huquqlarining mavjudligi yoki yo'qligi;

2. Shartlilik darajasiga qarab, ya'ni kelajakdagi noaniq hodisalar yuz berganda majburiyatlarning kelib chiqishi, kattaligi va muddatda bo'lishiga bog'liqligi;

3. Shakl yoki turi bo'yicha. Birinchi me'zon uchun quyidagi holatlarni ta'kidlash lozim:

a) Yuridik (huquqiy) majburiyatlar, shartnoma tuzishdan, qonunlardan hamda turli davolardan kelib chiqadigan;

b) Bevosita majburiyatlar, belgilangan biznes amaliyoti va boshqa sabablarga ko'ra o'z ixtiyori bilan olingan.

c) Yuridik majburiyatlar, biznes bitimi majburiy, kelishilgan va bir tomonlama majburiyatlarni birlashtirishidan kelib chiqadigan.

Respublikamizdagi amal qilayotgan me'yoriy hujjatlarda majburiyatlarning turlari bilan xalqaro standartlarda yoki amaliyotda qo'llaniladigan majburiyatlarning turlarini quyidagi jadvalda aks ettirdik. O'zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotni tayyorlash jarayonini jahon miqyosida takomillashtirish, dunyoning yetuk rivojlangan mamlakatlaridagi buxgalteriya hisobi va audit sohasiga oid ilg'or tajribalarini hamda Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari(MHXS)ni o'rganish va amaliyotga tadbiiq qilishni taqozo etmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotining taraqqiyoti va rivojida xo'jalik yurituvchi sub'ektlar majburiyatlari miqdorini kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar majburiyatlari ularning moliyaviy holatiga va to'lov qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli ularning darajasini aniqlash va qaytarish muddatlariga rioya qilish masalalari muhim sanaladi. Davlat sektori aktivlari va majburiyatlarini hisobga olish va boshqarish dunyo bo'ylab e'tiborni tobora ko'proq jalb qilmoqda. Bizning turli xil

davlat xizmatlarining narxi hatto qo'shnilarimizga qaraganda yuqoriroq. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi 2004 yilda milliy, mintaqaviy, mahalliy boshqaruv organlari va tegishli idoralar uchun davlat sektori uchun xalqaro buxgalteriya standartlarini (IPSAS) chiqargan. Buyuk Britaniyada va boshqa rivojlangan mamlakatlarda bu tashkilot moliyaviy hisobot, balans va boshqa hisobotlarni tayyorlaydilar. Dunyo miqyosida davlat aktivlarini ko'paytirish uchun soliq tushumlarini ko'paytirish bo'yicha yig'imga mavjud, ammo bizning soliq tushumimiz dunyodagi eng past ko'rsatkichlardan biridir. Xususiylashtirish va davlatning kamomadini va xo'jalik sub'ektlarining majburiyatlarini kamaytirish uchun zarar keltiradigan korxonalarini isloh qilish dolzarb muammolardan biridir.

№	O'zbekiston Respublikasida majburiyat turlar	Xalqaro standartda majburiyat turlar
1	Ta'minotchi va pudratchilarga to'lanadigan schotlar	Kreditlar bo'yicha qarzlar
2	Ajratilgan bo'linmalarga to'lanadigan schotlar	Qarz va kreditlash shartnomalari bo'yicha qarzlar
3	Muddati uzaytirilgan (kechiktirilgan) majburiyatlar	Berilgan va akseptlangan veksellar bo'yicha qarzlar
4	Olingan bo'naklar	Joylashtirilgan obligatsiyalar, Berilgan kafolatlar va boshqa shartli majburiyatlar bo'yicha qarzlar
5	Budjet, sug'urta va maqsadli davlat fondlariga to'lovlar	Moliyaviy ijara bo'yicha qarzdorlik
6	Ta'sisichilarga bo'lgan qarzlar	Tovar, ish va xizmatlar bo'yicha kafolat majburiyatlari
7	Xodimlar bilan ish haqi bo'yicha hisobkitoblar	Soliq majburiyatlari
8	Qisqa muddatli bank kreditlari va qarzlar -	----
9	Turli xil kreditorlarga qarzlar	

Buxgalteriya hisobining bugungi kun amaliyotidan kelib chiqib, xaridorlarning ichidan bir qismi o'z xarididan norozi bo'lishi va o'z pullarini qaytarib olishni xohlovchilar bo'lib chiqadi. Bunga muvofiq ravishda qaytarishlarning eng yaxshi baholangan summasi miqdorida rezerv yaratilishi shart. Rezervlarni tan olishda majburiyatlarning to'lanishidan qochib bo'lmaslik daliliga e'tibor qaratish kerak. Aynan ushbu dalilning mavjud emasligi quyidagi hollarda kelgusidagi xarajatlar bilan bog'liq rezerv yaratilishiga imkon bermaydi:

- ushbu xarajatlarni amalga oshirish uchun oddiy xohishning mavjudligi;
- kelgusidagi operatsion xarajatlarning kutilishi;
- aktivlarning qadrsizlanishi kutilishi.

Xulosa. Iqtisodiyotning hozirgi sharoitida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar ishlab chiqargan mahsulotini sotib berish sharti bilan qarzga bermasdan, oldindan to‘lov asosida sotsa yoki sotgan mahsulotlari uchun to‘lovlarni o‘z vaqtida undirib olsa, davlat budjeti oldidagi majburiyatlarini ham, ishchi va xizmatchilarga ish haqlari, rag‘batlantiruvchi pullarini ham o‘z vaqtida ijro etish imkoniyatini beradi, bu esa barqaror iqtisodiyot tizimini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Kovalyov V.V. Moliyaviy tahlil: usullari va tartiblari. -M.: "Moliya va statistika", 2011.
2. Sher I. Buxgalteriya hisobi va balansi: Per. u bilan. S.I.Zederbaum. -M.: "Iqtisodiy hayot", 2015 yil.
3. Galagan A.M. Kommunal xizmatlarni hisobga olish. – M. "Butun Rossiya" nashriyoti
4. Malaka oshirish kursi uchun tarqatma material: “Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS). O‘zbekiston auditorlar palatasi. Toshkent-2015. 335-garov.
5. O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobi Khisobi Milliy Standartlari Tuplami.– Toshkent: “NORMA”
6. Рашидов, Д. (2022). Ijtimoiy ehtiyojmand toifaga mansub shaxslarni transport korxonalarida ishga joylashtirish uchun ish o‘rinlarini zaxiralash.

BANKLARDA AUDIT SIFATI NAZORATINI TAKOMILLASHTIRISH

Hamraqulov Elyor Oybek o'g'li
O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya
Akademiyasi BHAN 23-27-guruh magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola bank sektoridagi audit sifatini nazorat qilishning muhim sohasiga kiradi. Mavjud adabiyotlar va metodologiyalarni o'rganish orqali u asosiy muammolarni aniqlaydi va banklarda audit sifatini yaxshilash strategiyasini taklif qiladi. Tadqiqot moliyaviy barqarorlikni, tartibga rioya qilishni va manfaatdor tomonlarning ishonchini ta'minlashda mustahkam sifat nazorati mexanizmlarining ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so‘zlar: audit sifatini nazorat qilish, bank muassasalari, moliyaviy barqarorlik, tartibga rioya qilish, manfaatdor tomonlarning ishonchi.

Audit sifatini nazorat qilish bank muassasalarida moliyaviy hisobotlarning yaxlitligi va ishonchliligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Global moliyaviy inqirozlar so'ng va oshirish normativ nazorati o'rtasida, samarali audit tartib ahamiyati overstated bo'lishi mumkin emas. Ushbu bo'limda banklarda audit sifatini nazorat qilishning ahamiyati haqida umumiy ma'lumot berilgan bo'lib,

uning moliyaviy barqarorlik, tartibga rioya qilish va manfaatdor tomonlarning ishonchiga ta'sirini ta'kidlaydi.

Ushbu bo'limda bank sektoridagi audit sifatini nazorat qilish bo'yicha mavjud adabiyotlar ko'rib chiqiladi. U umumiy muammolarni va eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash uchun turli xil tadqiqotlar, hisobotlar va me'yoriy asoslarni o'rganadi. O'rganilgan asosiy mavzular orasida firibgarlik va xatolarni aniqlashda auditorlarning roli, tartibga soluvchi o'zgarishlarning audit protseduralariga ta'siri va xavflarni kamaytirishda ichki nazorat tizimlarining samaradorligi kiradi.

Metodologiya bo'limida ushbu tadqiqot uchun qabul qilingan yondashuv ko'rsatilgan. Bu bank muassasalarida audit sifatini nazorat qilish bilan bog'liq ilmiy maqolalar, sanoat hisobotlari va me'yoriy ko'rsatmalarni har tomonlama ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Tahlil mavzuni yaxlit tushunishni ta'minlash uchun sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Banklarda audit sifatini nazorat qilishni takomillashtirish moliyaviy hisobotlarning aniqligi, ishonchliligi va yaxlitligini ta'minlash uchun juda muhimdir. Banklar amalga oshirishi mumkin bo'lgan ba'zi strategiyalar:

- Ishonchli ichki Audit funksiyasi: banklarda ichki audit funksiyasini kuchaytirish juda muhimdir. Bu auditorlik, xatarlarni boshqarish va muvofiqlik bo'yicha tajribaga ega bo'lgan maxsus mutaxassislar guruhiga ega bo'lishni o'z ichiga oladi.

- Mustaqil taftish qo'mitalari: banklar bankning kundalik operatsiyalarida bevosita ishtirok etmaydigan, tegishli tajribaga ega bo'lgan shaxslardan iborat mustaqil taftish qo'mitalarini tuzishlari kerak. Ushbu qo'mitalar audit jarayonini nazorat qiladi va mustaqillik va xolislikni ta'minlaydi.

- Aniq Audit siyosati va protseduralari: banklarda auditning ko'lami, maqsadlari va metodologiyasini aks ettiruvchi aniq belgilangan audit siyosati va protseduralari bo'lishi kerak. Ushbu siyosatlar muntazam ravishda ko'rib chiqilishi va yangilanishi kerak, bu qoidalar va sanoatning eng yaxshi amaliyotidagi o'zgarishlarni aks ettiradi.

- O'qitish va rivojlantirish: auditorlik xodimlariga malaka va bilimlarini oshirish uchun doimiy ravishda o'qitish va rivojlantirish dasturlari taqdim etilishi kerak. Bunga auditning yangi standartlari, qoidalari va yuzaga keladigan xatarlar bo'yicha treninglar kiradi.

- Texnologiyadan foydalanish: texnologiyadan foydalanish audit jarayonlarining samaradorligi va samaradorligini oshirishi mumkin. Banklar katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, naqshlarni aniqlash va anomaliyalarni yanada samarali aniqlash uchun ma'lumotlar tahlili, sun'iy intellekt va avtomatlashtirish vositalaridan foydalanishlari mumkin.

- Auditorlik xodimlarining rotatsiyasi: auditorlik xodimlari uchun rotatsiya siyosatini amalga oshirish xotirjamlik va mustaqillik muammolarini kamaytirishga yordam beradi. Xodimlarni bank tarkibidagi turli bo'limlarga yoki audit sohalariga aylantirish yangi istiqbollarni taqdim etishi va manfaatlar to'qnashuvi ehtimolini kamaytirishi mumkin.

- Tashqi sifat kafolati sharhlari: banklar audit jarayonlarining samaradorligini baholash va takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlash uchun mustaqil firmalar tomonidan muntazam ravishda tashqi sifat kafolati tekshiruvlaridan o'tishlari kerak.

- Kengaytirilgan hisobot va aloqa: auditorlar, menejment va direktorlar kengashi o'rtasidagi aloqa va hisobotlarni takomillashtirish juda muhimdir. Auditorlar asosiy topilmalar, xatarlar va tuzatish bo'yicha tavsiyalarni ta'kidlaydigan aniq va aniq hisobotlarni taqdim etishlari kerak.

- Tavakkalchilikka asoslangan yondashuv: auditga tavakkalchilikka asoslangan yondashuvni qo'llash audit resurslarini birinchi o'ringa qo'yishga va eng yuqori xavf sohalariga e'tibor qaratishga yordam beradi. Bu bank operatsiyalari doirasidagi xavflarni baholash va audit rejalarini mos ravishda sozlashni o'z ichiga oladi.

- Yaxlitlik madaniyati va axloqiy xulq-atvor: tashkilot ichida yaxlitlik va axloqiy xulq-atvor madaniyatini tarbiyalash audit sifatini nazorat qilish choralarning samaradorligini ta'minlash uchun muhimdir. Bunga tashkilotning barcha darajalarida shaffoflik, hisobdorlik va axloqiy me'yorlarga rioya qilishni targ'ib qilish kiradi.

Ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali banklar audit sifatini nazorat qilish jarayonlarini kuchaytirishi va moliyaviy hisobot amaliyotiga bo'lgan ishonchni kuchaytirishi mumkin.

Ushbu bo'limda natijalar chuqur muhokama qilinadi, turli xil topilmalar va ularning bank muassasalarida audit sifatini nazorat qilish natijalari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatadi. Muhokamaning asosiy mavzulariga audit protseduralarini takomillashtirishda texnologiyaning roli, murakkab moliyaviy vositalarni tekshirish bilan bog'liq muammolar va banklarda hisobdorlik va shaffoflik madaniyatini rivojlantirishning ahamiyati kiradi.

Xulosa va takliflar:

Maqola asosiy xulosalarni umumlashtirish va bank muassasalarida audit sifatini nazorat qilishni kuchaytirish bo'yicha tavsiyalar berish bilan yakunlanadi. Takliflar orasida auditning ilg'or usullarini qo'llash, ichki nazorat tizimlarini mustahkamlash va auditorlarning doimiy malakasini oshirishga ko'maklashish kiradi. Ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali banklar moliyaviy xatarlarga

chidamliligini oshirishi, tartibga rioya etilishini yaxshilashi va manfaatdor tomonlar o'rtasida katta ishonchni uyg'otishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ushbu maqolada bank muassasalarining barqarorligi va yaxlitligini ta'minlashda audit sifatini nazorat qilishning muhim ahamiyati ta'kidlangan. Belgilangan muammolarni hal qilish va taklif qilingan tavsiyalarni amalga oshirish orqali banklar auditorlik jarayonlarini kuchaytirishi va investorlar, regulyatorlar va keng moliyaviy hamjamiyatning ishonchini himoya qilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. On Audit Service: Law of the Republic of Azerbaijan of September 16, 1994
2. Bashkatov V. V., Minakov E. R., Sarkisova N. A. Basic Aspects of Accounting and Reporting of Financial. Vestnik Altaiskoi akademii ekonomiki i prava. 2020; 8: 19–24. (In Russ.)
3. Vorona M. R., Oleinik M. A. Perekhod na mezhdunarodnye standarty audita v Rossii [Transition to International Auditing Standards in Russia]. Problemy i perspektivy razvitiya ekonomicheskogo kontrolya i audita v Rossii. Proc. VIII All-Russ. scientific and practical conference of young scientists. 2019. Pp. 10–15. (In Russ.)
4. Likhtarova O. V. Problem Recognition and Presentation of Financial Instruments in the Russian Corporate Reporting Companies // Economics and Innovations Management. 2020: 8. P. 5–9. (In Russ.)
5. Loschenko E. V., Dashkevich P. M., Kazantsev L. V. Automated Control Systems: Opportunities, Comparison, Development Prospects // System Analysis & Mathematical Modeling. 2020. V. 2. No. 1. Pp. 54–62. (In Russ.)
6. Morozova A. A., Kirilina E. V. Problemy i neobkhodimost primeneniya mezhdunarodnykh standartov v Rossii [Problems and the Necessity of Application of International Standards in Russia]. V mire nauchnykh otkrytii. 2019. V. IV, part 2. Pp. 226–228. (In Russ.)
7. Rozhnova O.V. Harmonization of Accounting, Auditing and Analysis in a Digital Economy. Accounting. Analysis. Auditing. 2018; 5(3): 16–23. (In Russ.)
8. Hayali A., Dinc Y., Sarili S., Dizman A.C., Gundogdu A. Importance of the Internet Control System in Banking Sector: Evidence from Turkey. Available at: <https://www.lcbrarchives.com/media/files/13fec27.pdf> (accessed 12.05.2021)

**ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧАЩИХСЯ КАК
РАЗВИВАЮЩАЯСЯ ДЕФИНИЦИЯ В ПРОЦЕССЕ ЧТЕНИЯ***Буранова Н.Ш.**Докторант 2 курса НамГУ*

Исследовательская деятельность школьников является одной из наиболее важных педагогических проблем, требующих современного подхода, основывающегося на фундаментальных высказываниях мыслителей древности и Востока, современных учёных, изучающих этот вопрос.

В одном из выступлений Ш.М. Мирзиёев отметил: «Действительно, если мы изменим образование, образование изменит человека. Если изменится человек, изменится и всё наше общество. Поэтому особое внимание мы уделяем совершенствованию непрерывного образования, воспитанию детей гармонично развитыми личностями, подготовке высококвалифицированных педагогических кадров».

Видные мыслители неоднократно отмечали значимость чтения. В частности, Низами Гянджеви, отмечал, что для формирования его творчества ему пришлось прочесть огромное количество литературы. М. Горький за лучшие качества в себе выражал свою признательность книге. Всё это говорит о том, что развитие у подрастающего поколения навыков чтения и исследовательской деятельности не может быть оставлено без внимания.

Эта ведущая идея нашла отражение в просветительских работах мыслителей Востока. Гносеологические воззрения Хорезми, Кинди, Фараби, Беруни, ибн Сины и других состоят в анализе предмета и источников познания.

В отношении исследовательского обучения в трудах Яна Амоса Коменского прослеживается интерес к изучаемому объекту: он настаивал на необходимости чувственного познания в обучении.

Дж. Локк, исходя из своих взглядов на исследовательское обучение, призывает обучать ребёнка радостно, опираясь на его интересы и любознательность.

Американский педагог Д. Дьюи (1859-1952) считал иначе. По его мнению, «в поиске ответов на вопросы, что и как читать, необходимо давать свободу ученику и учитывать его пожелания, чтобы ученик мог активно управлять своей деятельностью, своей судьбой, своей жизнью».

Песталоцци понимал исследование как познание: «Познание начинается с чувственного восприятия и восходит путем переработки представлений к идеям, которые существуют в сознании человека как образующие силы».

Ж.Ж. Руссо создал оригинальную методику получения знаний о природе, основанную на самостоятельной исследовательской деятельности. В своей книге «Эмиль» он постоянно ставит главного героя в положения исследователя, открывающего научные истины.

Дальнейшее развитие эти идеи получили в работах немецкого ученого и педагога Ф. В. А. Дистервега. Сторонник идей развивающего обучения, он так формулирует требования к работе учителя: «побуждать самостоятельно исследовать истины, активизировать его познавательные силы с тем, чтобы указанные способности могли развиваться для усвоения и «поисков истины».

Идеи исследовательского обучения находили своих сторонников и в среде ярких представителей просветительской педагогики России XVIII века. Среди них Федор Степанович Салтыков, Иван Тихонович Посошков, Феофан Прокопович, Василий Никитич Татищев. Они считали главным обучение учащихся живому познанию действительности через непосредственное соприкосновение с миром.

Тема исследовательской деятельности в процессе обучения нашла своё развитие и отражение в педагогической деятельности Л.Н. Толстого. Он так понимал исследовательскую деятельность: «Знание только тогда становится знанием, когда оно приобретено усилиями своей мысли, а не памятью».

В настоящее время учёными Узбекистана такими как У.И. Иноятов, С.Т. Тургунов, Л.Т. Ахмедова, С.С. Магдиева, Е.А. Лагай, Н.Н. Азизходжаева, Э.Р. Юзликаев, С.А. Мадьярова, Э.Э. Янбарисова, И. Нармуратов, Х. Абдуллаев и др. осуществляется комплекс наукоёмких психолого-педагогических работ по исследовательской деятельности учеников в процессе чтения.

В частности, педагоги С.С. Магдиева, Е.А. Лагай предлагают такую модель исследовательского метода: «Исследовательский метод предполагает организацию учителем поисковой творческой деятельности учащихся путём постановки новых для них проблем и проблемных задач».

У.И. Иноятов полагает, что исследовательская деятельность учащихся является высшей ступенью компетентного подхода в обучении на различных уровнях образования.

Исходя из вышеизложенного, мы пришли к выводу, что исследовательская деятельность учащихся – это способность мыслить самостоятельно, что-то изобретать самому, находить пути решения поставленных задач, в нашем случае, на уроках внеклассного чтения.

Литература

1. Дворцов А.Т. Жан Жак Руссо / А.Т. Дворцов. – М.: Наука, 1980. – 112 с.

2. Иноятгов У.И., Ходжаев Б. Умумтаълимий компетенцияларни лойиҳалаштиришнинг концептуал асослари // Халқ таълими илмий-методик журнали, 2016. – No2. – Б.8.
3. Магдиева С.С., Лагай Е.А. Современные педагогические технологии на уроках русского языка и литературы. - Т.: Ilm ziyo zakovat. – 2021, 245 стр., с.29
4. Цибизова, Т. Ю. Концептуальные основания исследовательской деятельности обучающихся в системе непрерывного образования: дис. д-ра пед. наук. — Москва, 2013. – 431 с

IQTISODIY SIYOSATNING RIVOJLANISHIDA PUL-KREDIT SIYOSATINING AHAMIYATI

Ikramov Elyor Baxramovich
Bank moliya akademiyasi tinglovchisi
+99897 731-33-00

Annontatsiya. Mazkur maqolada pul-kredit siyosatining o'ziga xos xususiyatlari, uning amaldagi muammolari va ularni hal qilish yo'llari, ushbu siyosatning vositalari, moliyaviy tizimning rivojlanishi va boshqa ko'plab muhim masalalar bilan birga O'zbekistonda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda pul-kredit siyosatining imkoniyatlari keng o'rganiladi.

Kalit so'zlar: moliyaviy barqarorlik, davlat moliyasi, pul kredit siyosati, pul muomolasi, banklar, foiz stavkalari, inflatsiya.

Katta miqdordagi kapital oqimi bo'lgan taqdirda, markaziy bank pul massasini qisqartirish uchun qisqaruvchi pul-kredit siyosatini amalga oshirishi mumkin. Aksincha, kapitalning katta oqimi bo'lsa, markaziy bank pul massasini oshirish uchun ekspansion pul-kredit siyosatini olib borishi mumkin. Pul massasining qisqarishi yoki kengayishi ichki foiz stavkalarining oshishi yoki pasayishiga olib keladi. Bundan tashqari, bu o'zgarishlar foiz stavkalaridagi farqlarni oshiradi yoki kamaytiradi, bu esa o'z navbatida xorijiy kapitalning kirib kelishini ham, chiqib ketishini ham rag'batlantiradi. Bu holat pul-kredit siyosatining samaradorligini pasaytirishi mumkin. Kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining yuqori harakatchanligi markaziy bankni pul-kredit siyosatini mustaqil olib borishga qodir emasligiga olib keladi. Shu bilan birga, kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining harakatchanligi valyuta kursi rejimiga va mamlakat amal qiladigan valyuta rejimiga bog'liq.

Shunday qilib, valyuta kursi rejimi va valyuta rejimini tanlash, shuningdek, pul-kredit siyosatini amalga oshirishning mustaqilligi pul-kredit sektoridagi

tadqiqotlar e'tiborini qaratgan uchta strategik masaladir. Umuman olganda, agar mamlakatda qat'iy valyuta kursi tizimi mavjud bo'lsa va chet el kapitalining kirib kelishi/chiqishi bo'lsa, pul-kredit siyosati baribir valyuta kursini oldindan belgilangan darajada ushlab turishga qaratilgan bo'lishi kerak. Shuni hisobga olgan holda, pul-kredit siyosatini o'z-o'zidan amalga oshirish qiyin, chunki pul-kredit siyosati kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishi natijasida kelib chiqadigan pul massasini o'zlashtirishga yoki ko'paytirishga qaratilgan bo'ladi. Boshqa tomondan, agar mamlakat suzuvchi valyuta kursi tizimidan foydalansa, uning pul-kredit siyosati valyuta kursini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan emas, shuning uchun pul-kredit siyosatini mustaqil ravishda olib borish mumkin.

Nazorat qilinadigan valyuta kursi rejimi sharoitida kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining harakatchanligi pasayish tendentsiyasiga ega bo'lib, bu pul-kredit siyosatini mustaqil amalga oshirishga yordam beradi. Buning sababi shundaki, markaziy bank kapitalning kirib kelishi va chiqishi natijasida kelib chiqadigan pul massasini kengaytirish yoki qisqartirishga muhtoj emas. Ayni paytda, agar erkin valyuta tizimi qo'llanilsa, kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishining harakatchanligi ortadi. Natijada, markaziy bank kapitalning kirib kelishi va chiqib ketishi natijasida kelib chiqadigan pul massasi miqdorini oshirish yoki kamaytirishga to'g'ri keladi. Shunday qilib, u pul-kredit siyosatini amalga oshirishning mustaqilligini xavf ostiga qo'yishi mumkin. Moliyaviy barqarorlik va uni tahlil qilish markaziy banklar hamda moliya tizimini tartibga soluvchi organlarning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Bank sektori O'zbekiston moliya tizimining eng muhim bo'g'ini bo'lganligi sababli, uning barqarorligini ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy vazifalari sirasiga kiradi. Markaziy bank bank tizimidagi o'zgarishlarni kuzatib boradi va baholaydi, shuningdek, tizimli xavflar to'planishini kamaytirish va bank tizimining barqarorligini ta'minlash choralarini ko'rib boradi. Markaziy bank yiliga ikki marta Moliyaviy barqarorlik sharhini chop etadi, unda bank tizimining barqarorligi, makromoliyaviy zaiflik va xatarlar tahlil qilinadi va baholanadi. Ushbu sharhni chop etishdan ko'zlangan asosiy maqsad – jamoatchilik xabardorligini hamda bu sohada Markaziy bankning shaffofligi va hisobdorligini oshirishdan iborat.

Pul-kredit siyosati markaziy banklar tomonidan iqtisodiy barqarorlikka erishish

uchun foydalaniladigan muhim vositadir. Bu siyosat iqtisodiyotdagi pul va kredit taklifiga ta'sir ko'rsatishga mo'ljallangan, bu esa, o'z navbatida, foiz stavkalari, inflyatsiya va iqtisodiy o'sishga ta'sir qiladi.

Mamlakat “sog‘lom” iqtisodiyotining eng samarali ko‘rsatkichi uning moliyaviy holatidir. Zero, moliya tizimi nafaqat iqtisodiyotda zarur o‘zaro bog‘lanishlarni ta‘minlaydi, balki makroiqtisodiy tartibga solishning eng samarali dastaklaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham har bir davlatning ijro etuvchi hokimiyatining faoliyati jahon moliya bozorlari beqarorligi sharoitida ham moliya-kredit tizimi va umuman moliyaviy ahvoning barqarorligini ta‘minlashga qaratilgan.

Hozirgi kunda kun tartibida davlat moliyasining barqaror rivojlanishi masalalari ko‘proq ko‘tarilmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri shundaki, postindustrial jamiyat, globallashuv va jahon bozorining rivojlanishi davrida milliy iqtisodiyot murakkab dinamik tizimni tashkil etuvchi juda ko‘p sonli omillar ta‘sirida qolmoqda. O‘z o‘rnida, davlat moliyasini barqarorligini ta‘minlashda pul-kredit siyosati mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Bu siyosat, mamlakatning moliyaviy tizimini rivojlantirish, moliyaviy iste‘molni boshqarish, yangi ish o‘rinlari yaratish va boshqa ko‘plab maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni ta‘minlashda yordam beradi.

Pul-kredit siyosatining mazmun mohiyati uning davlatning iqtisodiy xulq-atvorini belgilab berishidadir, u nafaqat mamlakatdagi aholi farovonligiga, balki davlatning jahon miqyosidagi o‘rniga, uning iqtisodiy va milliy xavfsizligiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Davlatning iqtisodiy xavfsizligi mamlakat iqtisodiyotining turli tahdidlardan himoyalanih darajasini belgilaydi. Ushbu tahdidlarning amalga oshirilishi milliy iqtisodiyotning normal ishlashini buzishi, davlatning iqtisodiy manfaatlariga zarar yetkazishi, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi, shuningdek, davlatning boshqa davlatlar, birlashmalar va xalqaro iqtisodiy tashkilotlar bilan iqtisodiy o‘zaro hamkorligini murakkablashtirishi mumkin. Shunga ko‘ra, pul-kredit siyosati iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish quroli sifatida davlatning iqtisodiy xavfsizlik tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ushbu holat pul-kredit siyosati va iqtisodiy xavfsizlik tizimi – davlat moliyasining barqaror rivojlanishini o‘rganishning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Milliy valyuta kursini shakllantirishning bozor tamoyillarini joriy etgan holda ichki valyuta bozorini bosqichma-bosqich liberallashtirish borasidagi amaliy qadamlar bu yo‘nalishdagi asosiy qarorlardan biri bo‘ldi. Valyuta kursining butunlay yangi tartibi, o‘z navbatida, Markaziy bankning asosiy e‘tibori va sa‘y-harakatlarini faqat ichki bozorda narxlar barqarorligini ta‘minlashga qaratib, pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish uchun zarur zamin yaratadi.

Monetar siyosat tushunchasi inglizcha sanaladi aslida. Bizda esa pul-kredit siyosati deb talqin qilinadi. Pul-kredit siyosati — pul-kredit organlarining

makroiqtisodiy siyosati, pul bozori shart-sharoitlari (qisqa muddatli foiz stavkasi, nominal valyuta kursi yoki joriy likvidlik darajasi) orqali yalpi talabni boshqarishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Bank sektorining yakuniy kombinatsiyasiga erishish, jumladan, narxlar barqarorligi, barqaror ayriboshlash kursini saqlab qolish, moliyaviy jihatdan ham barqarorlik va muvozanatli iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish hamdir.

Pul-kredit siyosati bevosita va bilvosita vositalar orqali amalga oshiriladi:

1. Bevosita vositalar — moliyaviy institutlardagi moliyaviy aktivlar narxлари (foiz stavkalari)ni yoki ular hajmini to'g'ridan to'g'ri boshqarish orqali olib boriladi. Markaziy bank tomonidan tijorat banklaridagi mavjud depozit ko'rinishidagi pullarni hamda ular tomonidan beriladigan kreditlar narxлари va hajmini ham nazoratda tutadi.

2. Bilvosita vositalar — Markaziy bank tomonidan moliyaviy institutlar resurslarita bozor mexanizmlari (majburiy zahira talablari, ochiq bozordagi operatsiyalar, tijorat banklarini qayta moliyalash va Markaziy bankning hisob stavkasi, tijorat banklaridan depozitlarni qabul qilish va boshqalar) orqali iqtisodiyotdagi pul massasiga ta'sir etadi.

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki bugungi kunda iqtisodiyot jadal rivojlanib borayotgan bir vaqtida 2017 yilda boshlangan iqtisodiyotni liberallashtirish va bozor mexanizmlari rolini oshirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichi o'rta muddatli istiqbolda bank tizimi va pul-kredit siyosatini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi. Ushbu yo'nalishdagi muhim qarorlardan biri milliy valyuta almashuv kursining bozor mexanizmlari asosida shakllanish tamoyillarini joriy etish orqali ichki valyuta bozorini bosqichma-bosqich liberallashtirilishi bilan bog'liq amaliy qadamlar bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. A.V.Vahobov., T.S.Malikov.Moliya. «NOSHIR».Toshkent-2012. 636-
2. Mayexl N., Monetar siyosatni qo'llash:Rivojlanayotgan monetary rejimlarga ega mamlakatlardagi operatsion masalalar(XVF).
3. <https://cbu.uz/uz/monetary-policy/concept/>
4. https://banki.ru/wikibank/denejno-kreditnaya_politika/

**YANGILANAYOTGAN JAMIYAT MA'NAVIY TARAQQIYOTIDA
XOTIN-QIZLAR FAOLLIGI**

Qahhorova Nodiraxon Mirzapayasovna
Toshkent tibbiyot akademiyasi tyuteri.

Har qanday mamlakat taraqqiyoti, jumldan, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi bevosita xotin-qizlarning ilmi, ma'naviyatli va ma'rifatli bo'lishlari bilan chambarchas bog'liq. Kishilik jamiyati ijtimoiy jarayonlar ta'sirida rivojlanib kelmoqda. Jamiyatdagi barqaror munosabatlarni saqlab turish uchun davlat tomonidan o'rnatilgan qonun-qoidalar amalda o'z tasdig'ini topishi zarur. Ijtimoiylashtirishning asosiy institutlari sirasiga oila, maktab, tengdoshlar guruhi, atrofdagilar, jumladan qo'shnichilik munosabatlari, ota-ona, do'stlar va boshqalar kiradi. Umuman olganda, tegishli madaniy-me'yoriy andozalarni o'zlashtirish, qabul qilish va ifodalash jarayoni sodir bo'ladigan muhitdir. Ijtimoiylashuv jarayonlarini shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar borki, ular aynan sodir bo'layotgan jarayonlarni qay yo'sinda borishi va istiqboldagi rejalarini belgilab beradi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng Respublikada qisqa davr ichida juda ko'p sifat o'zgarishlari sodir bo'ldiki, bular iqtisodda, ijtimoiy jarayonlarda va ayniqsa, xotin-qizlarning jamiyat va oiladagi mavqeyida o'z ifodasini topdi. O'zbekistondagi yangi siyosiy tizimda shaxs va davlatning o'zaro munosabatlariga ustuvorlik berilib, ular bir-biri bilan huquq va majburiyatlar vositasida chambarchas bog'liq. Ijtimoiysiyosiy va huquqiy munosabatlarni mutanosiblashtirishning asosiy mexanizmi budemokratiya, O'zbekiston hududida istiqomat qilayotgan barcha aholining huquqlarini kafolatlariga qaratilgan. Xususan, 1999-yil 14-apreldagi 760-I-sonli "Xotin-qizlarga qo'shimcha imtiyozlar to'g'risidagi" O'zbekiston Respublikasi Qonuni, 2003 yil 29-avgust "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risidagi" Qonunning 22-moddasi, shuningdek, 1995-yil 2-mart PF-1084-sonli "O'zbekiston Respublikasining davlat va ijtimoiy qurilishida xotin-qizlar rolini oshirish choralari to'g'risida" Prezident Farmoni, 2010-yil 30-sentabrdagi PF4245-sonli "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xotin-qizlarning ijtimoiy muhofazasini kuchaytirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" hamda 2004- yil 25-may PF-3434-sonli "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llabquvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" farmonlarida xotin-qizlar huquqlarining ta'minlanishi, ularning jamiyat siyosiy va madaniy qatlamidagi ishtiroki, ayollar huquqlari kamsitilishiga qarshi ko'riladigan chora-tadbirlar mustaqilligimizning ilk yillaridanoq o'z samarasini ko'rsatdi. Bu

islohotlar so'nggi yillarda O'zbekistonda onalik va bolalikni muhofaza qilish, ayollarning jamiyatdagi mavqeyini oshirish, oilani mustahkamlash borasida bir qator muhim qarorlar: 2018- yil 2-fevral PF- 5325-son "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2004- yil 25-may PF3434-sonli "O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmon va boshqa normativhuquqiy hujjatlar qabul qilinganligi bilan diqqatga sazovordir. Yurtimizda olib borilayotgan bu kabi islohotlar xotin-qizlar va erkaklar teng huquqliligi, jamiyatning asosiy bo'g'ini bo'lgan oilani mustahkamlash, ayniqsa, nikohning barqaror bo'lishi, onalik va bolalikni muhofaza qilish, farzand tarbiyasida ota-onaning huquq va majburiyatlari nafaqat O'zbekiston Respublikasi balki, Markaziy Osiyo mintaqasi davlatlari siyosatining o'ziga xos jihati sifatida qaraladi. Mustaqillikdan keyingi islohotlar natijasi o'laroq, O'zbekiston Markaziy Osiyo davlatlari ichida birinchilardan bo'lib, Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Xotin-qizlar huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya" (The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women) ga qo'shildi.

1995-yilda "Tinchlik, taraqqiyot va tenglik" shiori ostida Pekin shahrida o'tkazilgan Butunjahon xotin-qizlarining konferensiyasida mamlakatimiz xotin-qizlari vakillari ishtirok etib, xotin-qizlar ahvolini yaxshilashga qaratilgan Pekin deklaratsiyasi platformasi (dastur) ga qo'shildi. Xotin-qizlar teng huquqliligi va gender masalalarining iqtisodiy hayot bilan uzviy bog'liqligini BMT Bosh Assambleyasining 2000-yil iyun oyidagi "Ayollar 2000: Gender tenglik, rivojlanish va jahon XXI asrda" maxsus sessiyasiga tayyorgarlik chog'ida Jahon banki tomonidan o'tkazilgan tadqiqot doirasida ham isbotlab berilgan. Xususan, O'zbekistonda ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi jihatidan barcha mehnat resurslarining 48% tashkil etadi. 2019-yil holatiga ko'ra Markaziy Osiyoda mamlakatlarida siyosiy sohadagi ishtiroki parlamentdagi o'rinlari bo'yicha Tojikiston eng past ko'rsatkich- 14,7% ni tashkil qiladi.4 Qozog'iston- 23%, Qirg'iziston- 23% bilan farqlanadi. Bu ko'rsatkich O'zbekiston Oliy Majlis Qonunchilik palatasi tarkibida 22%, Senatda 15% ni ayollar tashkil etadi. Bu ko'rsatkichlar bugungi kunda ijobiy tomonga o'zgarib xususan, O'zbekistonda Qonunchilik palatasida 32%, Senatda 25%ga ko'tarilgan5 . Shunga doir islohotlar natijalari jamiyatda hukm suryotgan farovonlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 17-avgustdagi "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi qonuni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini rivojlantirish to'g'risida"gi PF5325 sonli Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2019-yil 7-martdagi "Xotin-qizlarning mehnat huquqlari kafolatlarini yanada kuchaytirish va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlashga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni
4. Saidov A.X. Inson huquqlari bo'yicha xalqaro shartnomalar. – T.: Adolat. 2004.
- A. Saidov. "Ayollar huquqlari bo'yicha bo'yicha xalqaro va milliy qonun hujjatlari rivojlanishining asosiy yo'nalishlari", T.:1999 y. b-82
5. Tansiqboyeva G. Ayollarning diskriminatsiya qilinishini bartaraf etish – ularning amaldagi tengligining zaruriy sharti//Ayol huquqi va erkinliklari. – T.: Adolat, 2002.

QISHLOQ HUDUDLARIDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI BANDLIKNI OSHIRISHNING ILMIY- NAZARIY ASOSLARI

Marasulov Sardorbek Muxammadmurod o'g'li
Toshkent davlat agrar universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali bandlikni oshirishning ilmiy-nazariy asoslari bo'yicha qabul qilingan qarorlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashning bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Tayanch so'zlar: bandlik, tadbirkorlik, kichik biznes, huquqiy asoslar, qishloq, hudud, ustuvor yo'nalishlar, bozor mexanizmlari.

Bugungi kunda jahon amaliyotida tobora keng o'rin egallab borayotgan tadbirkorlik shakllaridan biri oilaviy biznes, ya'ni oilaviy tadbirkorlik bo'lib, unga umumiy holda quyidagicha ta'rif berilgan: «Oilaviy biznes – bir oila yoki oilaviy aloqalar bilan bog'langan kishilar guruhi tomonidan mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishni tashkil etish, uning faoliyatini rivojlantirish, samaradorligini oshirish va faoliyatga rahbarlik qilish». Jahon iqtisodiyotida oilaviy biznesning mazmuni va ahamiyatiga oid amalga oshirilgan tadqiqotlar uni ikki turini ajratish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi.

Birinchi turdagi oilaviy biznes – bu oila a’zolari va yaqin qarindoshlar bilan birgalikda tashkil etilgan va yuritilayotgan tadbirkorlik faoliyati bo‘lib, ularning muvaffaqiyati va amal qilish davomiyligi ko‘plab omillar (bozor kon’yunkturasi, korxonaning moliyaviy holati, oila a’zolari va qarindoshlar o‘rtasidagi hamjihatlik va boshq.)ga bog‘liq. Ayniqsa, turli iqtisodiy beqarorliklar sharoitida bunday oilaviy biznesning o‘z faoliyatini tugatish xavfi kuchayadi. Biroq, o‘z faoliyatini to‘xtatgan biznes-sub’ektlar o‘rnini yana boshqa yangi biznes- sub’ektlar to‘ldirib boraveradi. Ikkinchi turdagi oilaviy biznes o‘z mazmuniga ko‘ra «ramziy» ma’nodagi oilaviy biznes hisoblanadi. Ya’ni, u haqiqatan ham qachonlardir muayyan oila a’zolari tomonidan tashkil etilgan va yuritilgan bo‘lib, biroq, keyinchalik mol-mulki kengayishi bilan, biznesning boshqa tashkiliy- huquqiy shakllariga (masalan, konsern, korporatsiya va h.k.) o‘tadi. Ushbu turdagi biznes odatda yollanma boshqaruvchilar tomonidan boshqariladi, biznesning dastlabki ta’sischilarining avlodlari esa ma’lum darajada mulkiy egalik huquqini saqlab qoladi.

Hozirgi sharoitda oilaviy biznesni tashkil etishning asosiy sabablari sifatida quyidagi asosiy jihatlarni ko‘rsatish mumkin: oila a’zolarining faoliyat yuritayotgan korxonadagi ish o‘rnini yo‘qotishi natijasida u o‘z oila a’zolari bilan birgalikda tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yishi; oila boshlig‘ining o‘z ishini ochishi va unga oila a’zolarini ham jalb etishi; oila a’zolarining o‘zaro hamkorligi va sherikligidagi shartnoma asosida tashkil etilishi. Albatta, bu kabi sabablar juda ko‘p va turlicha bo‘lishi mumkin. Ularning barchasi oilaviy biznesning tashkil etilish holati va darajasiga turlicha ta’sir ko‘rsatadi.

Oilaviy tadbirkorlikning jamiyat a’zolari iqtisodiy manfaatlarini to‘la va samarali ro‘yobga chiqara olishi darajasini ta’minlovchi afzalliklari tadqiq etilib, ulardan asosiylari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin bo‘ladi:

oila a’zolari o‘rtasida biznes uchun zarur bo‘lgan eng muhim belgi va tamoyillarning yaqqol mavjudligi;

oila a’zolarini umumiy maqsad yo‘lida birlashtirishning nisbatan qulayligi va yengilligi;

tadbirkorlik daromadini oshirish orqali oila byudjetini oshirishga intilish;

faoliyat ishtirokchilari o‘rtasida ochiqlikning mavjudligi tufayli biznes rejalarini uzoq muddatlar uchun oldindan belgilab olish;

bolalarni o‘rta maktab yoshidan biznes faoliyati sirlari bilan tanishib borishga o‘rgatish;

oilaviy biznesni meros qoldirish imkoniyati orqali avlodlarning kelajagini ta’minlash.

Milliy iqtisodiyotda amal qilayotgan tadbirkorlik shakllarini maqsadga muvofiq ravishda tartibga solish hamda rivojlantirish uchun har bir muayyan shaklning tarkib topish tamoyillarini o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanish va uni rivojlantirishning o'ziga xos shakli sifatida oilaviy tadbirkorlikning tarkib topishi va amal qilishi jarayonining asosiy tamoyillarini keltirib o'tamiz (1.1-rasm). Ushbu rasmda oilaviy tadbirkorlikning tarkib topish tamoyillaridan ko'rinadiki, tadbirkorlikning mazkur shakli zamonaviy xo'jalik yuritish nuqtai-nazaridan o'zining samaradorligi hamda o'z ishtirokchilari manfaatlarini to'liq qamrab olishi bilan ajralib turadi.

Shuningdek, oilaviy tadbirkorlikning iqtisodiy tabiatini ochib berish maqsadida uning rivojlanishga ta'sir ko'rsatuvchi quyidagi omillar aniqlandi:

- oilaviy biznes me'yoriy-huquqiy asosining takomillashtirilishi;
- oilaviy tadbirkorlik infratuzilmasining yaratilishi;
- faoliyatni turli iqtisodiy dastaklar orqali rag'batlantirish;
- oila institutining mavqeini mustahkamlash.

Oilaviy tadbirkorlik – jahonda ilgari mavjud bo'lib kelayotgan biznes-institutlardan biri. U jahonning ko'plab rivojlangan mamlakatlari iqtisodiyotida belgilovchi rol o'ynaydi. Mazkur mamlakatlar amaliyoti shuni ko'rsatadiki, katta biznes oilaviy kompaniyalardan boshlanadi. Mustahkam oilalarda oilaviy tadbirkorlik ko'p tarmoqli korporatsiyalarga o'sib o'tishi borasida ko'plab misollar mavjud. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilaviy biznes faoliyati uchun ahamiyatli darajadagi beqarorlik ham xos. Jumladan, «statistik ma'lumotlarga ko'ra, oilaviy biznes o'zining uchinchi avlodiga kelib 95 foiz holatda tugab ketadi». Buning asosiy sabablari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

muayyan vaqt davomida oila a'zolari tarkibining o'zgarishi, buning natijasida qarindoshlik aloqalarining susayib borishi;

biznes tarkibiga qo'shiladigan yangi ishtirokchilarning ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish muammolariga nisbatan qarashlaridagi farqlarning kuchayib borishi;

biznesning kengayishi natijasida uning ishtirokchilarining ko'payishi va buning oqibatida ixtiloflarning kuchayishi va h.k.

Biroq, bu davrga kelib ishlab chiqarishni tashkil etishning mazkur shakli o'z egalariga yetarli miqdordagi kapitalni jamg'arish imkonini beradi.

Oilaviy tadbirkorlikning rivojlanishida o'ziga xos tendensiyalar ro'y beradi. Jumladan, oilaviy biznes rivojlanib borgan sari, qarindosh- boshqaruvchilardan ayrilib boradi va professional top-menejrlarni yollab boradi. Ular raqobatbardosh kompaniyani samaraliroq boshqaradilar. Qarindoshlarning o'zi kuzatuvchilik va

tuzatishlar kiritib turish funksiyalarini bajaradilar. Jahon tajribasiga ko'ra, top-menejerlar oilaviy biznesning qiymatini ahamiyatli darajada oshirib beradilar, biroq ayni paytda uning ma'lum ulushi boshqaruvchilarning o'ziga ham tegishli bo'ladi.

Xalqaro miqyosdagi yuqori texnologiyali rivojlangan kompaniyalar tajribasidan ko'rish mumkinki, ular oilaviy biznes shaklida tashkil topgan bo'lsada, endilikda ularning asoschilariga ma'lum foizlargina tegishli xolos. Biroq, bu – gigant korporatsiyalarning ulushi hisoblanadi. Boshqacha aytganda, «har bir oila ham jadal rivojlanayotgan biznesni o'z qo'lida tutib tura olmaydi, biroq, bu endi umumiy muammo bo'lib, oilaviy korxonaning boshqa korxonalar singari bu muammodan qochib qutilishi qiyin» .

Bugungi kun jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, uzoq yillar davomida oilaviy biznesning ijobiy tomonlari uning kamchilik yoki salbiy tomonlaridan yaqqol ustunlikni ko'rsatib kelmoqda. Aynan shu tufayli bugungi kunda oilaviy korxonalarining iqtisodiyotdagi ulushi dunyo bo'yicha o'rtacha 70% ni, shu jumladan, Hindistonda – 95%, Finlyandiyada – 94%, AQShda – 80%, Germaniya – 36%, Fransiya – 30% ni tashkil etmoqda.

Oilaviy tadbirkorlikning muhim shakli sifatida tarixan ancha uzoq davrdan boshlab amal qilib keladi. ««Oilaviy biznes» jurnali faoliyat muddati 200 yildan ortiq bo'lgan bir necha yuzlab oilaviy kompaniyalar ro'yxatini sanab o'tgan» . Shu bilan birga oilaviy biznes tadbirkorlikning nisbatan keng tarqalgan shakli bo'lib ham hisoblanadi. Tadqiqotchilar «G'arbdagi kichik korxonalarining 68%ni aynan oilaviy korxonalar tashkil etishini aniqladilar» .

Hozirda oilaviy biznesning jahon mamlakatlari iqtisodiyotidagi ahamiyati tobora oshib bormoqda. Umuman, ko'pchilik xorij mamlakatlari iqtisodiyotida oilaviy biznesning o'rni va hissasi juda salmoqli. Jumladan, bugungi kunda «jahondagi taniqli oilaviy biznes vakillari sifatida Rotshildlar – bankirlar oilasi (Fransiya), Opel – avtomobilsozlik (Germaniya), Sharl Tisso – Tissot soatlari, shuningdek, Oral-B, Siemens, Adidas, Samsung Electronics va boshqa kompaniyalarni misol qilib keltirish mumkin» .

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlikni tashkil etishda biznes-hamkorlar yoki unda ishlashni xohlovchilar asosan qarindoshlardan tarkib topishiga qaramasdan, ularni tanlashga juda katta ehtiyotkorlik va mas'uliyat bilan yondashiladi. Shunisi e'tiborliki, «ayrim xorijiy oilaviy kompaniyalarda oilaviy biznesga kirishdan oldin qarindoshlardan 10-15 yil boshqa kompaniyalarda ishlab kelishni talab qilinadi» .

Xulosa qilib aytganda, qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning huquqiy asoslarini takomillashuvi kichik biznesni rivojlanishi va

tadbirkorlikni yanada barqaror o‘shirish sur‘atlariga ega bo‘lishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-maydagi «Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida»gi O‘RQ-328-son Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-yanvardagi “Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida aholining biznes tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashni yangi bosqichga olib chiqishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-39-son qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-martdagi “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4231-son qarori.
4. D.S.Qosimova “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik” Darslik. Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi nashriyoti. Toshkent-2020.: 328 bet.
5. <https://www.stat.uz/>.

YANGI O‘ZBEKISTON FUQAROLIK JAMIYATI TARAQQIYOTIDA MA’NAVIY-MA’RIFIY FAOLIYATNING O‘RNI

Ravshanova Gulxayo Abdikaxarovna
TIQXMMIMTU Gumanitar fanlar kafedrasida assistenti

Demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini qurish davrida o‘tish jarayonini oqilona tashkil qilishda inson manfaati asosiy o‘rinda turadi. O‘tish davrida amalga oshiriladigan asosiy vazifalar milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yuzaga chiqarish, uni jamiyat hayotida barqaror qilish maqsadlarini ham nazarda tutadi. Ma’lumki, yer yuzida mavjud har bir millat o‘z milliy qadriyatlariga ega. Uning har bir imkoniyatlaridan oqilona foydalanish fuqarolik jamiyatini barpo etishda muhim o‘rin tutadi. Bugungi kundagi globallashtirish jarayonida milliy qadriyatlarning muhim xususiyati ham shudir.

Keyingi yillarda yurtimizda Yangi O‘zbekistonni barpo etish, Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdek ezgu maqsadi yo‘lida hayotning barcha sohalarida tub islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ma’rifatli jamiyat yaratishga kirishar ekanmiz, avvalo, ta’lim tizimini takomillashtirish, bor e’tiborimizni farzadlarimizning zamonaviy ilmlarni egallab, barkamol insonlar bo‘lib yetishishiga qaratish lozim. Bilim va ma’rifat yurtimiz tinchligiga rahna solmoqchi bo‘layotgan g‘arazli kimsalarga qarshi kurashning eng ishonchli qurolidir. Dunyo xalqlari orasiga sovuqchilik tushirib, o‘zlari urush

olovida isinadigan yovuz kuchlarga qarshi turishda xalqning birdamligi, hushyor va ogohliligi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ushbu jarayonning davomiyligini ta'minlash maqsadida yaratilgan Yangi O'zbekistonning 2022–2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi hozirgi davr talabi va taqozosi, jamiyatimizning harakatlantiruvchi kuchlari va rivojlanish omillarini belgilaydigan faoliyat dasturiga aylandi.

Shu bilan birga, bu ma'naviyat sohasidagi davlat siyosatining asoslari to'g'risidagi tartib-qoidalarni, mazkur yo'nalishda inson kamoloti va jamiyat taraqqiyoti uchun nihoyatda muhim bo'lgan huquqiy normalarni konstitutsiyamizda muhrlab qo'yish imkonini ham vujudga keltirmoqda. Bugun mamlakatimizda O'zbekiston taraqqiyotining Yangi bosqichiga qadam qo'ygan bir davrda "Xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan bosh tamoyilga amal qilinmoqda. Ushbu tamoyil "inson – jamiyat – davlat" tizimi xalq uchun ishlashi lozimligini, barcha davlat organlari unga xizmat qilishi zarurligini anglatadi.

Shuningdek, mazkur tamoyil hozirgi davrda yurtimizda rivojlangan demokratik davlat va inson haq-huquqlari ustuvor bo'lgan fuqarolik jamiyatini barpo etish bilan bog'liq siyosiy faoliyat va islohotlarning eng asosiy yo'nalishini ham ifodalaydi.

Ayni paytda bu, mamlakatimiz hayotining barcha sohalarida ro'y berayotgan Yangilanish va o'zgarishlarning muqarrar tarzda odamlarning siyosiy ongi, siyosiy madaniyati va faolligi yuksalib borishi, fuqarolik institutlari nufuzi va mavqeyining oshishi, ularga ko'proq huquqlar berilishi jarayoni bilan uzviy bog'liqligini anglatadi.

Keyingi yillarda jamiyat hayotining barcha sohalarida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar natijasida jahon andozalariga mos keladigan adolatparvar davlat barpo etish uchun asos bo'layotgan zamonaviy siyosiy tizim shakllandi va bu quyidagilarda namoyon bo'lmoqda:

O'zbekistonda jamiyatning siyosiy tizimining asosiy tamoyillaridan biri shundaki, davlat hokimiyatini idora etishning Prezidentlik boshqaruvi amal qilishi bilan birga, siyosiy tuzum hokimiyatni qonunchilik, ijro va sud hokimiyatlariga taqsimlash tamoyili asosida tuzilgan. Ma'lumki, mamlakatimiz oliy hokimiyat organlari davlat rahbari va ijro hokimiyatining boshlig'i – Prezident, qonunchilik organi – Oliy Majlis, oliy ijro organi – Vazirlar Mahkamasidan iboratdir. Alohida tarmoqlarni boshqarish markazlashgan tartibda ish ko'radigan vazirliklar, davlat qo'mitalari va boshqa tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari viloyat, Toshkent shahar, shaharlar va tumanlarning xalq deputatlari kengashlari va hokimliklardan iborat. O'zbekiston

tarkibiga o'zining oliy hokimiyat organlari – Jo'qorg'i Kenges va Vazirlar Kengashiga ega bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasi ham kiradi.

Sud hokimiyati tizimi qonunchilik va ijro hokimiyatidan mustaqil ish yuritadi, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi, Oliy sud, Qoraqalpog'iston Respublikasining Oliy sudi, viloyat sudlari, Toshkent shahar sudi, tuman, shahar va xo'jalik sudlari ushbu tizimning tarkibiy qismlaridir.

Qonunlarning bajarilishi ustidan nazorat olib borish Respublika Bosh prokurori va joylardagi unga bo'ysunuvchi prokurorlarning vazifasidir. Ijtimoiy huquqiy soha, nikoh va tug'ilganlik holatlari, oldi-sotdi va meros masalalari Adliya vazirligi, notarial idoralar va FHDYO tuzilmalari tomonidan amalga oshiriladigan faoliyat doirasiga kiradi.

Hozirgi davrdagi rivojlangan davlatlarning tajribasini, xalqimizning milliy davlatchilik an'alarini aks ettirgan bunday ijtimoiy-siyosiy voqelik va uning tuzilmalari davlatning adolatli siyosat yuritishini ta'minlashni tizimli tashkil etishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. –Тошкент: Шарқ, 2003.
3. Azizxo'jayev A.A. Mustaqil O'zbekistonda davlat qurilishining dolzarb muammolari. // Muloqot, 2018, 3-son. –b. 13.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida” PF-60-son Farmoni, 2022-yil 28-yanvar.
5. https://www.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/manaviyat/ma'naviyat%20asoslari%20.

JAMIYATIMIZ YANGILANISH JARAYONI MA'NAVIY OMILLARINING HOZIRGI DAVRGA XOS UMUMINSONIY VA MILLIY JIHATLARI

Akilova O'g'ilxon
TIQXMMIMTU assistenti

Insoniyat tarixida shunday burilish davrlari sodir bo'ladiki, natijada rivojlanayotgan xalqlar taqdiri uchun dorilomon tamoyillar va muayyan rivojlanish bosqichiga xos ustivor yo'nalishlar hamda dolzarb vazifalarni aniqlash nihoyatda muhim hayotiy ehtiyojga aylanmoqda. Hozirgi kunda ommaviy madaniyatning kirib kelishi natijasida ko'plab millatlar qatorida o'zbek millatining ham ma'naviy

hayot sohasida qadriyatlar ahamiyatini sayozlashtirmoqda. “Ma’naviy hayot” kategoriyasining muhim xususiyati hamda o‘ziga xos jihatlari sotsial rivojlanishning turli yo‘nalishlariga bog‘liqligini anglatadi. Shu ma’noda milliy va milliy merosni muhofaza qilish va ommalashtirishga mamlakatning diniy, siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va huquqiy siyosatining muhim maqsadi sifatida qaralishi lozim. Ijtimoiy-siyosiy islohotlarning muvaffaqiyati davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyatida, odamlar uchun muhim imkoniyatlar, odamlar hayotida muhim shart-sharoitlar yaratilishida namoyon bo‘ladi.

Ana shu tamoyil hozirgi davrda ko‘plab mamlakatlardagi davlat siyosatining ijtimoiy sohada namoyon bo‘layotgan o‘ziga xosligini ifodalaydi. Jahon xalqlarining bu boradagi tajribasi jamiyat barqarorligi, tinch-totuvligini ta’minlashda ijtimoiy sohaga ko‘proq e’tibor berish, ayniqsa bozor munosabatlariga o‘tish davrida aholini ijtimoiy himoyalashning muhim ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi. Shu sababdan ham mustaqillik yillarida mamlakatimiz yalpi ichki daromadining katta qismi shu sohaga sarflana boshladi va bu o‘zining samaradorligini ko‘rsatdi.

Bu borada davlat, hokimiyat va boshqaruv tizimining o‘rni va ahamiyatini alohida ta’kidlash joizdir. Negaki, aynan ular ma’naviy hayotni ham boshqaradi, ham bu jabhadagi faoliyatni tashkil qiladi va muvofiqlashtiradi. Bu jihatdan masalaga yondashganda ta’kidlash joizki, “hozirgi ilg‘or mamlakatlarning falsafiy tizimiga xos bo‘lgan demokratik tamoyillar, qonun ustuvorligi, muqobil saylov tizimi, ko‘ppartiyaviylik va falsafiy institutlarning xilma-xilligi jamiyat ma’naviy hayotidagi jarayonlarni belgilovchi muhim omillar sirasiga kiradi” [1]. “Har qanday ma’naviy faoliyat va madaniy-ma’rifiy tadbirlar amaliyotida ana shunday tizimlilik o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi va bu sohadagi faoliyatning samarasini belgilaydi” [2]. Sharq va G‘arb ijtimoiy-falsafiy tafakkuri tarixida “ma’naviy hayot”, “falsafiy jarayonlar”, “axloq” va “inson” tushunchalari aksariyat hollarda bir-biri bilan bog‘liq holda tasavvur qilingani ma’lum. Chunonchi, buyuk sharq faylasufi Abu Nasr Forobiy bu sohadagi bog‘liqni ta’kidlab, insonning shakllanishi, kamol topishi, hayot ne’matlaridan to‘la bahramand bo‘lib yashashi uchun unga jamiyat, ijtimoiy muhit kerakligini quyidagicha ifodalagan: “Har bir inson o‘z tabiati bilan shunday yaratilganki, u yashash va oliy darajadagi yetuklikka erishmoq uchun ko‘p narsalarga muhtoj bo‘ladi, u bir o‘zi bunday narsalarni qo‘lga kirita olmaydi, ularga ega bo‘lish uchun insonlar jamoasiga ehtiyoj paydo bo‘ladi” [3] Jamiyatning barcha sohalaridagi islohotlarning yangi bosqichga ko‘tarilayotgani ma’naviy-ma’rifiy jarayonlar va falsafiy faoliyatda aks etmoqda. Ma’naviy hayotdagi chuqur o‘zgarishlar bilan yo‘g‘rilgan davr ruhi amalga oshirilayotgan izchil islohotlar

bilan uyg'unlashib, muhim sifatiy yangilanishlarga sabab bo'lmoqda. jamiyat ma'naviy hayoti va unga xos dinamik jarayonlarning asl mohiyatini tashkil etuvchi va ularning mavjudligini ta'minlovchi ijtimoiy omillar va tamoyillar, voqea-hodisalar tahlili muhim ahamiyatga ega [4]. Ularning ma'naviy hayotdagi xilma-xil turlari o'rni va ahamiyatini, aniqlashda ushbu tushunchalar bilan bog'liq barcha narsalar muayyan tizim sifatida tasavvur qilish zarur.

Shundagina ma'naviy hayotning mazmun-mohiyati, uning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanish jarayoni bilan bog'liq dinamik jarayonni hamda uning ichki funksional faoliyat yo'nalishi va samaradorlik darajasini to'g'ri tasavvur qilish mumkin. Bunday yondashuvga ko'ra, har bir davrga xos jamiyatning ma'naviy hayoti uning yashashi va faoliyat mezonlarini, rivojlanishi va taraqqiyot yo'nalishlarini belgilovchi omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi [5]. Ijtimoiy davrning bu kabi o'zgartiruvchanlik xususiyati faoliyatning ijtimoiy shakliga mos bo'lib, jamiyat ma'naviy hayoti va uning dinamikasining eng fundamental xususiyatlarini aks ettiradi. Shu o'rinda, jamiyat ma'naviy hayotining fundamental xususiyatlari mustaqillik davrida fuqarolarning dunyoqarashini o'zgartirish, insonlarning zamonaviy ma'naviy qiyofasi va tizimini yaratish bilan bog'liq siyosiy islohotlarni tadrijiy ravishda amalga oshirib borish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'rayev T. Milliy davlatchilik: xavfsizlik va barqarorlik. –Toshkent: Akademiya, 2007. –B. 250.
2. Begmatov A., Rustamova R. Milliy g'oya targ'iboti va madaniy-ma'rifiy tadbirlar. –Toshkent: Ma'naviyat, 2007. –B. 35.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. –Toshkent: 1993. –B. 186.
4. Begmatov A., Aliyeva K., Abdushukurov B. Rahbar va yangicha tafakkur. –Toshkent: Akademiya, 2005. –B. 65.
5. Yusupov E. Inson kamolotining ma'naviy asoslari. – Toshkent: Universitet, 1998. –B.184.; Shermuxamedov S. Inson falsafasi. – Toshkent: Fan, 2007. – B. 70.

SUN'IY INTELLEKT VA UNI TA'LIM TIZIMIGA JORIY QILISHNING AHAMIYATI

Mansurova Dilshoda Said qizi
Farg'ona axborot texnologiyalari texnikumi o'qituvchisi
dilshodamansurova21@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda so'ngi yillarda rivojlanib borayotgan sun'iy intellekt va yurtimizda o'tkazilayotgan IT sohasiga oid

loyihalar, ChatGPT va uning hayotimizga kirib kelishi to'g'risida asosli ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yunesko, sun'iy intellect, sun'iy ong, sun'iy idrok, ChatGPT, IT, kognitiv

So'nggi yillarda mamlakatimizda barcha sohalarda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Aniq maqsad va ko'rsatkichlar belgilab berilgan uzoq muddatli strategiyalar qabul qilinib, izchillik bilan hayotga tatbiq etib kelinmoqda. Davlatimiz rahbari tomonidan tasdiqlangan «Raqamli O'zbekiston — 2030» strategiyasi hamda sun'iy intellekt 64 texnologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yuqori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish belgilab berildi. Innovatsion rivojlanish vazirligi, YuNESKO ishlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy komissiyasi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan hamkorlikda joriy yilning 27-avgust kunda xorijiy mutaxassisleri ishtirokida «Ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanish» mavzusidagi xalqaro anjuman o'tkazildi. Anjumanni o'tkazishdan maqsad, hozirgi kunda ta'lim sohasiga sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy qilinishi, buning yutuqlari va istiqbollarini muhokama qilish. Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish yuzasidan Hukumatimiz tomonidan belgilab berilgan vazifalar bo'yicha Innovatsion rivojlanish vazirligi tomonidan bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Ilmiy faoliyatga oid davlat dasturlari doirasida sun'iy intellektni rivojlantirish bo'yicha umumiy qiymati 38,9 mlrd. so'm bo'lgan, davomiyligi 2021–2024 yillarga mo'ljallangan jami 24 ta amaliy, innovatsion, fundamental va xalqaro loyiha bajarilmoqda.

2022 yilning oktyabr oyida bo'lib o'tdagi "InnoWeek.uz" innovatsion g'oyalar haftaligi doirasida tashkil etiladigan "Urban.Tech Uzbekistan" hackaton musobaqasida sun'iy intellektni qo'llashga bo'yicha loyihalari kiritilishi ham rejalashtirilgan. Shuningdek, Hukumatning sun'iy intellektga tayyorgarlik indeksida (Government Artificial Intelligence Readiness Index) respublika pozitsiyasini yaxshilash choralari ko'rish yuzasidan o'rganilgan xorijiy tajriba asosida sun'iy intellektga tayyorgarlik indeksida o'rnini yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar dasturi tasdiqlangan.

Sun'iy ong, sun'iy intellekt yoki sun'iy idrok (inglizcha: Artificial intelligence; odatda, AI sifatida ham qisqartiriladi) — insonlar yoki hayvonlar tomonidan ko'rsatiladigan tabiiy ongdan farqli o'laroq, mashinalar tomonidan ko'rsatiladigan ongdir. Yetakchi sun'iy ong darslik kitoblari bu sohani „ongli agentlar“ni o'rganish deya ta'riflaydi: o'z muhitini fahmlaydigan va maqsadlariga

muvaffaqiyatli erishish imkoniyatini maksimal darajada oshiradigan amallarni amalga oshiruvchi har qanday sistema. Xalq orasida „sun’iy ong“ atamasi ko‘pincha „o‘rganish“ va „muammolarni yechish“ kabi inson idroki bilan bog‘laydigan „kognitiv“ funksiyalarni taqlid qiladigan mashinalarni tasvirlashda ishlatiladi. Ilmiy atama holidagi „sun’iy intellekt“ tushunchasi esa ilk bor 1956-yilda Stenford universitetida o‘tkazilgan ilmiy anjumanda inglizcha AI tarzida ilm-fanga taklif qilingan edi. Shundan buyon mazkur tushuncha ilmiy jamoatchilik orasida mustahkam o‘rnashib qoldi.

ChatGPT (inglizcha: Generative Pre-trained Transformer) – OpenAI tomonidan 2022-yil noyabr oyida ishga tushirilgan chatbot. U OpenAI ning GPT-3 katta til modellari oilasi ustiga qurilgan va nazorat ostidagi mustahkamlovchi o‘rganish texnikasi bilan yaxshilangan.

ChatGPT protatip sifatida 2022-yil 30-noabrda ishga tushirilgan hamda ko‘plab bilim sohalarida batafsil javoblari va aniq javoblari bilan tezda omma e‘tiborni tortdi. Uning notekis faktik aniqligi muhim kamchilik sifatida qaraladi.

Xulosa qilib aytganda hzirgi kunda sun’iy intellekt ta’lim sifatini rivojlantirishda balkim ijtimoiy hayotda xam kirib keldi. Ta’lim sohasini rivojiga barcha maktab va oliy ta’lim sohalarida zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlandi. Bu sun’iy inttelekt foydami yoki yara digan savol xam tug‘uladi.

SI haqidagi bahs-munozaralar qariyb 50 yildan beri davom etib kelmoqda. Mutaxassislar hanuzgacha bir to‘xtamga kelishgani yo‘q. Ba’zilar ularning ommalashib odamlar o‘rnini egallab borayotgani natijasida ommaviy ishsizlik ko‘rsatkichlari oshib ketishi mumkinligidan tashvishdalar. Mutaxassislarning boshqa bir guruhi esa SIga ijobiy munosabatda bo‘lish kerakligini uqtirishmoqda. Hatto IT- sohasidagi milliarderlar orasida ham turli qarashlar mavjud.

Jumladan, SpaceX asoschisi Ilon Mask SIning butun boshli sivilizatsiyani barbod qilishiga ishonchi komil.

Maskning fikricha, “SI insoniyat sivilizatssiyasi uchun asosiy xavfdir. SI mehnat bilan bog‘liq ommaviy muammolarni keltirib chiqaradi. Sababi, robotlar hamma ishni bizdan ko‘ra yaxshiroq bajara olishadi. Ilg‘or texnologiyalar ortidan quvish natijasida, kompaniyalar sun’iy intellekt ortidan kelib chiqadigan xavf-xatarni ko‘rmay qolishlari mumkin”.

Shuningdek, Microsoft rahbari Bill Geyts ham uning zarariga to‘xtalib o‘tadi.

“Bir necha o‘n yildan so‘ng, robotlar ishning katta qismini bajara boshlagach, SI shu qadar kuchayib ketadiki, yakunda u bizni xavotirga sola boshlaydi. Bu borada Ilon Maskning fikriga qo‘shilaman. Ammo nega bu savol boshqalarni tashvishlantirmayotganiga hech tushunolmayman”, – deydi Geyts.

Adabiyotlar

1. Yusupov, M., Akhmedov, B. A., & Karpova, O. V. (2020). Numerical Simulation of Nonlinear Vibrations of Discrete Mass with Harmonic Force Perturbation. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 10 (4)71-75 65.
2. Гулбоев, Н. А., Дуйсенов, Н. Э., Ахмедов, Б. А. (2020). Модели систем.
3. HAKIMOVA, Y., ERGASHEV, M., ERGASHBOYEVA, S., & ADHAMOVA, M. (2023). IT-INDUSTRIYA SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH MASALALARI.
4. HAKIMOVA, Y. (2023). RAQAMLI OLAMDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH. Scienceweb academic papers collection.
5. HAKIMOVA, Y. (2023). IT-INDUSTRIYA SOHASIGA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHA XORIJ TAJRIBASI. Scienceweb academic papers collection.
6. Hakimova, YT (2023). MASOFIY TA'LIM JARAYONIDA BULUT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH "INFORMATIKA METODIKASI" FANINI O'QITISH METODIKASI. Ochiq kirish ombori , 9 (6), 238-240.
7. HAKIMOVA, Y. (2023). RAQAMLI OLAMDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH. Scienceweb academic papers collection.
8. Hakimova, YTL (2022 yil, oktyabr). YONG'I O' 'ZBEKISTON YOSHES. XALQARO KONFERENTLARDA (1-jild, 5-son, 51-53-betlar).

INFOGRAFIKANING AXBOROTNI TAQDIM ETISHDAGI ROLI

Mo'minov Mavlonjon Maxmutali o'g'li
Farg'ona axborot texnologiyalari texnikumi o'qituvchisi
mavlonjon3334444@gmail.com

Annotatsiya. Moqolada infografika va uning ma'no-mazmuni, infografikaning rivojlanish tarixi, tasnivlash infografikasi va uning turlari , infografikaning asosiy xususiyatlar infografikadan foydalanishning afzal tomonlari keng va mazmunli yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Infografika, Kartografiy, tasvir, illyustrativ, kognitiv, zommunikativ, vizualizatsiya

Zamonaviy dunyo axborot oqimining doimiy o'sishi va u bilan ishlashning cheklangan vaqti bilan tavsiflanadi. Har kuni ma'lumotni odamga yetkazadigan vositalar soni ortib bormoqda. Haqiqatan ham muhim va foydali ma'lumotlarni olish juda qiyin vazifaga aylanadi. Natijada, axborot bilan ishlash usullari ham o'zgartirilmoqda. Axborotni taqdim etish usullaridan biri bu infografika (axborot

grafikasi) [1, 2]. Bu vizualizatsiya usuli bo'lib, xabar muallifiga ma'lumotni aniq va jozibali tarzda taqdim etishga yordam beradi va o'quvchi uni tezda idrok etadi. Infografika ommaviy kommunikatsiyaning turli sohalarida foydalaniladigan boy resurslarga ega.

Infografika (lotincha *infographia* — xabardorlik, tushuntirish, taqdim etish, yunoncha *γραφικόν* — yozma, urafyu — yozaman) — axborotni vizuallashtirish usuli.

Infografika axborot, aloqalar, raqamli ma'lumotlar va bilimlarning grafik tasviriga asoslangan kommunikatsiya dizayni sohasi sifatida ham ta'riflanadi [1].

Xorijiy adabiyotlarda “infografika” atamasi shunchaki ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish emas, balki bitta syujet yaratish maqsadida grafik dizayn, illyustratsiyalar va matnlarning birikmasi sifatida tushuniladi [2].

Infografikaning rivojlanish tarixi. Olimlar infografikaning kelib chiqishi borasida turlicha fikrda. Ba'zi tadqiqotchilar [1] tosh san'atini infografikaning prototipi deb hisoblashadi. Boshqalar bu nuqtai nazarni rad etadilar [1], chunki qoyatosh rasmlari so'zlar kabi kodlangan ma'lumotni o'z ichiga oladi. Shunga binoan Amerikalik psixologiya professori Maykl Dostli, infografika 11-asrda paydo bo'lgan. matematika, geografiya, fizika va astronomiya fanlarining rivojlanishi bilan bog'liq [1].

Ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish bo'yicha birinchi ishlarning maqsadi, asosan, olimlar tomonidan olingan natijalarni ko'rsatish edi va ular infografikada mustaqil yutuqlarga aylanmadi [1].

Birinchi marta jadval ma'lumotlari ilk Evropa kartografiyasi davrida grafikalar bilan bog'langan. Olim Nikolay Orezmskiy geometrik fazoni mavhum fizik xossalar (vaqt, tezlik, harorat) bilan bog'lash uchun grafik yordamida uzunlik (vaqt) va kenglik (tezlik) ga nisbatan ob'ekt harakatining tavsifini kiritdi. Kartografiyadagi "buyuk burilish nuqtasi" 1406 yilda Iskandariya kutubxonasining yunoncha qo'lyozmalari - Kosmografiya nusxalarining nashr etilishi bilan bog'liq bo'lib, unda jadval raqamlari va kosmosdagi geometrik pozitsiyalar o'rtasidagi munosabatlar tasvirlangan [1, 2.].

Tasniflash infografikasi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan infografika yangi bosqichga otadi.

Infografik ob'ektni tasvirlash antes: dinamik, boshqariladigan, interaktiv ob'ektlarni yaratish, turli hodisalar va jarayonlarni qayta qurish, uch o'lchovli tuzilmalarni yaratish mumkin bo'ldi [3, 4].

Infografikani qo'llash doirasi sezilarli darajada kengaydi – u jurnalistika, reklama, geografiya, statistika, ta'lim va hokazolarda qo'llaniladi. Shu bilan birga,

infografikaning transformatsiyasi va undan foydalanish variantlari uning asosiy xususiyati – strukturaviyligiga ta'sir qilmadi. taqdim etilgan ma'lumotlardan [1].

Infografik tasnifning bir necha turlari mavjud. Ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish xususiyatiga ko'ra, infografikaning ikki turi mavjud [1]:

- miqdoriy (raqamli) ma'lumotlarni taqdim etish uchun: grafiklar, diagrammalar, gistogrammalar va nomogrammalar, ular o'z navbatida kichik guruhlarga (nuqta, chiziqli, aylana va boshqalar) bo'linadi;

- ob'ektlar va sifatli ma'lumotlar to'plamini (masalan, ierarxiyalarni) ifodalash uchun: tashkiliy sxemalar; trend jadvallari; jadvallar, texnologik sxemalar; chizmalar va diagrammalar, rekonstruksiyalar; bilimlar, jarayonlar, ob'ektlarning aqliy xaritalari; miniatyuralar (piktogrammalar, piktogrammalar, ko'rsatkichlar) va boshqalar.

Infografik xususiyatlar. Info-grafik funktsiyalarni uchta asosiy guruhga bo'lish mumkin [1]:

- illyustrativ - infografikaning o'ziga xosligi va jozibadorligiga erishilganda amalga oshiriladi; vizual ma'lumotlarning ravshanligi va ixchamligi, asosiy ma'lumotlarning grafik aksentsiyasi;

- kognitiv - axborotni tizimlashtirish va tizimlashtirishda namoyon bo'ladi; majoziy va mavhum birikmalar; idrokning yaxlitligi; axborotni tahlil qilish va sintez qilishni rag'batlantirish; uyushmalarni faollashtirish;

- zommunikativ - harakat bo'yicha ko'rsatmada, vizual ko'rsatmada, parchalarning ahamiyatini belgilashda, vizual tavsiyada amalga oshiriladi; ma'lumot olish bo'yicha qo'llanma.

Infografikaning afzalliklari. Davriy nashrlarning zamonaviy dizaynining ustuvor yo'nalishlaridan biri kontentni maksimal vizuallashtirish tendentsiyasidir. Infografika kuchini maksimal darajada oshirishni istab, butun dunyo bo'ylab noshirlar vizuallashtirilgan ma'lumotlarning o'quvchiga ta'sirini o'rganishni boshladilar. Tadqiqotlarga ko'ra, infografikaning o'lchami gazeta haqidagi tasavvurni o'zgartirishi mumkin. Agar maqola muhim infografik format bilan to'ldirilgan bo'lsa, o'quvchi matnni o'qishdan oldin uni o'rganishni afzal ko'radi. Vizual elementni birinchi o'rganish maqolaning mavzusi murakkab bo'lsa ham sodir bo'ladi. Tushunishning eng yuqori darajasiga matn va infografikani birlashtirish orqali erishildi [2].

Infografika axborotni taqdim etish usuli sifatida bir qator afzalliklarga ega [2]:

- grafik ob'ektlar orqali tasvirlangan xabar. Aksariyat zamonaviy o'quvchilar vizual tasvirlarda aks ettirilgan ma'lumotlarni yaxshiroq o'zlashtirayotganini hisobga olsak, xabarni jo'natuvchidan qabul qiluvchiga (o'quvchi) aloqa yanada muvaffaqiyatli bo'ladi;

- axborot shovqinini imkon qadar yo'q qiladi, u axborotning ortiqchaligi bilan emas, balki yetarliligi bilan tavsiflanadi;

- har qanday infografika mavzuning kontseptualizatsiyasini beradi, chunki xabarni aks ettiruvchi tasvirni tanlash grafik echimlarni aniq tanlashni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Никулова Г. А., Подобных А. В. Средства визуальной коммуникации — инфографика и мета-дизайн // Образовательные технологии и общество: науч. журнал. 2010. Вып. 2. Том 13. С. 369-387.
2. Фролова М. А. История возникновения и развития инфографики // Вестник ПГПУ. Информационные компьютерные технологии в образовании. 2014. Вып. 10. С. 135-145.
3. HAKIMOVA, Y., ERGASHEV, M., ERGASHBOYEVA, S., & ADHAMOVA, M. (2023). IT-INDUSTRIYA SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH MASALALARI.
4. HAKIMOVA, Y. (2023). RAQAMLI OLAMDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH. Scienceweb academic papers collection.
5. HAKIMOVA, Y. (2023). IT-INDUSTRIYA SOHASIGA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHA XORIJ TAJRIBASI. Scienceweb academic papers collection.
6. Hakimova, YT (2023). MASOFIY TA'LIM JARAYONIDA BULUT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH "INFORMATIKA METODIKASI" FANINI O'QITISH METODIKASI. Ochiq kirish ombori , 9 (6), 238-240.
7. HAKIMOVA, Y. (2023). RAQAMLI OLAMDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH. Scienceweb academic papers collection.
8. Hakimova, YTL (2022 yil, oktyabr). YONG'I O' 'ZBEKISTON YOSHES. XALQARO KONFERENTLARDA (1-jild, 5-son, 51-53-betlar).

ELECTRONIC PAYMENT SYSTEMS

Ibroximova Maftunakhon Nozimjon qizi

Andijon mashinasozlik instituti stajyor o'qituvchisi

Email: ibrohimovamaftunakhon@gmail.com

Andijon, O'zbekiston,

Tel: +998905551197

Kenjayeva Ma'muraxon Ixtiyorjon qizi

Andijon mashinasozlik instituti talabasi

Email: muqaddaskhonmaftunakhon@mail.ru

Andijon, O'zbekiston,

Tel: +998935726771

Annotation. The user of the payment services provided by the electronic payment instrument shall use the electronic payment instrument in accordance with the conditions of its issuance and use, as well as the provider of payment services or the person designated by him in case of loss of the payment instrument, is obliged to immediately inform about its theft, misappropriation or unauthorized use.

Keywords: electronic payment, e-payment, ATM, debit card, credit card.

Аннотация. Пользователь платежных услуг, предоставляемых электронным платежным инструментом, обязан использовать электронный платежный инструмент в соответствии с условиями его выпуска и использования, а также поставщик платежных услуг или назначенное им лицо в случае утраты платежа. Инструмент, обязан немедленно сообщить о его краже, присвоении или несанкционированном использовании.

Ключевые слова: электронный платеж, электронный платеж, банкомат, дебетовая карта, кредитная карта.

Annotatsiya. Elektron to'lov vositasi o'ziga taqdim etilgan to'lov xizmatlaridan foydalanuvchi elektron to'lov vositasidan uni berish va undan foydalanish shartlariga muvofiq foydalanishi, shuningdek to'lov xizmatlarini etkazib beruvchini yoki u tomonidan ko'rsatilgan shaxsni to'lov vositasi yo'qolganligi, o'g'irlanganligi, o'zlashtirilganligi yoki undan ruxsatsiz foydalanilganligi to'g'risida darhol xabardor etishi shart.

Kalit soʻzlar: elektron to'lov, elektron to'lov, bankomat, debet karta, kredit karta.

A payment system is an interaction or fund transfer activity consisting of two or more actors who have the goal to meet the needs and obligations in the present or the future [1]. One business expert stated that the scope of the technology, namely manufacturing products and services and technology in the business field are human knowledge, equipment, work methods, processing systems, electronic equipment, communication equipment, hardware, and software used [2]. Another research explains that electronic payments were already have been invented. The use of electronic payments for transactions began in the early 1970s in the financial sector. Many applications involve Electronic Funds Transfer (EFT) as the movement of money from financial institutions through telecommunications networks. Even the Automated Teller Machine (ATM), which began in the 1980s, is an electronic form of payment. Every time people use an ATM, it means they involve transactions made through a computer network [3]. With the increasing number of users on the internet and market shifts to the internet, the role of electronic payment systems is very important. In this study, we consider electronic payment systems where the payment instrument is e-cash. These systems are divided into two types, namely online and bidding. The online electronic payment system is a system wherein money transfers between the payer and the recipient of the payment are made in the presence of a third party, usually a bank or an ATM, and guarantee on the authenticity of the money transferred [4].

Electronic payments in e-commerce refer to online transactions made through the internet, although there are many other forms of electronic payments. Electronic payments can also be interpreted as a payment process that is carried out without using paper money. The electronic payment system consists of credit card transactions, electronic wallet (e-wallet) and electronic cash (e-cash) [5]. The new type of e-money scheme has been introduced. The dominant form of the e-money system is server-based. Top-up funds will be saved on a central server. They guarantee users will get greater convenience and lower regulatory costs than the first generation of e-money. E-money is divided into two sub-categories: first, it consists of a new type of e-money account with email address or phone number, and second, it offers prepaid funds specified amount by providing access numbers to funds that can be entered for expenses [6]. Other research explains the most important ingredient for strong growth in conducting electronic commerce, in the long run, is e-payment [7]. The revolution caused by information and communication technology (ICT) has resulted in many e-commerce that has also created new finance, which in many cases is difficult to fulfill by traditional

payment systems. In this case, almost all e-commerce explores various types of electronic payment systems as well as issues around electronic payment systems and digital currencies [8].

Nonetheless, payment systems with poor security practices can disrupt the developing economic stability. Security failures can result in the use of financial resources being inefficient [9]. An efficient electronic payment system is essential in business today. Nevertheless, payment systems in this manner can cause many security issues. However, it can also maintain public security such as preventing fraud because protecting customer privacy is important. [10]. Many researchers focus on the system and security in e-payment while we are focusing on the functions, effects, and usefulness of it. The purpose of this study is to identify technologies that can change payments more easily. The research used a descriptive method.

The payment system is an operational network governed by laws, rules and standards that links bank accounts and provides the functionality of monetary exchange using bank deposits (Summers, 2012). The payment system is the infrastructure consisting of institutions, instruments, rules, procedures, standards and technical means established to effect the transfer of monetary value between parties discharging mutual obligations. Its technical efficiency determines the efficiency with which transaction money is used in the economy and risk associated with its use (Biago & Massimo, 2001). What makes it a “system” is that it employs cash substitutes with the use of electronic money and other ICT related equipment in its operations. Traditional payment systems are negotiable instruments such as draft cheques and documentary credits such as letter of credits. With the advent of computers and electronic communications, a large number of alternative electronic payment systems have emerged. These include debit cards, credit cards, electronic funds transfers, direct credits, direct debits, internet banking and e-commerce payment systems. Some payments include credit mechanisms, but that is essentially a different aspect of payment. Payment systems are used in lieu of tendering cash in domestic and international transactions and consist of a major service provided by banks and other financial institutions.

e-Cash is purely software based, anonymous, untraceable, online token payment system, available on Unix, Windows as well as Macintosh platform. When the tokens purchased by customers, the e-Cash software stores the digital money on the customer’s personal computer, which is under signed by the bank. The users can easily spend digital money at any shop accepting e-Cash without giving credit card details to the shopkeeper.

A credit card is a plastic card issued to the users to lent money for purchase of goods and services. The customer type the card number, expiry date and billing address on the order form and the vendor can verify the details and be confident of payment. The credit card payment on the online network can be categorized into three types: (a) Payment using plain credit card details (b) Payment using encrypted credit card details (c) Payment using third party verification.

A Debit card is a banking card enhanced with Automated Teller Machine and point of sale features so that it can be used at merchant locations. A Debit card is linked to an individual's bank account, allowing funds to be withdrawn at ATM and point of sale without writing a cheque. A Debit card holder pay directly through bank for his purchases. It replaces physical cash and cheque. In debit card system, customers deposit in advance into the bank and withdraw at the time of purchase. There are two types of debit card which are used in real world: (a) Online debit card (b) Offline debit card

Motorola first produced a smart card in 1977. It is a thin, credit card sized piece of plastic, which contains a half-inch-square area that serves as the card's input-output system. A smart card contains a programmable chip, a combination of RAM and ROM storage and can be refilled by connecting to the bank. It is known as smart card because the ability of chip to store the information in its memory makes the card smart.

Secure electronic transaction is a system of online payments for ensuring the security of financial transactions on the internet. The SET specification is an open, technical standard for commerce, developed by VISA and master card. It facilitates secure payment card transactions over the internet. Digital certificate create a trust change throughout the transactions, verifying cardholders and merchant validity.

Cyber cash is a web-based service that automatically processes and verifies customer's credit card information then debiting the customer's account and crediting the merchant's account electronically. Cyber cash servers act as a gateway between the merchant on the internet and bank's secure financial network. For the purpose of security in electronic payments system, this system use the digital signatures.

Net bill is a micro payment system. Net bill payment system uses internet for purchasing goods and services and makes secure and economical payments for them. The net bill server maintains account for both consumers and merchants, which allows customers to pay merchants for goods to be delivered. The goods are delivered in digital form. There is a money tool software, which verifies receipts of goods. Therefore, net bill system of electronic payment enables the communication between money tool, the merchant server and net bill server.

First virtual is one of the first internet payment system that offered a third party verification method to make payment over the internet. The first virtual payment system is unique in the sense that it does not use encryption. A fundamental philosophy of the payment-system is that certain information should not travel over the internet because it is open network. These informations related with credit card information. Instead of using credit card numbers, the transactions are complete by using a first virtual PIN, which is issued by first virtual company. These PIN numbers can be sent over the internet because it works like Id and no merchant can charged the user's account without receiving a confirmation e-mail from him.

Electronic payment system requires large amount of information from end users or make transactions more difficult by using complex elaborated websites interfaces. For example credit card payments through a website are not easiest way to pay as this system requires large amount of personal data and contact details in web form. The main problem of e-cash is that it is not universally accepted because it is necessary that the commercial establishment accept it as payment method. Another problem is that when we makes payment by using e-cash, the client and the salesman have accounts in the same bank which issue e-cash. The payment is not valid in other banks.

Electronic payment refers to the mode of payment, which does not include physical cash or cheques. It includes debit card, credit card, smart card, e-wallet etc. E-commerce has its main link in its development on –line in the use of payment methods, some of which we have analysed in this work .The risk to the online payments are theft of payments data, personal data and fraudulent rejection on the part of customers. Therefore, and until the use of electronic signatures is wide spread, we must use the technology available for the moment to guarantee a reasonable minimum level of security on the network. With respect to the payments methods they have been analyzed in this work, it is impossible to say that any one of them is perfect, although each one of them has advantages as opposed to others. If the client wants to maintain privacy, then they choose those payment methods, which guarantee a higher level of privacy such as E-cash or Net Bill Checks. If the priority is security, they should use, Smart Cards. Both consumers and service providers can benefit from e-payment systems leading to increase national competitiveness in the end. The successful implementations of electronic payment systems depends on how the security and privacy dimensions perceived by consumers as well as sellers are popularly managed , in turn would improve the market confidence in the system.

References

1. Bhasker, Bharat (2013). Electronic Commerce, Framework, Technologies and Applications. McGraw Hill Education (India) Private Limited., p.9.2-9.16.
2. Chhabra, T.N., Suri, R.K., Verma, Sanjiv (2006). E-Commerce. Dhanpat Rai & Co. (P) Ltd. p.306-328.
3. Ibroximova, M. (2024). AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING ZAMONAVIY USULI VA VOSITALARI. Research and Implementation, 2(2), 151–158. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/rai/article/view/2266>
4. Ibroximova, M. (2022). TA'LIMNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI BU RIVOJLANISHMI YOKI INQILOB?. Journal of Integrated Education and Research, 1(4), 457–461. Retrieved from <https://ojs.rmasav.com/index.php/ojs/article/view/259>
5. Dilnoza Mirzayeva, AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHDA LOGISTIKA SOXASINI AXAMIYATI, Research and implementation: Том 2 № 2 (2024)

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДИСТАНЦИОННОЙ РАБОТЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Абдукаримова Диёра Санжаровна
Магистрант ТГЮУ по направлению «Трудовое право»
Электронная почта: kurbanovadiyora82@gmail.com
Телефон: +99899 002-06-16

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы развития дистанционного труда в условиях цифровизации в Узбекистане. Анализируется влияние глобальной пандемии на трудовые отношения, а также необходимость совершенствования действующего законодательства. Раскрывается понятие, проблемы дистанционной работы в рамках действующего трудового законодательства и пути их решения.

Ключевые слова: пандемия, дистанционный труд, рынок труда, занятость, цифровизация, работодатель, работник, трудовые отношения.

Введение. Стремительное развитие и широкое распространение цифровых технологий привело к цифровизации общества в целом. Цифровизация общества представляет собой процесс интеграции цифровых технологий во все сферы жизни общества. Данный процесс охватывает множество областей, включая экономику, образование, здравоохранение, трудовые отношения, государственное управление и многие другие.

Особую актуальность цифровизация проявило во время пандемии COVID-19, которая затронула различные сферы общественной жизни.

В середине марта 2020 года, в период первой волны распространения коронавирусной инфекции, с целью снижения социальных контактов и предотвращения увеличения числа заболевших COVID-19, Правительство утвердило порядок временного перевода работников на работу в дистанционном режиме работы, по гибкому графику работы или на дому в период карантинных мер³³.

Согласно данному Положению, в период введения карантина COVID-19 ряд организаций и предприятий по согласованию с работниками, осуществили перевод своих сотрудников на дистанционную работу, гибкий график работы или на работу из дома. Важно отметить, что у работников, переведенные на указанные формы работы, сохранилось право на получение трудового отпуска, оплата в установленном порядке временной нетрудоспособности, а также другие привилегии, предусмотренные законодательством и коллективным договором.

Неоспоримо, что пандемия существенно ускорила процесс внедрения полноценной дистанционной работы. Процесс внедрения дистанционной работы стало фактором формирования новых трудовых отношений между работодателем и работником.

Применение данных форм труда и развитие организационно-правовой базы в Узбекистане в период пандемии в некоторой степени предотвратили социально-экономический кризис в стране. Принятые в начальном этапе пандемии вынужденные меры продолжают активное применение в настоящее время, что подтверждает их неоспоримую эффективность.

На данный момент, в условиях развития цифровой экономики, дистанционная работа в Узбекистане становится еще более актуальной и востребованной формой занятости. Теперь у работников появляется возможность выбирать более удобные формы труда, включая дистанционную работу.

Эта модель трудовых отношений становится все более актуальной среди работников, ценящих гибкость в управлении своим рабочим временем и предпочитающих трудиться в комфортных условиях за пределами офиса. Кроме этого, такая форма трудовых отношений актуальна для лиц с ограниченными возможностями, многодетным родителям и лицам, осуществляющим уход за престарелым.

Однако, существуют существенные пробелы в нормативных актах, касающихся дистанционной работы. Цель данного исследования заключается

---

³³ Приказ Министра занятости и трудовых отношений Республики Узбекистан, зарегистрировано 28.03.2020 г., рег. номер 3228.

в анализе недостатков существующих норм, регулирующих дистанционную работу, а также в разработке рекомендаций по их усовершенствованию.

При написании данной работы были рассмотрены мною научные статьи национальных и зарубежных авторов.

Вопросы совершенствования трудового законодательства в условиях цифровой экономики в своих научных трудах исследуют такие национальные авторы как: Махаматов М.М. и Каримжанов М.М., в которой исследуются вопросы дистанционного труда, которые сегодня все чаще внедряются в глобальном масштабе, ее правовая природа, отличие от домашнего труда (work from home).

Дистанционный метод организации труда работников в Узбекистане и Пандемия: нуждается ли трудовое законодательство в реформах в своих работах исследует Мутфулла Хожабеков и Мирёкуб Рахимов, в которой рассматриваются наиболее важные нюансы трудового взаимодействия в дистанционном режиме, а также анализируется влияние глобальной пандемии на трудовые отношения, а также необходимость совершенствования действующего законодательства.

Были рассмотрены научные работы зарубежных авторов. Формирование, развитие, механизмы регулирования удаленной работы в своих работах исследуют Бураншина Е.И., Гурова Е.В., Долженкова Ю.В., Дикусарова М.Ю.

Влияние цифровизации экономики на рынок труда и трудовые отношения рассматривают Биктимирова Х.С., Вашаломидзе Е.В., Волкова И.А.

Кроме этого, при написании данной работы были изучены труды зарубежных ученых, таких как Bailey D.E., Cherry M.A., Collins M., Kurland N.B., Linden K.P., Manners D., Michelson W., Sullivan C., Wikstrom T., по вопросам регулирования дистанционной работы.

Также, при написании данной статьи, мною было рассмотрено и использовано национальное законодательство в сфере трудового права. Выявлены пробелы трудового законодательства в сфере регулирования дистанционной работы и сформулированы возможные пути их решения.

В данной работе использованы такие методы как: анализ законодательства и синтез.

В процессе исследования был проведен качественный анализ нормативных актов регулирующие дистанционную работу, в частности Трудовой кодекс Республики Узбекистан, положение о временном порядке

перевода работников на работу в дистанционном режиме работы, по гибкому графику работы или на дому в период действия карантинных мер.

28 октября 2022 года Президент Республики Узбекистана Шавкат Мирзиёев утвердил новую редакцию Трудового кодекса, который начал действовать с 30 апреля 2023 года. В отличие от предыдущей версии, в новом Трудовом кодексе предусмотрены положения, определяющие особенности правового регулирования дистанционных работников.

Принятые изменения представляют собой значимый шаг, так как это позволило внести в Трудовой кодекс следующие нововведения: введено ясное определение "дистанционной работы" и "дистанционного работника", так «Дистанционной работой является выполнение определенной трудовой договором трудовой функции вне места нахождения работодателя, обособленного подразделения организации (включая расположенные в другой местности), вне стационарного рабочего места, территории или объекта, прямо или косвенно находящихся под контролем работодателя, при условии использования для выполнения данной трудовой функции и для осуществления взаимодействия между работодателем и работником по вопросам, связанным с ее выполнением, информационно-телекоммуникационных сетей, в том числе всемирной информационной сети Интернет»³⁴, а также установлен порядок взаимодействия между дистанционным работником и работодателем, уточнены требования к рабочему времени и отдыху, предоставлены дополнительные гарантии в отношении оплаты труда, а также определены особенности обеспечения безопасности труда дистанционных работников. Фактически, все основные права и обязанности дистанционных работников закреплены законодательно, применительно к их особенному и нетрадиционному способу выполнения трудовых обязанностей.

Однако, несмотря на проделанную работу, идеальное регулирование общественных отношений, связанных с трудовой деятельностью дистанционных работников, пока ещё не достигнуто. На сегодняшний день в правовых нормах, регулирующих труд дистанционных работников, имеются определенные проблемы и недостатки.

Первым заметным недостатком является отсутствие четких правил или норм в новом трудовом кодексе, исключающих возможность взыскания с дистанционного работника за невыполнение его трудовых обязанностей в случае технических проблем или иных обстоятельств, находящихся вне его

³⁴ Трудовой Кодекс Республики Узбекистан от 30.04.2023г. ст.452

контроля. Это может привести к неоправданному привлечению работника к дисциплинарной ответственности за события, которые не зависят от него.

Для предотвращения несправедливого взыскания по отношению к дистанционному работнику, необходимо внести соответствующие поправки в Трудовой кодекс Республики Узбекистан. Эти поправки должны защитить дистанционных работников от необоснованного привлечения к ответственности в случаях, когда они не могут выполнить свои трудовые обязанности из-за технических проблем, таких как отсутствие связи или проблемы с интернет-соединением. Это позволит избежать неоправданных обвинений в невыполнении обязанностей из-за факторов, на которые работники не имеют влияния.

К примеру, предположим, что дистанционный работник в Узбекистане сталкивается с техническими проблемами, такими как сбой в интернет-соединении из-за неполадок провайдера. В настоящей ситуации отсутствуют четкие нормы в трудовом законодательстве, которые бы предоставляли работнику защиту от дисциплинарных мер, если его трудовые обязанности временно невыполнимы из-за таких технических проблем. Внесение соответствующих поправок в Трудовой кодекс Республики Узбекистан, например, позволило бы установить защитные меры для дистанционных работников в случае временных трудностей, связанных с техническими аспектами, предотвращая неоправданные дисциплинарные меры в таких обстоятельствах.

Вторая проблема заключается в отсутствии четких норм или положений в трудовом кодексе относительно режима рабочего времени, что может создать потенциальные риски злоупотреблений со стороны работника. В частности, это может проявиться в выполнении трудовых обязанностей вне установленного рабочего времени, длительном выполнении задач по поручению работодателя или даже в полном игнорировании трудовых обязанностей. Возникают вопросы относительно контроля за выполнением работы в установленное время, установления условий в трудовом договоре с дистанционным работником, включая режим рабочего времени, меры контроля и учет отработанного времени.

Для предотвращения подобных ситуаций предлагается законодательно установить положение о режиме рабочего времени дистанционного работника. В трудовом договоре с дистанционным сотрудником также необходимо четко определить условия относительно режима рабочего времени, контроля выполнения и учета отработанного времени. Например, предусмотреть обязательную ежедневную или еженедельную отчетность о

проделанной работе, установить конкретные часы доступности работника для связи, а также определить процедуры учета отработанных часов.

Одновременно важно ввести механизмы контроля со стороны работодателя, такие как системы онлайн-мониторинга рабочего времени или другие специализированные программы. Кроме того, следует предусмотреть дисциплинарные взыскания за нарушение режима рабочего времени или игнорирование трудовых обязанностей, например, в виде штрафов.

К примеру, дистанционный работник подписал трудовой договор с компанией и представим, что работник сталкивается с неопределенностью относительно рабочего времени. Он может начать работать в нерабочее время, рассчитывая повысить свою производительность. В отсутствие четких норм и положений по режиму труда, как в трудовом кодексе, так и в его трудовом договоре, возникает риск злоупотреблений со стороны работника и затруднен контроль со стороны работодателя.

Установка ясных норм в трудовом законодательстве и трудовых договорах по вопросам режима рабочего времени для дистанционных работников поможет предотвратить подобные ситуации. Эти нормы могут обеспечить справедливый баланс между трудовыми обязанностями и правом на отдых, а также обеспечить эффективный контроль за выполнением работы в установленные часы.

Третьей сложностью является отсутствие четких норм в трудовом законодательстве, регулирующих механизм контроля со стороны работодателя за трудовой деятельностью дистанционных работников, а также отсутствие соответствующих норм о дисциплине в их труде.

Для решения данного вопроса целесообразно рассмотреть использование специализированного программного обеспечения. Например, это может быть программа, автоматически создающая скриншоты экрана с определенной периодичностью и отправляющая их работодателю. Или это может быть программное обеспечение, позволяющее осуществлять доступ к веб-камере сотрудника или периодически фиксировать изображения рабочего места, что дает работодателю возможность оценить, какие задачи выполняет сотрудник в настоящий момент: занимается ли он работой с документами или занимается домашними делами.

Кроме этого, предположим, что дистанционный работник, подписавший трудовой договор, регулярно не соблюдает сроки выполнения своих обязанностей, что начинает оказывать негативное воздействие на общую эффективность команды и достижение целей проекта. В данной ситуации работодатель сталкивается с трудностью контроля за трудовой

деятельностью дистанционного работника и не имеет четких норм в трудовом законодательстве относительно механизмов контроля и санкций.

Чтобы решить эту проблему, трудовое законодательство Республики Узбекистан может включать нормы, которые предоставляют работодателю право использовать специализированные программы для мониторинга проделанной работы дистанционных сотрудников. Также в трудовых договорах с дистанционными работниками могут быть введены положения, предусматривающие меры дисциплинарной ответственности в случае систематических нарушений трудовых обязанностей, такие как штрафы или даже прекращение трудового договора.

Например, работодатель может установить систему еженедельных отчетов о проделанной работе, а также четкие сроки выполнения задач. В случае, если дистанционный работник систематически нарушает эти сроки без уважительных причин, работодатель может применить дисциплинарные меры в соответствии с установленными нормами, обеспечивая тем самым более эффективное управление трудовой деятельностью.

Делая вывод нужно отметить, что необходимо разработать и внедрить специальные нормативные акты, которые бы регулировали механизм контроля со стороны работодателя за трудовой деятельностью дистанционных работников. Эти нормативные акты должны учитывать особенности дистанционной работы и защищать интересы как работодателей, так и работников. Также необходимо разработать нормы о дисциплине труда для дистанционных работников, которые бы определяли правила и порядок выполнения работы, а также ответственность за неисполнение или ненадлежащее исполнение трудовых обязанностей.

Четвертый недостаток, не разработан механизм, позволяющий защищать права дистанционных работников при помощи профессиональных союзов и их участие в коллективных переговорах, а также в разрешении коллективных трудовых споров.

Для решения этой проблемы необходимо разработать механизм, который бы позволил дистанционным работникам защищать свои права при помощи профсоюзов и участвовать в коллективных переговорах. Этот механизм должен быть включен в нормативные акты и предусматривать право работников на организацию профсоюзов, участие в них и обсуждение условий труда с работодателями. Развитие профсоюзов среди дистанционных работников также может способствовать формированию более сильной и организованной рабочей силы, что в свою очередь может повлиять на улучшение условий труда и социальной защиты для этой категории

работников. Также необходимо обеспечить информирование дистанционных работников о своих правах и возможностях участия в профсоюзах и коллективных переговорах.

Рассмотрим жизненный пример дистанционного работника, предположим, дистанционный работник регулярно испытывает перегрузку рабочими обязанностями, несмотря на согласованный график работы. Он часто вынужден работать сверхурочно без дополнительной оплаты и ощущает усталость из-за неясных границ между рабочим и личным временем. Кроме того, работодатель не предоставляет достаточную поддержку и обратную связь, что создает чувство изоляции.

В данном случае, профсоюз, представляющий интересы работников, может вмешаться. Он может начать коллективные переговоры с работодателем для уточнения условий труда, установления ясных правил оплаты сверхурочных часов, а также улучшения механизмов обратной связи и поддержки для дистанционных сотрудников.

Профсоюзы также могут помочь работникам в случае возникновения коллективных трудовых споров, предоставляя им правовую поддержку и предлагая медиацию для разрешения конфликтов.

Этот жизненный пример подчеркивает важность включения профсоюзов в процессы защиты трудовых прав дистанционных работников, чтобы обеспечить справедливые и сбалансированные условия труда в условиях удаленной работы.

Помимо недостатков законодательства, следует обратить внимание на другие факторы, которые препятствуют развитию дистанционной работы в условиях цифровизации Узбекистане. Одной из актуальных проблем становится распространение сети Интернет на всей территории страны, поскольку именно Интернет является ключевым компонентом для эффективной дистанционной занятости.

К сожалению, сейчас Интернет доступен далеко не во всех областях Узбекистана, что не позволяет должным образом развиваться дистанционной работе в областях.

Кроме этого, необходимо отметить про проблемы с программным обеспечением, аппаратными средствами и другими техническими аспектами, которые могут привести к снижению производительности и ухудшению качества работы.

Решением данной проблемы является предоставление сотрудникам современного и надежного оборудования, а также технической поддержки.

Внедрение инструментов мониторинга и автоматизации для быстрого выявления и решения технических проблем.

К примеру, предоставление дистанционным работникам высокоскоростного интернета, выдача корпоративных ноутбуков с установленным программным обеспечением для удаленной работы.

Таким образом, Интернет, технические устройства является одним из основополагающих факторов для дистанционного выполнения рабочих функций. Поэтому наличие хорошего подключения к Интернету является залогом продуктивной работы для работника.

Регулирование дистанционной работы в условиях цифровизации экономики представляет собой сложную проблему, требующую комплексного и сбалансированного подхода. Необходимо учесть интересы как работодателей, так и работников, обеспечивая безопасность, равенство и эффективность труда.

Кроме вышеперечисленных проблем и недостатков дистанционной работы, существуют перспективы дистанционной работы, которая включает в себя возможность улучшения условий труда и социальной защиты для работников, повышение производительности и удовлетворенности работой, а также улучшение отношений между работниками и работодателями. Дистанционная работа имеет потенциал для развития более справедливых и эффективных трудовых отношений.

Все вышеперечисленные недостатки, обусловлены из-за недостаточной разработанности законодательной базы. Указанные выше проблемы и недостатки могут быть преодолены через внесение соответствующих изменений в трудовое законодательство Республики Узбекистан.

Таким образом, проблематика правового регулирования труда работников в дистанционном формате требует дальнейших исследований. Необходимо дальнейшее развитие и более детальное изучение законодательного регулирования в области внедрения дистанционной занятости.

Список литературы

1. Трудовой Кодекс Республики Узбекистан от 30.04.2023г.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 05.10.2020 г. № УП–6079 «Об утверждении стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» и мерах по ее эффективной реализации».
3. Приказ Министра занятости и трудовых отношений Республики Узбекистан, зарегистрировано 28.03.2020 г., рег. номер 3228.

4. Рахимов М.А. 2020 «Пандемия: нуждается ли трудовое законодательство в реформах» С.119-121
5. Семенова, И. С. Вопросы совершенствования правового регулирования дистанционной работы / И. С. Семенова, М. Е. Молодых // Современная наука. 2021. № 1. С. 13–16

JAMOATCHILIK BILAN ALOQALARDA MAQSADLI AUDITORIYANI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Abdujabborov Mirjalol Jamoliddin o'g'li
O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar departamenti
Axborot-media boshqarmasi muharrirlar bo'limi bosh mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamoatchilik bilan aloqalarda maqsadli auditoriyani shakllantirish usullari haqida soʻz yuritilgan. PR davlat va jamiyat, ishlab chiqaruvchilar va isteʼmolchilar oʻrtasida aloqa oʻrnatadi. Bu aloqa – fikr almashish, axborot olish va tarqatish, munosabatlarni mustahkamlash bilan izohlanadi.

Kalit soʻzlar: jamoatchilik bilan aloqalar, maqsadli auditoriya, piar, axborot, siyosiy aloqa.

Jamoatchilik bilan aloqalarda maqsadli auditoriyasi sifatida yoshlar tanlanadi, chunki ular aniq ifodalangan xususiyatlarga ega maqsadli auditoriyadir. Yoshlar yangiliklarni kattalarga nisbatan tez va oson qabul qiladi. Bu holda yoshlarni “14 yoshdan 30 yoshgacha” yosh guruhi deb taʼriflash orqali bir nechta turli xil submadaniyatlar yoki ikki yoki uchta maqsadli guruhlar mavjudligi bilan murakkablashadi. Umuman olganda, oʻsmirlarning fikrlashi, gapirishi va oʻzini tutishi 20 va undan katta yoshdagi yoshlarga qaraganda boshqacha. Deyarli bir xil yoshda boʻlishlari bilan, ular bir-biridan farq qiladi, birinchidan, ular turli vaqtlarda ijtimoiylashgan. Yaʼni, yoshlar auditoriyasining geterogenligi, hech boʻlmaganda, oʻsha davr sharoitlari bilan belgilanadi.

Ikkinchidan, yoshlar geterogendir, chunki ularning turli kichik guruhlari turli xil ijtimoiy maqomga, moddiy imkoniyatlarga, hayotiy maqsadlarga, ehtiyoj va qiziqishlarga, qadriyatlar va rejalarga ega. Misol tariqasida keltirish mumkin talabalar va ishchilar, student va aspirantlar, bir xil yoshdagi qishloq va shahar yoshlari.

Yuqoridagilardan kelib chiqadiki, har bir individual ong u yoki bu darajada oʻz kichik guruhining submadaniyatining tashuvchisi hisoblanadi, chunki u maʼlum bir ijtimoiy muhit, mintaqaviy va mahalliy hamjamiyat, umuman mamlakat

sharoitida ijtimoiylashgan, natija joyning sharoitiga bog'liq. Bir xil yoshdagi odamlar orasida gender farqlarini, qizlarning erta yetilishi vazifani biroz murakkablashtiradi.

PR (o'qilishi — piar) — inglizcha "public relations" ya'ni jamoatchilik bilan aloqalar ma'nosini anglatadi. PR (Jamoatchilik bilan aloqalar) — Tashkilot yoki shaxs va ularning auditoriyasi yoki jamoatchilik fikrini yaxshiroq tushunish va ijobiy jamoatchilik fikrini yaratish maqsadida kanallar va axborot oqimini boshqarish san'ati va fanidir. PR davlat va jamiyat, ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida aloqa o'rnatadi. Bu aloqa – fikr almashish, axborot olish va tarqatish, munosabatlarni mustahkamlash bilan izohlanadi.

Jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha mutaxassis ixtisoslashtirilgan aloqa rejasini tuzadi va ijobiy brend imidjini va maqsadli auditoriya bilan mustahkam aloqani yaratish va qo'llab-quvvatlash uchun ommaviy axborot vositalari va boshqa to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita vositalardan foydalanadi. Oddiy qilib aytganda, jamoatchilik bilan aloqalar — bu tashkilot va uning brendlari obro'sini saqlab qolish uchun tashkilotga tegishli ma'lumotlarni ommaga chiqarish va tarqatishni boshqarishning strategik jarayoni. Ushbu jarayon quyidagilarga qaratilgan bo'ladi:

- Qanday axborotlar e'lon qilinishi kerakligi
- Axborotlarni qanday tuzish kerakligi
- Axborotlar qanday taqdim qilinishi kerakligi
- Axborotni chiqarish uchun qanday ommaviy axborot vositalaridan foydalanish kerakligi

So'nggi bir necha yil ichida, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar kommunikatsiya olamida hukmronlik qilib, mutaxassislar tomonidan PR uchun ishlatiladigan ommabop va samarali vositaga aylandi. Doimiy ravishda yangi va innovatsion texnologiyalar yaratilishi bilan PR ham o'sib boradi va doimiy o'zgarishda davom etadi. Jamoatchilik fikrini o'rganish va undan kompaniya ishida foydalanish, jamoatchilikka korxonasiyosati va faoliyatining mohiyatini tushunishga yordam beradigan ma'lumotlarni tarqatishdir PR faoliyatining asosini tashkil etadi. Bu jarayonda PRning asosiy tamoyillariga amal qilish kerak bo'ladi.

Bular: PR faoliyatining uchta asosiy funksiyasi mavjud: Bundan tashqari, ichki va tashqi PR mos ravishda ajralib turadi. PR faoliyatining tashqi funksiyasi kompaniyaning jamoatchilik oldida qulay obro'sini shakllantirish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'ladi. Bu ommaviy axborot vositalaridagi salbiy xabarlarini zararsizlantirish va kompaniya faoliyati haqida ijobiy ma'lumotlarni taqdim etishdan iborat bo'ladi. PR ning ichki funksiyasi korxonada korporativ madaniyatni shakllantirishga

yordam beradi. Xodimlar o'z tashkilotining obro'sini oshirishdan manfaatdor bo'lishi kerak, buning uchun xodimlarning qulay ishlashi uchun barcha sharoitlarni yaratish kerak. Ichki atmosfera odamlarning ishlashiga va shunga mos ravishda kompaniyaning samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi.

PR ko'p qirrali faoliyat bo'lib, o'zining maqsadlari, vazifalari va amalga oshirilishida qilinadigan ishlariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi. Ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan PR turlari ranglarda ifodalanadi.

PRni 3 ta katta guruhga bo'lish mumkin: siyosiy, savdo (marketing reklama) va media PR.

Siyosiy PR birinchi navbatda ma'lum maqsadga erishishga qaratilgan axborotni boshqarish jarayonidir. O'zini eng yaxshi tomondan ko'rsatish nafaqat siyosatchilar, balki ishbilarmonlar uchun ham muhimdir. Siyosiy PRda asosiy vazifa saylovda ma'lum miqdordagi ovozlarni to'plash va PR kampaniyasi imkon qadar tezroq amalga oshirish bo'ladi.

Siyosiy PR quyidagi tadbirlarni o'z ichiga oladi:

- saylovoldi tashviqotini tashkil etish va o'tkazish.
- ijtimoiy tadqiqotlar.
- kompaniya strategiyasini ishlab chiqish.
- Nomzodning imidjini qo'llab-quvvatlash.
- Aksiyani ijodiy qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish.
- saylov kampaniyasini huquqiy ta'minlash.
- tashqi monitoring.
- mahalliy va mintaqaviy ommaviy axborot vositalarini jalb qilish.
- Ommaviy axborot vositalarida maxsus sonlar va qo'shimchalar, shu jumladan tele va radio dasturlarda chiqishlar qilish.
- raqobatdosh partiyalar va nomzodlarning PR-xizmatlariga qarshi axborot kurashini olib borish.
- vizual tashviqotni tayyorlash va ishlab chiqarish: tashqi reklama vositalaridan foydalaniladi — bilbord reklama, varaqalar, plakatlar, bannerlar, flayerlar va boshqalar.

—Siyosiy va jamoat tashkilotlari bilan ishlash.

—Maxsus tadbirlarni o'tkazish.

Savdo sohasidagi PR.

Ikkinchi guruh — bu savdo sohasidagi PR bo'lib, u quyidagi faoliyatlarni o'z ichiga oladi: — korxonadan ishlab chiqilgan har qanday mahsulotini, savdo tashkilotini yoki xizmat turini ijobiy imidjini yaratish va saqlash; — savdo kompaniyalari va mahsulotlarning brendlari va logotiplarini shakillantirish;

— reklama kampaniyalarini tashkil etish, tovar va xizmatlarni ilgari surish.
Media sohasidagi PR

Uchinchi guruh — ommaviy axborot vositalarida PR boʻlib, u quyidagi vazifalarni bajaradi:

-matbuotda materiallar yozish va chop etish;

—televideniya axborot tayyorlash;

— ommaviy axborot vositalarida jamoatchilik eʼtiborini jalb qilish uchun tadbirlar tashkil etish;

—reklama;

—yangiliklarni „yaratish“;

— kompaniya yoki alohida shaxslarning ijobiy imidjini yaratish;

— ommaviy axborot vositalari yordamida jamiyatni ishontrish.

PR jamiyatda tashkilotlarning jamoatchilik bilan aloqalarini yoʻlga qoʻyishga xizmat qiladi. Sem Blek yozganidek u quyidagi oʻnta asosiy maqsadga yoʻnaltirilgan. Yaʼni:

1. Jamoatchilik fikri;
2. Jamoatchilik munosabatlari;
3. Hukumatlararo aloqalar;
4. Ijtimoiy hayot;
5. Sanoat sohasidagi munosabatlar;
6. Moliyaviy aloqalar;
7. Xalqaro aloqalar;
8. Isteʼmolchilar bilan munosabatlar;
9. Statistika va tadqiqot;
10. Ommaviy axborot vositalari.

PR rivojlangan mamlakatlarda ravnaq topgan faoliyat sohasi boʻlib qoldi. Maʼlumki, bu davrda «piarning yangi turlari, shakl va usullari uzviy ravishda paydo boʻla boshladi, piarmentlarning kundalik faoliyatiga jalb etilmagan iqtisodiyot, siyosat va madaniyat sohalari kamayib borar edi.

Bugungi kunga kelib PR jahon uzra keng quloqch yoymoqda. Uning ibratomuz qirralari, bu sohadagi ilgʻor tajribalar Oʻzbekiston oliy oʻquv yurtlarida ham puxta oʻrganilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berneys E. L. The Later Years. Public Relations Insights 1956-1986.- Rhinebeck: Free Press, 1986.-P.12.
2. Gʻafforov N. Jamoatchilik bilan ishlash – Pablik rileyshnz. T.: Zar qalam, 2004, 6-b.

PYTHON DASTURLASH TILI VA UNING IMKONIYATLARI

Siddiqova Xolisxon

Qo'qon shahar 22-maktab Informatika fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada Python dasturlash tilining yaratilishi va bu tilning ommaboblighi, uning imkoniyatlari va afzal tomonlari haqida ma'lumotlar berib o'tilgan. Bu dasturlash tili kodlarining yozilishi to'g'risida ham umumiy tushunchalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Python, kod, ommabop, dasturlash tili, moslashuvchanlik, sintaksisning soddaligi, open source.

Python dasturlash tilini yaratilishi 1980-yil oxiri 1990-yil boshlarida Gollandiyalik Guido van Rossum tomonidan yaratila boshlangan. Til tezda ommalashdi. Bu dasturlash tiliga qiziqqan va tushunadigan foydalanuvchilar soni ko'paydi. Boshida bu juda oddiy til edi. Shunchaki kichik interpretator bir nechta funksiyalarga ega edi. 1991-yil birinchi OYD (Obyektga Yo'naltirilgan Dasturlash) vositalari paydo bo'ldi. Shunday qilib 1.0 versiyasi 1994-yil chiqarilgan bo'lsa, 2.0 versiyasi 2000-yil, 3.0 versiyasi esa 2008-yil ishlab chiqarildi. Hozirgi vaqtda uchinchi versiyasi keng qo'llaniladi.

Python – bu o'rganishga oson va shu bilan birga imkoniyatlari yuqori bo'lgan oz sonlik zamonaviy dasturlash tillari qatoriga kiradi. Python yuqori darajadagi ma'lumotlar strukturasi va oddiy lekin samarador obyektga yo'naltirilgan dasturlash uslublarini taqdim etadi.

Pythonning ommaboblighi ushbu tilning juda ko'p muammolarni hal qilishga qodirligi va uning ishlatilishi bugungi kunda mashhur bo'lgan barcha platformalarda mumkinligi bilan bog'liq, faqat ma'lum tillar mustahkam ildiz otgan mobil segment bundan mustasno. So'nggi yillarda Python dasturlashning ushbu segmentida juda zarur bo'lgan kengayuvchanligi va moslashuvchanligi tufayli Machine Learning va Data Science kabi rivojlanish sohalarida samaradorligi tufayli mashhurlikka erishdi. Shu bilan birga, Python WEB-da keng qo'llaniladi, unda bu til 2000 yillarning boshidan buyon juda yaxshi ish olib boradi va shu kungacha ushbu yo'nalishni rivojlantiradi va takomillashtiradi.

Python dasturlash tilining bir qancha avzalliklarini keltirib o'tamiz:

Moslashuvchanlik - tilning asosiy ustunligi, chunki uning egiluvchanligi tufayli til ko'plab ishlab chiquvchilar orasida mashhurlikka erishgan.

Sintaksisning soddaligi. Sintaksis keraksiz hamma narsa sintaksisdan olib tashlanadi, kod toza va keraksiz qavs va iboralarsiz tushunarli bo'ladi.

Open Source - Python tarjimon kodi ochiq manba bo'lib, tilni rivojlantirishga qiziqqan har bir kishiga uning rivojlanishida ishtirok etish va uni takomillashtirish imkonini beradi. Agar siz tilning versiyalaridan birining tafsilotlarini ko'rib chiqsangiz, yangi funktsional imkoniyatlarning katta qismlari uchinchi tomon ishlab chiquvchilari tomonidan amalga oshirilishini sezasis.

Tilning ushbu barcha afzalliklari, hozirgi paytda uni ommalashgan va talabga javob beradigan qilib, Pythonning ulkan tezlikda rivojlanishiga imkon berdi.

Hozirgi kunda dasturlashni o'rganishni istagan odamlarda birgina savol bor – "qaysi dasturlash tilidan ko'proq foyda ko'raman". Aslini olganda hozirda aktual bo'lgan dasturlash tillari u qadar ko'p emas, lekin sizga foyda keltiradiganini o'rganish va o'zingiz qiziqmaganingizga ham vaqt ham pul sarflamaslik uchun to'g'ri qaror qabul qilish kerak. Bu borada Python eng to'g'ri tanlovdir. Python bu umumiy maqsadli dasturlash uchun keng tarzda foydalaniladigan yuqori darajali dasturlash tili, chunki o'rganish oson va qulay sintaksisga ega. Undan tashqari skriptli dasturlash tillariga kiradi. Pythonning o'ziga xos jihatlardan biri bu dasturni yozish davomida quyi darajadagi detallarni, misol uchun xotirani boshqarishni hisobga olishga hojat qolmaydi. Shuningdek dasturni yozish davomida ortiqcha kod yozishdan xalos bo'linadi. Masalan: massiv elementlarini tartiblash misolini Paskal va Python dasturidagi talqinini taqqoslab solishtirib ko'raylik.

```
For i:=0 to N-1 do
For j:=N-2 downto i do
If A[j] > A[j+1] then begin
c:=A[j]; A[j]:=A[j+1];
A[j+1]:=c
end;
```

```
A.sort()
```

Pythonda kodlar juda qisqa, sodda va tushunarli korinishda bo'ladi. Shu bilan birga Pythonda dastur yozayotganda *begin-end*, *{ }* yoki satr tugagani bildirish uchun *nuqtali vergul (;)* qo'yilmaydi.

Kelinglar quidagi jadval orqali ikkita a va b sonlari uchun ularning yig'indisini hisoblash jarayonini ko'rib chiqaylik.

№	Dasturlash tili	Yoziladigan kod
1	Python	<code>print(sum(map(int,input().split())))</code>
2	Ruby	<code>puts(gets.split(" ").map(&:to_i).sum)</code>

3	PHP	<pre><?php \$content = fgets(STDIN); \$x = explode(" ", \$content); fputs(STDOUT, intval(\$x[0]) + intval(\$x[1]));</pre>
4	PascalABC	<pre>begin write(ReadInteger+ReadInteger) end.</pre>
5	Kotlin	<pre>import java.util.Scanner fun main() { val s = Scanner(System.`in`) print(s.nextInt() + s.nextInt()) }</pre>
6	NodeJs	<pre>const fs = require('fs'); const data = fs.readFileSync(0, 'utf-8'); const [a, b] = data.split(' ').map(x => parseInt(x)); process.stdout.write(" + (a+b));</pre>
7	Java OpenJDK	<pre>import java.io.*; import java.util.*; public class Main{ public static void main(String[] args){ Scanner in = new Scanner(System.in); PrintWriter out = new PrintWriter(System.out); int a = in.nextInt(); int b = in.nextInt(); out.println(a + b); out.flush(); }}</pre>
8	C++	<pre>#include <iostream> using namespace std; int a,b; int main(){ cin >> a >> b; cout << a+b; return 0; }</pre>
9	C#	<pre>string[] s = Console.ReadLine().Split(); Console.Write(int.Parse(s[0])+int.Parse(s[1]));</pre>
10	Free Pascal	<pre>var a,b : LongInt; begin read(a,b); write(a+b) end.</pre>

Python dasturlash tilida ko'plab qo'yilgan masalalarni hal etish ham juda oson va juda qisqa kod yozish yetarli bo'ladi. Xulosa qilib aytganda har qanday holatda ham Python - bu o'rganish va haqiqiy rivojlanish uchun ajoyib dasturlash tili. Bu juda ko'p muammolarni hal qilishga yordam beradi!

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дмитрий Мусин. Самоучитель Python. 2015 г

2. К.Ю. Поляков, В.М. Гуровиц. Язык Python в школьном курсе информатики – М.: Издательский дом МЭИ, 2011. – 424.
3. robocontest.uz
4. Hakimova, YTL (2022 yil, oktyabr). YONG'I O' 'ZBEKISTON YOSHES. XALQARO KONFERENTLARDA (1-jild, 5-son, 51-53-betlar).
5. HAKIMOVA, Y., ERGASHEV, M., ERGASHBOYEVA, S., & ADHAMOVA, M. (2023). IT-INDUSTRIYA SOHASIDA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASH MASALALARI.
6. HAKIMOVA, Y. (2023). RAQAMLI OLAMDA MASOFAVIY TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH. *Scienceweb academic papers collection*.
7. HAKIMOVA, Y. (2023). IT-INDUSTRIYA SOHASIGA RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHA XORIY TAJRIBASI. *Scienceweb academic papers collection*.
8. Hakimova, YT (2023). MASOFIY TA'LIM JARAYONIDA BULUT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH "INFORMATIKA METODIKASI" FANINI O'QITISH METODIKASI. *Ochiq kirish ombori* , 9 (6), 238-240.

CHAKANA BANK XIZMATLARI TUSHUNCHASI VA TURLARI

Mamatkulov Sardorbek Abdikaxarovich

O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi magistranti

Chakana bank xizmatlari – bu tijorat banklarida jismoniy va yuridik shaxslarga to'lovlarni amalga oshirish uchun ko'rsatiladigan barcha xizmatlar hisoblanadi. Chakana bank ishi, ba'zan chakana bank sektori deb ataladi, moliya tizimining muhim tarixiy va iqtisodiy tarkibiy qismidir. Bank faoliyatining ushbu segmenti yakka tartibdagi mijozlar va kichik korxonalariga moliyaviy xizmatlar ko'rsatishga yo'naltirilgan bo'lib, uning rivojlanishi qadim zamonlarga borib taqaladigan chuqur tarixiy ildizlarga ega. Chakana bank faoliyatining muhim xususiyati uning iqtisodiyotga ta'siri edi. Kreditlar berish, to'lovlarni rasmiylashtirish va jamg'arma hisoblarini taqdim etish tadbirkorlik va sarmoyani rivojlantirishga yordam beradi.[1]

Tijorat banklarida chakana xizmatlar ko'rsatishni rivojlantirish, umuman chakana bank xizmatlari tushunchasi va turlari bilan bog'liq masalalar ko'plab iqtisodchi-olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan A.S. Goncharuk tomonidan "Chakana bank xizmatlari – bu aholiga tijorat bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy, oilaviy ehtiyojlanini qondirish uchun standartlashtirilgan bank maxsulotlariga asoslangan xizmatdir" degan mualliflik ta'rifi keltirib o'tilgan.[2] Bank

xizmatlarini yo'naltirilish maqsadi va texnologiyasi nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, bizning fikrimizcha, bank chakana xizmatlari bu - jismoniy shaxslarning aniq bir bank xizmatlariga bo'lgan shaxsiy yoki oilaviy ehtiyoj, xohish va talablarini qondirish uchun tijorat banklari tomonidan taklif etiladigan, tijorat faoliyatiga yo'naltirilmaydigan bank xizmatlari yig'indisidir. Chakana bank xizmatlaridan banklarning bir qator bank mahsulotlari va xizmatlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Olimlar fikriga ko'ra, ular qatorida shaxsiy hisob raqamlar bo'yicha operatsiyalar, kreditlash, bank kartalari, turli o'tkazmalar, seyf yacheykalari bilan ishlash, qimmatbaho metallar bilan ishlash, xorijiy valyuta bilan ishlash va kommunal xizmatlar bo'yicha imtiyozli xizmat ko'rsatish bo'yicha operatsiyalar ham ajratiladi. [3] Moliyaviy globallashuv sharoitida yirik korporativ mijozlarni jalb qilish bo'yicha banklar o'rtasidagi raqobat kuchaygan bo'lib, O'zbekistonda chakana bank xizmatlari bozori bank daromadi va raqobatbardoshligini ta'minlashning istiqbolli yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ayni paytda, bank xizmatlari bozorida chakana xizmatlar alohida o'rin tutib, ular asosan aholining moliya-bank xizmatlariga bo'lgan talabini qondirishga yo'naltirilmoqda. Ma'lumki, chakana bank xizmatlari o'zining bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadi, xususan, asosiy iste'molchilar sifatida jismoniy shaxslar maydonga chiqadi, operatsiyalar hajmi kichik bo'lsada, korporativ bank xizmatlariga nisbatan xarajatlar yuqoriroq bo'ladi, xizmatlar shaxsiy talablarni qondirishga yo'naltirilgan bo'ladi. bank xizmatlarining qaysi turi bo'lishidan qat'i nazar ular bank mijozlarining ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. «Biroq, bank xizmatlari orasida bank masofaviy xizmatlarining ahamiyati katta, chunki u mijozning faoliyatini yengillashtiradi va uning bank bilan bog'liq ba'zi xarajatlarning kamayishiga olib keladi»[4]. Xulosa qilib aytganda, bank mahsulotlari banklar taklif qiladigan o'ziga xos moliyaviy vositalardir, bank xizmatlari esa mijozlar tajribasini yaxshilash va mijozlarga ushbu mahsulotlardan samarali foydalanishga yordam berish uchun taqdim etiladigan qo'llab-quvvatlash, yo'l-yo'riq va o'zaro aloqalardir. Shuning uchun bank mijozlari o'zlarining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish va moliyaviy maqsadlariga erishish uchun ko'pincha bank mahsulotlari va xizmatlaridan foydalanadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Smith, J. A. (2018). The Historical Evolution of Retail Banking: A Comprehensive Overview. *Banking History Journal*, 30(2), 45-62.
2. Гончарук С. А. Институциональные аспекты развития сегмента розничных банковских услуг: дис. канд. экон. наук: 08.00.10 / Сев.-Осет. гос. унт им. К.Л. Хетагурова, 2018. - 183 с

3. Quvatov E Tijorat banklari chakana xizmatlarining nazariy va huquqiy asoslari /Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences VOLUME 1 | ISSUE 4 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor.
4. Xudayarova X.A. O'zbekistonda chakana bank xizmatlari amaliyotini takomillashtirish. Iqtisod fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.T.: 2020. 63 b.

CHAKANA BANK XIZMATLARINI AMALGA OSHIRISHNING ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

Mamatkulov Sardorbek Abdikaxarovich
O'zbekiston Respublikasi bank moliya akademiyasi magistranti

O'zbekiston Respublikasi bank tizimi bugungi kunda xalqaro bank amaliyoti darajasiga tenglashib, bajarilayotgan operatsiyalar, ko'rsatilayotgan xizmatlar va ularning sifati kundan-kunga takomillashib bormoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini yuqori va barqaror sur'atlarda o'sishini va raqobatbardoshligini ta'minlash mamlakat bank tizimining va uning muhim tarkibiy qismi bo'lgan tijorat banklari faoliyatini takomillashtirish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Mazkur jarayonda banklar faoliyatining huquqiy asoslarini o'rganish va mustahkamlash yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Mazkur jarayonda banklar faoliyatining huquqiy asoslarini o'rganish va mustahkamlash yuzasidan ilmiy tadqiqotlar olib borish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Ta'kidlash joizki mustaqillik yillarida Respublikamizda zamonaviy bozor sharoitlarida mustahkam va samarali faoliyat ko'rsata oladigan, xo'jalik sub'yektlari va respublika aholisini bank xizmatlari bilan ta'minlay oladigan, mijozlar talablari va jahon bank ishi standartlariga javob bera oladigan bank tizimi asoslarini tashkil etishga erishildi. Umuman olganda, banklar faoliyatini boshqarishda va tarkibiy bo'linmalarida kamida eng asosiy 3 ta maqsadni amalga oshirish lozim: yuqori samaradorlikka erishish; yetarli darajada likvidlikni saqlash; bank barqarorligi va xavfsizligini ta'minlash [1]. Mamlakatimizda masofadan bank xizmati ko'rsatishni rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev banklar faoliyatini isloh qilish, mijozlarga qulaylik va erkinlar yaratish iqtisodiy islohotlarning negizini tashkil qilishini ko'zda tutib, o'z nutqida bu borada "...bank tizimini rivojlantirish uchun bu yil keskin choralar ko'rishimiz lozim. 2020 yildan boshlab har bir bankda keng ko'lamli transformatsiya dasturi amalga oshiriladi. Bu borada banklarimizning kapital, resurs bazasi va daromadlarini oshirish alohida

e'tiborimiz markazida bo'ladi" [2] deya, ta'kidladi. Murojaatnomadan keyin 2020 yildan boshlab har bir bankda keng ko'lamli transformatsiya dasturi va har xil innovatsiyalarni joriy etish amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-sentyabrdagi PQ-3270-sonli "Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, 2018-yil 23-martdagi PQ-3620-sonli "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risidagi" farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-sonli "Raqamli O'zbekiston-2030" Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi" farmoni hamda mazkur faoliyatga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlar soha faoliyatiga oid huquqiy bazani mustahkamlashga qaratilgan huquqiy islohatlar ekanligini ta'kidlash joiz.

Xususan, 2018 yil 23 martda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 3620-sonli Qarori qabul qilinishi bank xizmatlarini ko'rsatishda mavjud muammolar va banklar tomonidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan chora-tadbirlarni belgilab berdi [3].

Amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida bank tizimida xizmatlar ko'satishning bozor mexanizmlari joriy etilmoqda, ularning turlari kengaytirilmoqda, tadbirkorlar va aholi uchun moliyaviy ochiqlik oshib bormoqda. Bugungi kungacha alohida banklar tuzilmasida operatsion samaradorlikni oshirish muammosini hal qilish uchun chakana bank xizmatlarini ishlab chiqarish va sotish bo'yicha bo'linmalar faoliyatini ixtisoslashtirish amalga oshirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ortiqov O. "Bank menejmenti va marketingi" - Toshkent.: 2015y
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 23 martdagi "Bank xizmatlari ommabopligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 3620-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Murojaat (2018). Xalq so'zi gazetasining 23 dekabr soni.

URANIUM MINING IN UZBEKISTAN

Norrajabov Avazbek

Student of Navoi State of Mining and Technologies

Berdimurodov Zamonbek

Student of Navoi State of Mining and Technologies

Annotation. The article describes uranium mining and uranium requirements in Uzbekistan.

Key words: mining, uranium in Uzbekistan, requirements, offer, plans

Uranium is an ore mined underground and widely used as fuel for nuclear power plants (NPPs) and nuclear reactors that power naval and submarine vessels. At the same time, it is also used in nuclear weapons and radiation protection systems.

According to the World Nuclear Association, the annual production volume of uranium worldwide is more than 60 thousand tons. This is equivalent to 80–90 percent of the demand for uranium.

It plays an important role in atomic energy due to its uniqueness in terms of product reliability, low cost, low carbon, and universal usability. The main consumers of uranium are the USA (18,161 tons per year), France (9,211 tons), Russia (6,264 tons), China (5,338 tons), and South Korea (5,013 tons).

According to forecasts, world consumption of uranium is expected to increase to 79,400 tons by 2030 and to 112,300 tons in 2040. In 2019, the amount of natural uranium reserves on Earth is forecast to be 6.14 million tons. Of this, 29.6% is contributed by mines in Australia, 13.7% in Kazakhstan, and 8.4% in Canada. The remaining reserves are in Russia, Namibia, South Africa, China, Nigeria, Brazil and Uzbekistan.

Since 2016, Uzbekistan has maintained the status of the fifth country in the world in terms of uranium mining. In particular, in 2022, 3,300 tons of uranium were mined in the republic. This indicator corresponds to 6.4% of the total uranium produced in the world.

The country's uranium reserves are more than 100,000 tons, ranking 10th in the world. Currently, the state enterprise "Navoiyuran" is engaged in the extraction of natural uranium in Uzbekistan. The uranium raw materials produced by the enterprise are not used, and the product is completely exported abroad - to large processing enterprises such as AREVA NC (France), Converdyn (USA), Cameco (Canada), and CNEIC (China). Today, the main trading partners of NKMK are Itochu and Marubeni (Japan), and Nukem, Inc. (USA).

Currently, there are a total of 39 uranium mines in the country. 35 of the existing mines belong to the sandstone category, and 4 belong to the combined category. Uranium sandstone deposits are mainly located in Navoi and Samarkand regions. At present, mining of this type of mines has been systematically carried out.

In the last ten years, Kazakhstan has not lost the first place in the world in terms of uranium mining and export. More than 21,000 tons of uranium are mined annually in the country.

"Kazatomprom" ranks first in the world among uranium mining companies. This Kazakh Company receives more than 11,000 tons of uranium per year. This is 20.5% of the total uranium extracted in the world in one year.

Canada is the second largest producer of uranium in the world. Namibia and Australia are in the next places.

In July 2022, President Shavkat Mirziyoyev signed a decision to increase the volume of uranium mining and processing in 2022-2030. The document states that Uzbekistan plans to double the volume of uranium mining in 2022-2030. In particular, it is planned to increase the production volume from 3,526 tons in 2021 to 7,100 tons in 2030.

In 2022-2030, due to the activation of geological exploration, the indicators of the rate of growth of uranium reserves were approved, and it was planned to increase from 4,700 tons to 10,500 tons per year. The list of 20 investment projects with a total value of 460 million dollars to increase uranium mining in the republic was approved by the document.

In the recently adopted Uzbekistan-2030 strategy, the country's uranium production was set to increase by three times in seven years.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, dated 14.07.2022 No. PQ-319- IN 2022 - 2030, increasing the volumes of uranium mining, processing and transformation in the state enterprise "Navoiyuran"
2. Decree No. PF-60 of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 on "Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026". <http://lex.uz//docs/5841063>.
3. Soliev A., Akhmedov E. and others. Regional economy. Do not use. - T.: "University", 2003. -304 p.

ПРОБЛЕМЫ МНОГОЗНАЧНОСТИ И ОМОНИМИИ В ОБЛАСТИ ГОРНОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ (на примере английского, узбекского и русского языков)

Кодирова Д.Ш.

*НавГПИ, старший преподаватель кафедры
английского языка и литературы*

Аннотация. Горная промышленность, охватывающая разведку, добычу, переработку и использование полезных ископаемых, имеет свою уникальную терминологию. Перевод горных терминов сопряжен с рядом проблем, среди которых многозначность и омонимия занимают особое место. В данной статье мы рассмотрим проблемы многозначности и омонимии в горной терминологии на примере английского, узбекского и русского языков.

Горная отрасль чрезвычайно разнообразна по направлениям деятельности, географии работ, требуемым знаниям и навыкам. Вследствие этого горная терминология объединяет терминологию многих видов деятельности, сопряженных с данной отраслью: геологоразведка, бурение, эксплуатация месторождений урана и газа, охрана окружающей среды, строительство трубопроводов, переработка горных пород и газа. «Каждая из этих сфер деятельности - целый мир со своими специфическими процессами, технологиями, нормами и правилами, для работы в котором нужно владеть специальными знаниями и навыками» (Гринев 2011, 59-60).

Горная терминология, как и любая другая терминология, построенная по гетерогенной модели (Терских 2011), представляет конгломерат терминологий других наук и отраслей, и поэтому включает как межнаучные (резервуар, кран, мачта, deposit, field, pipe, pump, tank), так и узкоотраслевые термины (буровой раствор, магистральный газопровод, модель радиального притока в скважину, drilling rig).

Многозначность - это наличие у слова нескольких значений. В горной терминологии многозначность встречается довольно часто, что может приводить к неправильному переводу, если не учитывать контекст и специфику терминологии. Проблемы многозначности и омонимии в области горной терминологии представляют собой серьезное препятствие для переводчиков и специалистов в данной области. На примере английского, узбекского и русского языков можно выделить несколько характерных случаев.

В английском языке, например, термин "face" может иметь несколько значений, таких как рабочая поверхность забоя, в шахте, лицевая сторона пласта или уступа, поверхность разлома или трещины, а также означать лицо человека. Это приводит к тому, что при переводе данного термина необходимо учитывать контекст, чтобы определить его конкретное значение.

В узбекском языке, слово "kon" также является многозначным, означая шахту, рудник, завод, а также используется для обозначения спортивного инвентаря, предназначенного для гимнастических упражнений. Это создает сложности при переводе, так как одно и то же слово может иметь разные значения в различных контекстах.

В русском языке, например, термины "забой" и "штрек" могут быть омонимичными, так как оба они используются для обозначения горных выработок, но первый означает рабочую площадку в шахте или место взрыва, а второй - горизонтальную горную выработку. Это может привести к неправильному пониманию текста при переводе.

Омонимия представляет собой явление лексической полисемии, когда различные слова или выражения совпадают по звучанию или написанию, но имеют разные лексические значения в различных контекстах. В горной терминологии омонимия является довольно распространенным явлением, что может вызывать затруднения при переводе, поскольку одно и то же слово может быть использовано для обозначения различных понятий в зависимости от контекста и специфики области. Например, термин "mine" на английском языке может означать как шахту или рудник, так и месторождение или карьер, в то время как в узбекском языке слова "qozish" и "chiqarish" имеют одинаковую форму написания, но различные значения: первое означает добычу полезных ископаемых, а второе - извлечение или вытаскивание. Такие ситуации требуют внимательного анализа контекста и глубокого понимания специфики терминологии для корректного перевода.

В горной терминологии русского языка также можно найти примеры омонимии, когда разные термины или выражения имеют одинаковое

написание или звучание, но разные значения в зависимости от контекста. Некоторые из таких примеров включают: "Ствол" данный термин может использоваться в значении вертикальная горная выработка, например, ствол шахты, а также означать часть огнестрельного оружия, предназначенная для прохождения пули или часть древесины, остающейся после заготовки древесины. "Bor rudalari" этот термин используется в значении комплекса полезных ископаемых, состоящий из природных соединений с достаточным количеством бора, а также он может использоваться в значении "имеющиеся руды" то есть руды, которые есть на данный момент. "Fault" обычно означает трещину или разлом в горной породе, где происходит смещение блоков породы. Однако, "fault" также может быть использован в контексте ошибки или недостатка в работе или конструкции оборудования.

Список использованной литературы

1. Гринев, С. В. (2011). Переводческая лексикография: основы, методы, проблемы. Москва: Флинта.
2. Ковязина М. А. (2013) "Проблемы переводной лексикографии в области нефтегазовой терминологии", Тюменский государственный университет.
3. Qayumova M.S., Kodirova D.Sh., (2021) "Konchilik terminologiyasi va konchilikka oid terminlarning derivatsion xususiyatlari", Ilm Sarchshmalari, Urganch.

NIKOLAY NOSOV ASARLARINING BOLALAR ADABIYOTIDAGI MUHIM AHAMIYATI

Rustamova Mohira Husniddin qizi
Fargona viloyati Ōzbekiston tumani
37 umumiy ōrta ta'lim maktabi
Rus tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nikolay Nosov asarlarining bolalar adabiyotidagi muhim ahamiyati haqida soʻz yuritilgan.

Kalit soʻzlar: Nikolay Nosov, bolalar adabiyoti, kulguli hikoyalar, tarbiyaviy sahnalar, doʻstlik munosabati.

Nikolay Nosovning asarlarini tahlil qilish bolalar adabiyotidagi muhim jihatlarni, uning ijodiy yondashuvini va taʼlimiy ahamiyatini oʻrganishga yordam beradi. Nosovning asarlari bolalar uchun qiziqarli boʻlish bilan birga, ularning tarbiyasi va rivojlanishiga ham katta taʼsir koʻrsatadi. Quyida Nosovning baʼzi asosiy asarlari va ularning tahlili keltirilgan:

1. "Nekli" (Незнайка) Seriyasi

Tahlil:

• **Tematik Tahlil:** "Nekli" seriyasi bolalar adabiyotida o'ziga xos o'rin tutadi. Hikoyalarda Nekli ismli qahramonning hayoti, sarguzashtlari va do'stlari orqali bolalarga turli ijtimoiy, axloqiy va ta'limiy saboqlar beriladi. Nekli o'zining bilim va tajribasizligi bilan qiziqarli vaziyatlarga tushadi, bu orqali bolalarga o'z xatolaridan saboq olishlari, yangi narsalarni o'rganishlari ko'rsatiladi.

• **Adabiy Usul:** Nosovning yozish uslubi bolalar uchun soddalashtirilgan va tushunarli, lekin shu bilan birga qiziqarli va o'rgatuvchi. Seriyadagi qiziqarli voqealar va komik elementlar bolalarning diqqatini jalb qiladi va ularni o'qishga rag'batlantiradi.

• **Pedagogik Aspekt:** Hikoyalarda bilim olishning ahamiyati, do'stlik va jamoaviy ishning qiymati ko'rsatiladi. Nekli orqali bolalarga o'z-o'zini rivojlantirish va do'stlar bilan munosabatlarni yaxshilash haqidagi saboqlar yetkaziladi.

2. "Mishka" (Мишка) Seriyasi**Tahlil:**

• **Tematik Tahlil:** Mishka hikoyalari bolalarning oddiy kundalik muammolarini, o'yinlar va qiziqarli vaziyatlar orqali tasvirlaydi. Mishkaning g'ayrioddiy va kulgili xatti-harakatlari bolalarga ijodiy fikrlash va muammolarni qiziqarli tarzda hal qilishni o'rgatadi.

• **Adabiy Usul:** Nosov Mishka orqali bolalar bilan o'ynash va ularga kulgili vaziyatlar yaratish uslubidan foydalanadi. Mishkaning hayotidagi oddiy voqealar va g'alati vaziyatlar bolalarga ko'proq qiziqarli va tushunarli bo'ladi.

• **Pedagogik Aspekt:** Bu hikoyalar bolalarga qiziqarli va ko'ngilxush tarzda o'rgatish, hissiyotlarni anglash va do'stlikning ahamiyatini tushuntirishga qaratilgan.

3. "Kichik do'stlar" (Малыш и Карлсон)**Tahlil:**

• **Tematik Tahlil:** "Kichik do'stlar" hikoyalari Karlsonning bolalar bilan o'ynashlari va ularning do'stliklari haqida. Bu asarda bolalarga do'stlik, yordam berish va o'z-o'zini anglash kabi ahamiyatli qadriyatlar taqdim etiladi.

• **Adabiy Usul:** Nosovning hikoyalarida kulgili va ajoyib vaziyatlar bilan bolalar qiziqarli va o'rgatuvchi tarzda tanishtiriladi. Karlsonning g'alati xatti-harakatlari va kulgili voqealar bolalarga taassurot qoldiradi.

• **Pedagogik Aspekt:** Asar bolalarga do'stlik, qiziqarli o'yinlar va ijtimoiy munosabatlarni tushuntirish orqali muhim tarbiyaviy saboqlarni beradi.

4. "Sarguzashtlar" (Приключения)**Tahlil:**

• Tematik Tahlil: "Sarguzashtlar" to'plamida bolalarning qiziqarli va hayajonli voqealari tasvirlanadi. Bu asar bolalarga ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

• Adabiy Usul: Nosovning sarguzashtli hikoyalari bolalar uchun qiziqarli va ko'ngilxush tarzda yozilgan. Ularning har bir hikoyasida o'ziga xos komik elementlar mavjud.

• Pedagogik Aspekt: Ushbu asarda bolalarga do'stlik, o'zini anglash va muammolarni hal qilish haqidagi saboqlar beriladi.

Umumiy Tahlil:

1. Sodda va tushunarli til: Nosovning asarlari bolalar uchun moslashtirilgan sodda va tushunarli til bilan yozilgan. Bu bolalarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ular uchun o'rganishni osonlashtiradi.

2. Kulgili va ijodiy yondashuv: Nosovning hikoyalari kulgili voqealar va g'alati holatlar bilan to'ldirilgan. Bu uslub bolalarning diqqatini jalb qilish va ularga o'rgatish uchun samarali hisoblanadi.

3. Tarbiyaviy qiymat: Nosovning asarlari bolalarga tarbiyaviy saboqlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ko'nikmalarni o'rgatishga qaratilgan.

4. Bolalar dunyosini aks ettirish: Nosovning asarlarida bolalarning hissiyotlari, orzulari va kundalik hayoti tasvirlangan. Bu bolalarga o'zlarini qahramonlar bilan bog'lash va ularning hayotidagi muammolarni tushunishga yordam beradi.

Nosovning asarlari bolalar adabiyotida o'zining noyob o'rni bilan ajralib turadi va ularning pedagogik, tarbiyaviy va ijodiy ahamiyati katta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The life and work of Nikolai Nosov: Collection / Comp. S.E. Mirimsky: Designed by V. Kyshtymov. - Moscow: Det. lit., 1985. - 256 p.
2. Носов Н. Н. Мишкина каша: рассказы / Н. Н. Носова. – Москва: Махаон, АзбукаАттикус, 2017. – 112 с.
3. Носов Н. Н. Бобик в гостях у Барбоса: повесть, рассказы / Н. Н. Носова. – Москва: Махаон, Азбука-Аттикус, 2016. – 128 с.
4. Литературный энциклопедический словарь / Под общей ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева. – Москва: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с.

MUNDARIJA

Saparniyazova G.I. Aloe vera ósimligine bioekologiyaliq xarakteristika	3
Atabekova S.B. Jadid taraqqiyparvarlari ijodida xotin-qizlar ta'limi masalasining tutgan o'rni	5
Mirsalikhova R. Why the GTM method of teaching cannot be used independently?	8
Кўчқоров У.И., Ярашова.Б.Б. Шизофренияда когнитив бузилишларнинг ўзига хослиги ва даволаш самарадорлигини баҳолаш.....	10
Каюмов А.А., Саидаманова С. Структура больных хроническим миелолейкозом в Узбекистане и оценка отдаленных результатов эффективности лечения, анализ и перспективы	12
Каххарова Н.Х., Каюмов А.А. Побочные эффекты, связанные с применением бортузомиба.....	13
Normatova F. Sopollitera piktografik yozuvlarining o'rganilishi tahlili borasida ayrim mulohazalar.....	19
Sultanov S.M., Teshaboyeva Z.T. Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida bank xizmatlari ommabopligini oshirish yo'llari.....	22
Toshboyeva L. Turizm sohasiga oid terminlar va uning o'ziga xos xususiyatlari.....	25
Maxsudova M.M. O'zbekiston respublikasida fuqarolik sud ishlarini yuritishni raqamlashtirish masalalari	30
Isaqov Z.S., Xidiraliyeva F.M. Boshlang'ich sinflarda so'z ma'nosi ustida ishlash	33
Pirimqulov J.P. O'simlikchilik mahsulotlarini yetishtirishda innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanishning ilg'or xorij tajribalari	35
Payziboyeva M. Ingliz xalq ertaklarining an'anaviy boshlamalari va ularning tuzilishi	42
Yigitaliyeva Sh.I., Jo'rayeva D.A. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida raqamli texnologiyalarning ahamiyati	46
Чориева З.Ю., Адилбекова Д.Б. Морфологическая характеристика сосудисто-тканевых структур почек потомства самок крыс с хроническим токсическим гепатитом.....	48
Чориева З.Ю., Адилбекова Д.Б. Постнатальное морфологическое состояние почек потомства от матерей с хроническим токсическим гепатитом.....	51
Инсопов А. Зарубежный опыт и практика в деятельности прокуратуры	54
Saydaliyeva D.B. O'zbek tilshunosligiga maydon nazariyasining kirib kelishi.....	59
Ziyodullaev M.M., Piyasov A.S. Alkogoldan zaharlangan uch oylik kalamushlarni zaytun moyi qabul qilishi natijasida morfometrik ko'rsatgichlarini o'zgarishi	62
Piyasov A.S., Ziyodullaev M.M. Alkogolli zararlangan yurak chap qorinchasi devoriga zaytun moyining detoksikatsion ta'siri	63
Саидаманова С.С., Каюмов А.А. Адаптация метода выявления мутации T315I у больных с хроническим миелолейкозом в Узбекистане.....	65
Ikramov E.B. Iqtisodiy siyosatning rivojlanishida pul-kredit siyosatining ahamiyati.....	67
Qahhorova N.M. Yangilanayotgan jamiyat ma'naviy taraqqiyotida xotin-qizlar faolligi.....	71
Marasulov S.M. Qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning huquqiy asoslari	73
Xodjayev S.A. Investitsion loyihalarni qabul qilishda vujudga keladigan risklar	77
Rahimova H.F. Bank majburiyatlari hisobini takomillashtirish	82
Hamraqlulov E.O. Banklarda audit sifati nazoratini takomillashtirish.....	85

Буранова Н.Ш. Исследовательская деятельность учащихся как развивающаяся дефиниция в процессе чтения.....	89
Ikramov E.B. Iqtisodiy siyosatning rivojlanishida pul-kredit siyosatining ahamiyati	91
Qahhorova N.M. Yangilanayotgan jamiyat ma'naviy taraqqiyotida xotin-qizlar faolligi.....	95
Marasulov S.M. Qishloq hududlarida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali bandlikni oshirishning ilmiy-nazariy asoslari	97
Ravshanova G.A. Yangi o'zbekiston fuqarolik jamiyati taraqqiyotida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning o'rni	101
Akilova O'. Jamiyatimiz yangilanish jarayoni ma'naviy omillarining hozirgi davrga xos umuminsoniy va milliy jihatlari.....	103
Mansurova D.S. Sun'iy intellekt va uni ta'lim tizimiga joriy qilishning ahamiyati	105
Mo'minov M.M. Infografikaning axborotni taqdim etishdagi roli.....	108
Ibroximova M.N., Kenjayeva M.I. Electronic payment systems	112
Абдукаримова Д.С. Правовое регулирование дистанционной работы в условиях цифровизации: проблемы и пути их решения	117
Abdujabborov M.J. Jamoatchilik bilan aloqalarda maqsadli auditoriyani shakllantirish usullari	126
Siddiqova X. Python dasturlash tili va uning imkoniyatlari	130
Mamatkulov S.A. Chakana bank xizmatlari tushunchasi va turlari	133
Mamatkulov S.A. Chakana bank xizmatlarini amalga oshirishning me'yoriy-huquqiy asoslari	135
Norrajabov A., Berdimurodov Z. Uranium mining in Uzbekistan	137
Кодирова Д.Ш. Проблемы многозначности и омонимии в области горной терминологии (на примере английского, узбекского и русского языков)	139
Rustamova M.H. Nikolay Nosov asarlarining bolalar adabiyotidagi muhim ahamiyati	141